

ТЕМІР МЫҢЖАС

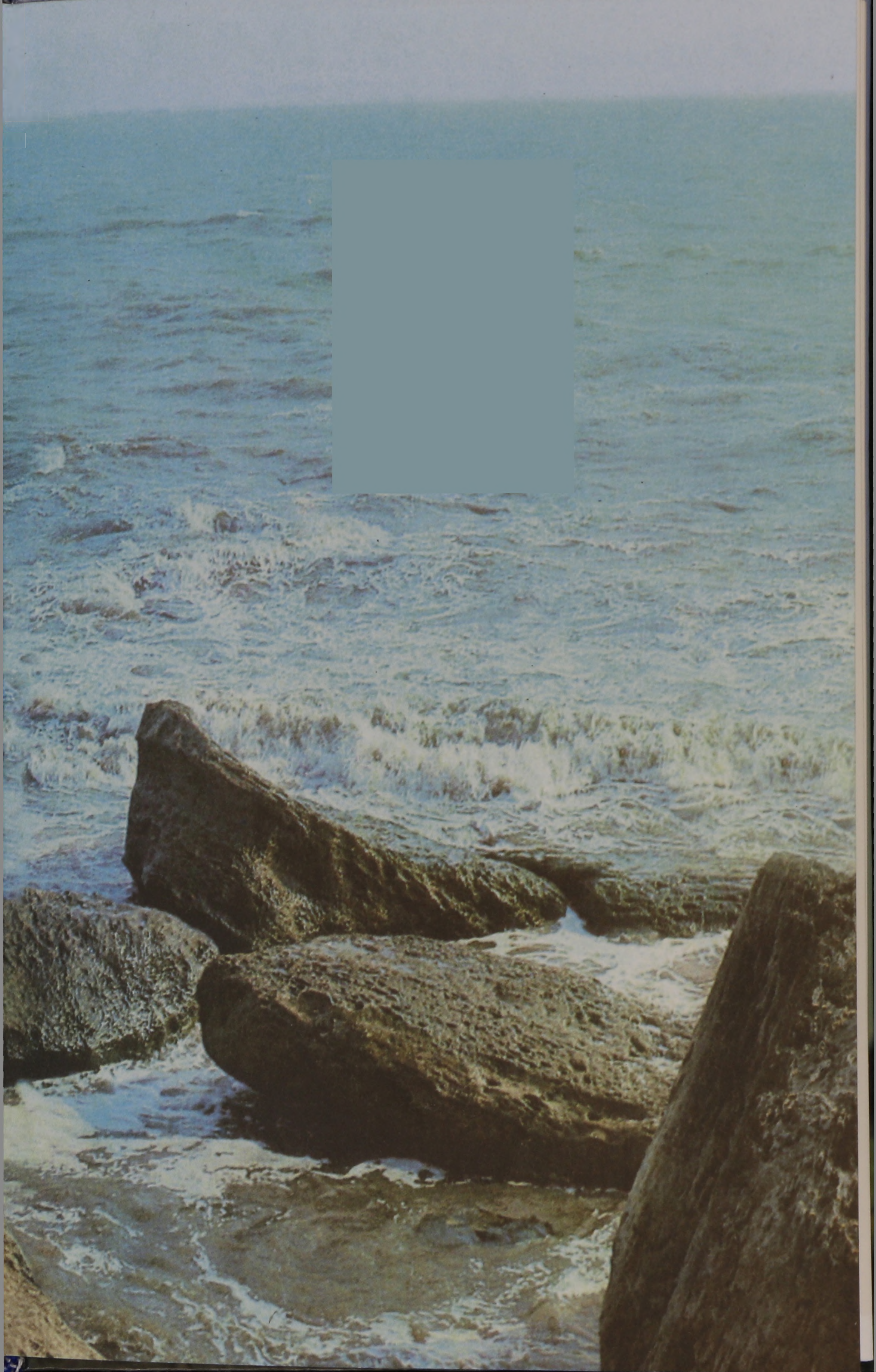
84/5қаз - 4.Мам)
М 90

АҚ ҚАЙЫҢ ЖЫЛАП ТҰР

АҚ ҚАЙЫҢ ЖЫЛАП ТҰР

ТЕМІР МЫҢЖАС

Темір Мыңжас

АҚ ҚАЙЫҢ ЖЫЛАП ТҰР

Қысқа әңгімелер мен мақалалар

БАЯНЖҮРЕК

БАСПАСЫ

Алматы
2008

ББК 84 Қаз 7-44

М 90

Мыңжас Т.

М 90 Ақ қайың жылап тұр. Қысқа әңгімелер мен мақалалар.
Алматы: “Баянжүрек” баспасы, 2008. - 168 б.

ISBN 978-601-7008-09-3

Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі, белгілі қаламгер Темір Мыңжастың бұл прозалық жинағы екі бөлімнен тұрады. “Өмірдің өзі - новелла” атты алғашқы бөлімге топтастырылған қысқа да нұсқа әңгімелер өзінің танымдық, тәрбиелік құндылығымен көңіл тұшынтса, “Тіршілік деген бір тылсым” деп аталатын бөлімдегі проблемалық мақалалардың да оқырманын бейжай қалдырмасы анық.

Кітап жалпы өнерсүйер қауымға арналған.

ББК 84 Қаз 7-44

М $\frac{4700225201}{00(05)-08}$

ISBN 978-601-7008-09-3

© Мыңжас Т., 2008

© “Баянжүрек” баспасы, 2008

БІРІНШІ БӨЛІМ

ӨМІРДІҢ ӨЗІ - НОВЕЛЛА

(қысқа әңгімелер)

Ж Е З Д Е

“Өлінің үрейі риза болса, тірінің мерейі риза”.

Халық нақылы.

-Темір-ау, мен туралы жазсайшы,-дейтін кейде Ерболат жездем менің журналистік жолға түсіп, мақала, өлеңдерім газетке шыға бастағанынан хабардар екенін байқатып. Мен де оны сөйлету үшін әдейі мән бермегенсіп, тұмсықты көтеріп қойып:

-Сізді не деп жазамыз? -деймін.

-Менің өмірім, басымнан өткендердің өзі бір кітап боларлық,- дейді Ерекең.

Балалық па, әлде шалалық па мен оның өз аузынан өткен өмірі жайында тыңдауға құлық танытпадым. Бәлкім,оны арамыздан мезгілсіз, ерте кетеді деп ойламаған шығармын. Шынында да ауру-сырқаудан ада, тепсе темір үзетін отыз бестегі қайратты жігіт аяқ астынан бақиға аттанып жүре береді деп кім ойлаған.

...Менен бес жас үлкен Тұрсын апам тұрмысқа шыққанда мен он екі жасар бала едім.Білетінім иманды болғыр Бітеген құдамыз бен Илаш құдағи жөн-жоралғысын жасап, біздің үймен араласты.Бітекең жездеміздің әкесі Өтегеннің туған інісі екен.

Миллиондаған адамға қайғы-қасірет әкеліп, талайды зар қақтырған сұм соғыс бұл әулетті де айналып өтпеген. Естуімізше, Отан қорғауға аттанған Өтеген сол кеткеннен оралмаған, “балапан басына, тұрымтай тұсына кеткен” тар заманда адамды жағдай билейді дегендей, анасы басқа біреудің етегінен ұстайды да, жалғыз ұлдары Ерболат аға-жеңгесінің қолында тәрбиеленеді. Зіңгіттей жігіт болып, әскер қатарында азаматтық борышын өтеп келгеннен кейін көңілдері жарасып, апамызға үйленеді.

Сонымен біздің Ерекең жездеміз туралы оны білетіндерден сұрай қалсаңыз, аңқылдаған ақ көңіл,үлкенмен де кішімен де жадырай жөн сұраса кететін кішіпейіл азамат болғандығын айтады. Арамдығы, құлық-сұмдығы жоқтықтан болар, дос-жаранмен арқа-жарқа көңіл көтергенді жақсы көретін. Бірақ, қандайма жағдайда да отбасының шырқын бұзғанын, айқай-шу шығарғанын, біреулермен кикілжіңге барғанын көрген де, естіген де емеспіз. Көңілденген кезде:

Өзенім, менің Өзенім,
Өзенім менің — өз елім!
Болмаса да өз елім,
Өзенді өз елімдей көремін,

— деп әндететіні бар-ды.

Әлі есімде, апа-жездеміз көшіп-қонып жүрген жас отбасы ғой, бір тоқтысын біздің үйге қосып қойған-ды. Мен ата-анамның

төрт қыздан кейін көрген мырзасы, үйдегі “атұстардың” үлкенімін, сондықтан болар еркеліктен, тентектіктен алдыма жан салмаймын. Жасым он алтыға толғанда “туған күн жасаймын”, деп қиғылықты салмаймын ба?! Ол кездерде туған күнді тойлау деген ел арасында қазіргідей кең етек алмаған, әрі оны тұрмыстық жағдай да көтере бермейді.

— Балам-ау, оған мал керек, ақша керек, қолдағы қозылы саулықтар кілең арық-тұрақ, - дейді әке-шешем бірінің аузына бірі түкіріп қойғандай.

— Ерболат пен Тұрсынның тоқтысы бар емес пе, соны сою керек, - деймін мен де қалыспай, олар бір-біріне қарап, мырс-мырс күледі. Ақыр менің дегенім болды. Сөйтіп, он алтыға толғанымды сыныптастарым, ауылдастарым дүркіретіп тойлады.

Арада төрт-бес ай өткеннен кейін апа-жездеміз қыдырып келді.

— Туған күн жасапсың құтты болсын, - деді Ерекең, байқаймын қарқ-қарқ күлуге шақ қалып тұр.

— Иә, жасағанбыз, - дедім дым білмегендей.

— Тоқты сойыпсыз ғой?..

— Иә, сойғанбыз...

— Ол кімнің тоқтысы?

Жауап қатудың орнына бұрылып бетіне қарап едім, қарқылдап күліп жіберді. Қосып қойған жалғыз тоқтымды бұлар сойып қойды-ау деген ой қаперіне де кірер емес. Бір шалдың борбайына қарап отырған, көп балалы отбасының жағдайын жақсы білгендігі ғой, сол баяғы кіршіксіз, ақ жарқын қалпы. Сондықтан болар, біздің үйдің іші оны өте жақсы көретін-ді.

Мен есейе келе тезірек мектеп бітірсем, жасы пайғамбар жасынан асса да, бала-шағаны асыраймын деп жұмыстан қол үзбеген әкеме көмектесем, ғұмыр бойы тыным таппай тырбана еңбек етіп, талай ауыртпалықты бастан кешкен оны бейнеттен құтқарсам деп қана армандадым. Жұмыс талғамай, жалақы беретін кез келген жұмыс болса жасап кете беруді мақсат тұтқаныммен, мектеп бітіргеннен кейін жолым болмай-ақ қойды. Барған мекемелерімнің басшылары: “әлі он жетіге де толмаған екенсің, өзің әлжуазсың, бойың аласа”, деп шығарып салады. Өзіммен бірге мектеп бітірген, төңірегі, тамыр-танысы бар, не бастықтың балалары жұмысқа тұрып кетті. Мен екі айдай жұмыс іздеп, торығып жүргенімде, Жаңаөзеннен Красноводскіге, одан Ақтас ауылындағы біздің үйімізге Ерболат жездем келе қалды. Жағдайымды естіген ол: “Олай болса, мен сені Өзенге алып кетемін, жұмысқа орналастырамын”, - деді. “Қайда барсаң да Қорқыттың көрі”, деген екен жолы болмай түңілген біреу, маған Өзенде де құшағын жайып тұрған ешкім көрінбеді. Ерекең ертіп барады, барған жеріміз мамандық сұрайды,

онжылдықты жаңа ғана бітірген бозбалада мамандық қайдан бола қойсын. Сөйтіп жүргенімде “қалада кәсіптік-техникалық училище ашылып жатыр екен” деген хабар шықты. Сол маңдағы өзім теңдес балалармен танысып үлгерген мен, солармен бірге оқуға түсіп, мамандық алғым келді. Содан екі жыл оқып, электрик кәсібін меңгеріп шықтым. Ол кезде барлық сабақтар тек орыс тілінде жүретін, оқытушыларымыз да негізінен орыстар болатын. Тас қалаушы, ағаш шебері, сыршы-сылақшы, электрик, сантехник сияқты жұмысшы мамандықтарына оқыған үш жүздей оқушыдан сегізіміз ғана жергілікті ұлттан едік. Өндірістік практикада бізді ең ауыр учаскеге салды. Жоғары кернеулі, құрастырмалы, алып темір бағандарды дайындап, шөл дала арқылы оның желісін тартумен айналыстық. Қыстың қақаған аязды, кейде құм аралас қарлы борасынды күндерінде, жаздың аңызак аптабында бірнеше шақырым жаяу жүрте тура келетін-ді. Оң аяғымдағы он үш жасымда футболдан алған жарақатым бар болатын. Сол сыздап ауырып, ісіп, білдіре бастады. Сынығы бітіп, әлдеқашан жазылып кеткендей еді, енді міне, қайта қозды. Дегенмен, өзімді өзім қамшылап, сыр бермеуге тырысып, ауырғанына қарамай, сүйретіліп жүре бердім, ондағы ойым, өндірістік практикамы тезірек бітіріп, ауылға жету, жұмысқа тұрып, әкеме көмектесу еді. Әсіресе, таңертең тұрғанда бүгіп жатқан аяғым жазылмайды. Өзімді өзім күштеп, аяқты уқалап жазып, ауырсынсам да ет қызғасын елең қылмай кете беретін болдым. Бірақ, бұл әдетім де ұзаққа бармады, бір күні төсектен қозғала алмай қалдым...

Менің мұндай халімді көрген жездем де қиналды. Жұмысынан сұранып, қолтығымнан сүйеп, қалалық емханаға алып барды. Рентгенге түсіргеннен кейін дәрігерлер әсіресе, футболшыларда көп кездесетін буын жарақатын алғанымды, бірақ әбден айығып кеткенше емделмегендіктен оның қайта асқынғанын айтып, сол кездегі облыс орталығы Гурьевке жолдама берді. Бұрын барып, көрмеген жерім және өзім зорға жүріп жүрмін, “енді оған қалай барар екенмін”, деген күдікті ой қылаң берді. Ол кезде Жаңаөзеннен Гурьевке ұшақ ұшып тұратын, билет тек қана аэропорт басындағы кассадан сатылатын. Апам көзіне жас алып, шығарып салды. Ерекең: “ұшаққа отырғызып кейін қайтамын”, деп менімен бірге жүрді. Өзеннің қазіргі автовокзалы тұрған жерден ары қарай аэропортқа дейін мидай дала және көрініп тұрғанымен жеткізбейді. Жусанды, кедір-бұдыр жерлермен жүріп келеміз. Менің жайымды қас-қабағымнан аңғарған жездем: “Асықта, сәл дем алып ал, үлгереміз ғой”, деп қояды. Ал, әлі балаң көңіл мен “қайда бара жатырмын, алда не күтіп тұр”, деген өз ойыммен әуремін.

Аэропорт кассасының алды топырлаған адам екен, кезекке

тұру деген жоқ, билет ұшақ ұшатын кезде сатылады және билетке қолы жетпей келесі күнге қалып қоюшылар болады екен. Бұл “жау жағаласты” көргенде менің салым суға кеткендей болды. Бірақ, бойлы-сойлы, күш-қайраты бар Ерболат жездем топты жарып кіріп, билет алып шықты да маған ұсынды.

—Ау, мынау екі билет қой, -деймін мен қолымдағы қос билетке қарап, -біреудің билетін қоса алып...

—Жо... жоқ, -деді ол сөзімді аяқтатпай, - маған бір ой келді, сені Гурьевке дейін апарып қайтамын, бір билет менікі...

—Қалайша... ал, жұмыс ше?-дедім мен қуанғанымнан сөз таба алмай.

— Түк етпейді, бригадиріме звондап айтармын, бір есебі болар, - деп қолын бір-ақ сілтеді. Екеуміз қосыла күлдік.

Бұл 1971 жыл болатын. Мен емделіп қайта қатарға қосылдым.

Иә, Ерекеңнің шамасы келсе кез келген адамға жақсылық жасауға жаны құмар болатын. Апамыз оның үйге қонақ-қопсы келмей, келім-кетім болмай қалса далаға шығып, танитын немесе жаңа танысқан біреулерді үйге ертіп келіп қонақ қылатын ақ көңілділігін айтып, еске алады. Өйткені, ол бір көргенде кісімен жарқылдай амандасып, жөн сұрасып, сыйласып жүретін. Біреуді сыртынан ғайбаттау, өсек-өтірік айту, алдап кету сияқты жағымсыз қылықтарды ойына да алмайтын-ды.

Кейіннен отбасылы, жұмысбасты болып, әрі ауыл арасы да жақын емес, біз Красноводскіде, олар Өзенде дегендей, араға айлар, тіпті жыл салып көріп-көріспей жүретінбіз. Сондай кезде қыдырып бара қалсақ, құшағына алып, бетіннен сүйіп, қауқылдап қалатын. “Құдайға да жақсы адам керек”, дейді ғой, кейде сол рас-ау деген ой келеді... 1978 жылдың соңында, небәрі 36 жасында Ерекең ойламаған жерден, ауырмай- сырқамай қайтпас сапарға аттанып кете барды...

Сол күндері күздің қысқа ұласқан тұнжыр аспаны мұңданып, бұрынғыдан да тұнжырап, өңменнен өтер қара суық бүрсендетті. Дәл сол күні көргендердің айтуынша, Ерекең бір түрлі мұңдылау, көңілсіздеу көрініпті. Таңертеңгілік күндегі әдетімен жұмысқа шығып бара жатып, артына қайырылып тұрып, балаларының үлкені, он үштегі қызы Сәнжанға: “Апаңның айтқанын тыңда”, депті де, шығып жүре беріпті. Бұл оның ұядай шаңырағынан қара үзіп бара жатып айтқан соңғы сөзі, бәлкім қоштасқаны шығар... содан қайтып оралмады...

Иә, Ерболат Отаны үшін от кешіп, соғыстан қайтпаған боздақтың бірі — Өтеген сынды есіл ердің жалғызы, артында қалған тұяғы еді. Ерекеңнің қиын балалық шағы туралы еміс-еміс естігенімізбен дұрыс білмегендіктен қалам сілтей алмадым.

Билетінім, бұғанасы бекіп, жігіт боп бой түзей бастағанында

Түрікменстанның Красноводск қаласынан азаматтық борышын өтеу үшін әскер қатарына алынады. Құдай айдап Маңғыстауға түседі, сөйтіп, атажұртының ауасын жұтып, суын ішеді. Сол-ақ екен киелі өлке магнитше тартады. 1965 жылы жас отау иелері— апа-жеземіз Ерекеннің ағасы, марқұм Бітегеннің отбасымен бірге Ақтауға көшіп келеді. Одан кейінгі жылдары Ескі Өзенде (қазіргі Қызылсай), Жаңаөзенде тұрады. Өзен мұнай-газ өндіру басқармасына қарасты №3 техникалық транспорт мекемесінде бульдозерші болып, алыс шақырымдарға бұрғылау қондырғысын сүйрейді. Мұнайшылар қаласында балалы-шағалы болды. Міне, Ерекен жездеміздің бақилық болғанына да отыз жыл толып отыр. “Орнында бар оңалар”, дегендей, отыз бір жасында қосағынан айырылып, шиеттей бес баламен шырылдап қалса да шаңырағын шайқалтпай бекем ұстаған Тұрсын апамыз бүгінде еңбек ардагері, мұнайшы-зейнеткер, Ақтау қаласында кенже ұлы Көбеннің қолында, немерелерін бағып-қағып тұрып жатыр. Қандай ма қиындық көрсе де, балаларын қанаттыға қақтырмай, тұмсықтыға шоқыттырмай кәмелетке жеткізді. Қыздары Сәнжан, Бибіжан, Дәмежан бүгінде бір-бір мамандық иелері, екі үлкен қызы Оралбай, Қылышбек сынды өздері теңдес жайсаң жігіттермен тұрмыс құрды, балалы-шағалы болды, бірі Алматыда, екіншісі Астанада тұрады. Ұлдары Беген мен Көбен де жоғары білімді маман, көпшілікке сыйлы да абыройлы азамат боп жетісті, екеуі де жауапты қызметте. Олар Эльмира, Кәмшат есімді келіндермен жарасты отбасы құрып, ұл-қыздарын тәрбиелеп өсіруде.

Мұнайлы Маңғыстауымыз бүгінде танылмастай өзгеріп, атағы төрткүл дүниеге таралды. Бір кездері құйын кезген, сағымды боз даланы осындай ғажайып күйге жеткізген, шын мәнінде ата-бабамыздан қалған жер асты байлығымыз бен оны игеруші еңбек адамдарының қажырлы ісі ғой. Солардың сапында менің жездем, жаңаөзендік мұнайшы Ерболат Өтегенұлы Амантүрлиев та бар. Сонау алпысыншы жылдардың бел ортасында осынау өлкеге омырауын ашып келген ол, “қара алтынды” ел ырзығына айналдыру үшін бар қайрат-жігерін салып, еңбек етті және арқалағаны алғыс болды. Бүгінде арамызда болмаса да оның адамгершіл жарқын бейнесін, есімін оны білетіндер, артында қалған ұрпақтары ұмытпайды.

Ал, өмірде жақсылыққа, адалдыққа жаны ғашық Ерекен бақида да бізді, өзін еске алушыларды рухымен демеп, желеп-жебеп жатыр.

Жаның жәннатта болсын, асыл жезде Ерболат Өтегенұлы!...

“ӘУЛИЕ”

Ырысқали қартты бала кезімнен білемін. Қабағы шығыңқылау, ашаң жүзді, шоқша сақалды, бір аяғын сылти басатын, қайратты кісі әліге дейін көз алдымда. Ашуланғанда көзінің аласы көбейіп, сұстана қалатын. “Шаш ал десе бас алатын”, сонау отызыншы жылдары он жылға ұсталып келген. Кейінгі алған жас әйелінен екі ұл, екі қызалағы бар. Жаздың ыстық күндерінде шалбарының бір балағын түріп қоятын. Себебі жара шығып, ісіп, білеуленген аяғына қара май жағатын-ды. Сүйтіп жүріп тыным таппайды - шөп шауып, совхоздарға вагонмен келіп тұратын мал жемін түсіріп, өзінің уақ жандығын жемдеп, сауын түйелерін құдықтан суарып, өріске айдайтын. Жасы келе өзінің сұр есегін мініп жүретін, үйінен қашықтау жердегі той -садақаларға да сонымен баратын - ды.

Бірде есегімен теміржолшыға тас қиыршығын таситын машиналардың жолына қарай бара жатқанын көрдім. Қасында қолына папкі ұстаған, жиырмалардағы жас жігіт бар.

-Ырсеке, ассалаумағалейкүм! - дедім дауысымды көтере.

-Уағалейкүмүссалам! Амансың ба? - деп ол әдеттегіше амандық - саулық сұрасты да, -районнан келген қонақ бала еді, таудың үстіндегі ауылға бармақшы екен, таныс шопырларға жеткізіп тастаң деп айтайын деп...

Сөйткенше болған жоқ, “ЗИЛ - 130” автомашинасы тоқтай қалды. Енді бір қарағанымда Ырсекең сұр есегімен шоқытып бара жатты...

...Араға жылдар салып, бір кездегі өзім тұрған ауылға барудың сәті түсті. Бұрынғыдай емес, салиқалы, жаны жайсаң ауыл қарттарының қатары сиреп қапты. Көрісіп, сәлемдесу үшін Ырсекеңнің үйіне бас сұқтым. Жасы тоқсанға келген ол көзәйнек киіп, ақ сақалы омырауын жапқан қария болыпты. Баяғы әдетімше ауыз толтырып, дауыстап сәлем бердім. Сәлемімді алып, бетіме бір қарады да, атымды атап “сол емессің бе?” - деді, танығаны ғой. Біз сәлем - сауқат алысқанша Ырсекеңнің кемпірі - Қамқа шешеміз шай қойып, қазан асып тастапты. Мен асығыстығымды айтып, рұқсат сұрап ем.

-Рұқсат жоқ! - деді ақсақал, -сендердің сәлем бере келетіндерің қалай, отырар - отырмастан “кетемін” дейтіндерің қалай. Бір талай жерден келіп отырсың және сені көрмегелі қашан?!...

Оны шешей де қоштап жатыр. Үлкен кісілердің көңілін қимай, жайғасып отырып, Ырсекеңді әңгімеге тарттым.

-Қалай, қазір той-садақа дегендей, барып тұрасыз ба?

-Шүкір, әйтеуір, балдар шақырған жерге машинамен апарып - әкеледі.

-Ал, баяғы сұр есегіңіз қайда?

-Ойбұй, ол алдақашан “капут” болды ғой, - деп күлді.

-Қалайша...

-Бұл бір қызық әңгіме, - деп Ырсекең лекіте күліп алды, - кезінде бір түрікпеннен сатып алып едім, өзі де аттай болатын, өлеріне көрінді ме, әлде ауырды ма, әбден арыды. Қораға байлап, жем-шөбін алдынан алмай, біраз бағып та көрдім. Бірде мына он екінші разъездегі Бекмұрат ақсақал ас беретін боп, көліктің реті болмай және ол кезде бүгінгідей машина да көп емес, әдеттегіше сүр есегімді ерттеп мініп, жүріп кеттім...

...Бұл күздің қара суық кезі болатын. Таңертеңгілік ашылғандай болған ауа райы әп-сәтте қайта бұзылып, екпіні қатайған өкпек желге енді жаңбыр араласты. Су өтпейтін брезент плащын қымтанған Ырсекең ызғарлы жаңбырдың соңы қарға айналуынан қауіп етті. Ауылдан төрт - бес шақырым ұзағаннан кейін сүр есек басын төмен тұқыртып, сүріншектеп, аяғын санап басатын жағдайға жетті. Жолға шыққанына өкінген қарт, есегінен түсіп, жетекке алды. Бірақ әбден титықтаған жануар жолдың қапталына жата кетті. Неде болса жолдан қалдым ғой деп, Ырсекең жол жиегіне тізе бүкті. Мұнысы әл жинаған сүр есегі орнынан тұрар деп дәмеленгендік еді. Өткен - кеткенді ойша шолып, біраз отырады. Орнынан баяу қозғалып, есегіне таяп келгенде байқады, көзі шарасынан ашылған жануар қимылсыз қалыпты.

-Бірталай жыл жолдас болған, өзі арам болса да күші адал сүр есегім сөйтіп, ұзын жолдың бойында өліп тынды. Серейтіп тастап жүре беруге обалсынып, жолдан былай сүйреп шығарып, боз төбенің беткейіндегі ағын су тілімдеп тастаған сайдың нән-нән кесектерімен бастырып, көмдім. Жер қазып көме қоюға қолымда күрегім болмады, - дейді Ырсекең, - содан арада ұмытпасам, төрт ай өткенде жиенім тойға шақырып, он екінші разъезге тағы жолым түсті. Қасымда Бөрібай інім бар, е-е, айтпақшы, мына кемпір мен Бөрібайдың үйіндегі келін де бар, машинамен жолға шықтық. Баяғы сүр есекті көмген жерден өте бергенде көзім түсіп кетті. Олексенің үстіне биіктетіп, көдімгі адамның тұрпаты сияқтандырып, топырақ үйген, сыртын жайдақ таспен қоршап, басына сырық шаншыпты, оған да шұбалтып шұберек байлапты. Машинаны тоқтатып, Аллаһқа сиынып, не айтарымды білмей жағамды ұстадым...

...Әлде қателестім бе деп ойлаған Ырысқали ақсақал төңіректі шолып, есегі өлгенде өзінің тізе бүгіп отырған жеріне дейін дәл тауып, маңайды барлап шығады да, не болғанын әлі де түсіне алмаған жанындағыларға мән-жайды түсіндіреді. Бұған сенер- сенбесін білмеген олардың көздерін бақырайтып қойып, әлгі “әулиенің” басына шаншылған ағашын алып лақтырып, өзінен-өзі күйіп-піседі. “Ау, отағасы, мұның не алжыған шығарсың тимей-ақ қой”, - деген кемпіріне жекіп, сабай жаздап қалады. Жиеннің тойында да болған

жайды айтайын деп оқталады да, қой, біреулерге күлкі болармын, жұрт әзілдеп отыр деп ойлар деген оймен өзін-өзі ұстайды.

Жалпы, Ырсекең онша сөзшең кісі емес-ті, даңғойлық, орынсыз қылжақты білмейтін, не айтса да сол бір сарабдал сабырлы қалпынан жаңылмайтын. Және кеше мініп жүрген, өздеріңіз білетін сұр есек өлгеннен кейін “әулие” болыпты деп кімге айтсын?!

Жабулы қазан жабулы күйінде қалып, уақыт өте ұмытылар ма еді, кім білсін егер... бір күні таңертең әлгі Бөрібай інісі еңтігіп жетпегенде:

-Ой, Ырсеке-ау, масқара, мына көрші ауылдағы түрікпендер жол үстінде, боз төбенің баурайында өмірден өткен кім де болса бұл жолаушы құр адам емес деп, есегіңіздің басын қарайтып, садақа бергелі жатқан көрінеді,-деді ол тізе бүкпестен.

-Қой өтірік болар, “түймедейді түйедей” қылатын қылжақбастардың шығарып жүргені шығар.

-Маған мұны қазір молдашылық қылып жүрген мәғзінші Бердінің оқудан келген баласы айтты.

Ырсекең шокша сақалын салалап, ойланып тұрды да:

-Сен машинамен жүрсің ғой?-деді.

-Ия.

-Ендеше кеттік, неде болса барып көрейік.

...Шынында да есек “әулиені” біреулер шындап қолға алғанға ұқсайды. Өткендегі Ырсекең алып тастайтын сырықтың орнына одан биік әрі қалың тақтай орнатылыпты, маңайы келушілердің отырып аят оқуына ыңғайластырылып, тазартылыпты. Мұны көрген Ырсекең Бөрібайға жүр кеттік дегендей ым қақты да, машинаға отырып жатып:

-Ауыл әкімдігіне тарт,-деді.

Ауыл әкімі Ырысқали бала кезінен жақсы білетін Есен Мередов деген түрікпен жігіт еді. Ақсақалдарды қадірлеп, сыйлай білетін, кішіпейіл әкім бұларды орнынан тұрып қарсы алды.

-Түрікпен халқының бір мәрттігі үлкеннің, басшының алдын кесіп өтпейді ғой, олар не айтса да заң. Егер тентек-телі оларды да жүре тыңдаса, ұлы ақын Мақтымқұлының нақыл сөздерін мысалға алып, орнымен айта білсең, қай-қайсысы да бұрылып тұра қалады,-дейді ұзақ жылдар бойы түрікпендермен қоңсы қонған Ырысқали ақсақал,-наным-сенімге бой алдырғыш, ділі мен дініне берік халық. Сонымен тоқ етері менің сұр есегім “әулие” болудың аз-ақ алдында қалды...

Кетер-кеткенше Ырысқали қарияның айтқан әңгімесі ойымнан кетпеді. Ертеңіне машинасымен шығарып салуға келген ініме он екінші разьезд арқылы өтетін жолмен жүруді ұсындым. Әлгі есек “әулие” жатқан жер осы-ау деген шамада машинадан түсіп,

бозтөбенің баурайына қарай жаяуладым . Арада біраз уақыт өтсе де, тастақ жол мен төбе арасының жақсылап тегістелгенін байқау қиын емес, кезінде бұл араны шиырлаған шынжыр табанды трактордың ізі әлі сайрап жатыр...

ТІЗІМ

Бізбен бір ғимаратта орналасқан бір басқарманың белгілі қызметкері Шымбергенді көптен танитынмын. Өйткені, ол көпшілікке аудандық газеттің штаттан тыс тілшісі ретінде танылған-ды. Оны тілшілікке тартқан да өзім. Хабар-ошар мақала жаздырып, оны өңдеп беріп, газетімізде жариялануына ықпал ететінмін. Іздегенге сұраған дегендей, бұл жолға түсіп алған Шымекен енді кішкентай жаңалық хабар жазудан құлаш-құлаш мақалаға көшті. Күн құрғатпай редакцияға бір соғатын ол, бірде апта бойы хабарласпай кетті. “Япыр-ай, бұл Шымекен не болды екен” деп жүргенімізде ол кіріп келді. Шаршаңқы күйде, еңсесі түсіп кеткен. “Оу, Шымекен, не болды, аманшылық па, әйтеуір”, деп жатырмыз. “Қой құрысын, бәрі өзімнен болды”, -дейді ол көзімен жер шұқып. Оқиға былай болыпты.

Шымекен күндегі дағдысымен жұмысқа келгені сол-ақ екен, кабинетіне бір әріптесі келіпті де:

-Шымберген, сіз естіген боларсыз, бастық бір тізім жасатып жатқан көрінеді ғой?-дейді.

-Жоқ естіген емеспін, ол қандай тізім?-дейді бұл.

-Мереке жақындап қалды, бәлкім, сыйақы шығар, -деген әріптесі жөніне кетеді.

Әріптесінің сөзіне ойланып қалған Шымберген айтылған әңгіменің анық-қанығын білмекке бастықтың кабинетін жағалайды. Жан жоқ. Есік ашық тұр. Аяғының ұшымен бастықтың столына жақындайды. Шынында да жазу машинкасына басылған тізім жатыр. Көз жүгіртсе, бас-аяғы он бір адамның аты-жөні жазылған, арасында Шымберген жоқ. Өзінің “Ымыртбаев” деген фамилиясын бір парақ қағазды қалай аударса да таба алмайды. Содан көңіл күйі түсіп, жұмысқа ықыласы болмайды. “Үнемі осындайда шеттетеді, өткенде кәсіби мереке қарсаңында да сыйлықтан қағылғаны бар, сонда біз тоқалдан тудық па?” -деген ой дегбірін қашырады. Бастыққа тікелей барып айтуға ұрсып тастай ма деп, батылы бармайды. Тізім әлі толық емес шығар, бәлкім мені де қосар деген есек дәме де жоқ емес-ті. Шыдап орнында отыра алмай, бастық жақты тағы жағалайды. Жым-жырт. Бастықтың алдындағы манағы тізім сол күйде. “Нартәуекел! Осылар мені ұмытып жүрген шығар”, -

дейді де, қаламды қолына алып, он бір адамның соңына он екінші ғып өзін қосады да, шыға жөнеледі. Орнына келіп әліптін артын бағады. Байқап отыр бастық келді, телефонмен біреулермен сөйлесті, кабинетіне біреу кіріп, біреу шығып жатыр. Мұның бағанағы әрекетіне бастық та, басқа да мән бермеген сияқты. Жұмыс күні аяқталуға таяп барады. Орнынан көтеріліп, бастықтың кабинетіне таяқ тастам қалғанда оның шығып бара жатқанын көрді. Бұған көз қиығын да салар емес. Кабинетінің есігі баяғыша айқара ашық. Аяғын санап басып бастықтың столына таяды. Тізім сол күйі... жо..жөк! Қызыл қарындашпен мұның аты-жөнін бір-ақ сызыпты. Ерегескендей бұл көрнекілеу ғып қайта жазады да, шыға жөнеледі. Жұмыстың аяғында бастықтың сыртқа шыққанын күтіп тұрып, тізімге көз жүгіртсе, мұны тағы сызып тастапты. Бұл тағы өзін қосады әлгі тізімге. Сөйтіп, бастық үш рет сызып, бұл да қалыспай үш рет қосады!...

Ертеңіне қызметке келсе кешегі өзі бірнеше рет көрген тізімді іліп қойыпты, жұрт бірін-бірі кимелеп оқып жатыр. Алып-ұшып бұл да жетеді. “Басқарманың қайта құрылуына орай бастықтың бұйрығымен жұмыстан қысқарғандар” депті де қызметкерлердің аты-жөнін тізіпті. Ең соңында он екінші болып Ымыртбаев Шымбергеннің аты-жөні тұр. Міне бар-жоғы осы.

Не дейміз, әйтеуір, арты жақсы болғай...

БАЗАРДЫҢ “ӘДІСІ”

Базар Үкиев терісі сүйегіне жабысқан, арық, қасқабас кісі. Кеңес үкіметі дәуірінде аудандық атқару комитетінің жалпы бөлімінде істейді. Бірде қызметке келе жатсам, ауаткомның жанындағы бақ ішінде терекке сүйеніп тұр екен. Сәлемдескеннен кейін:

-Базеке, қалай?, -дедім.

-Ой, несін айтасың інішек, қатты шаршап тұрмын, -деді.

-Тыныштық па өзі, не істеп шаршап жүрсіз?

-Өз арамызда қалсын, мен мына аудандық атқару комитетіне жұрттың жеңіл машина сұрап жазған арызын тіркеп те отырамын. Барлық іс папкілерін жаңалап, былғары қапты жаңа журнал ашып, оған өтініш берушілерді әдемілеп тіркеп қойғаным сол еді, бастық шақырып алып, өтініш берушілердің аты-жөні жазылған журналдағы тізімнің алдыңғы жағына бір адамды қос дейді. Журналды көрсетіп, қалай қосамын, тізімнің соңғы жағына тіркейін десем, өзіме ұрсып, олай болса жаңа журнал ашып, тізімді қайта көшіріп, әлгі кісіні ең алдына тіркеп, жаз деген... және бұл үнемі қайталанып тұрады, онымен қоймай бол-болға салып асықтыратынын қайтерсің, бүгін түскі асқа да барған жоқтың, -деді күрсініп.

-Сонда қалай, сіз тек журналдағы тізімді қайта көшірумен отырасыз ба?

-Отырмағанда... бастықтың нұсқауы солай... Журналды жылына бес-алты мәрте жаңалаймын...

-Оныңыз қиын екен,-дедім де жөніме кеттім.

Арада айға жуық уақыт өткенде Базармен әлгі жерде тағы кездесіп қалдым. Бұл жолы әнеугідей емес, көңілді.

-Оу, Бәке, көңілдісіз ғой?

-Иә, өткенде өзіңе айтып ем ғой, журнал жайында...

-Иә, есімде.

-Сол журналы түскірді қайта көшірмеудің әдісін таптым...

-Қалайша?

-Енді журналдағы тізімнің арасын аңқитып, ашық-ашық ғып жазатын болдым. Бастықтың қос деген адамын қосып, тірке деген жеріне тіркеп жаза саламын, бұрынғыдай қиналып жатпаймын. Бастық та риза, маған да жеңіл...

Ол осыны айтып, мәз-мейрам боп, ақтарыла күлді-ай кеп. Оның ойлап тапқан “әдісіне” мен де күлдім. “Аңқау елге арамза молда” деген осы-ау...

БЕРДІБАЙДЫҢ АЛҒЫСЫ

Ақтауда халқымыздың атақты ақын-жырауы Қашаған Күржіманұлының 150 жылдық тойы өтіп жатқан-ды. Жаңаөзеннен кеп, қонақжай іздеп сабылмай-ақ бұрыннан танитын әрі бажалығы бар Бердібай деген азаматтың үйіне қонаға барғанбыз. Ол облыс орталығының үшінші шағын ауданында, энергетикалық колледжде қарама қарсы беттегі екі қабатты ескі үйде тұрады екен. Бердекеңнің қуықтай үш бөлмесі адамға лық толды. Түн ортасы, жақын жерде баратын үй жоқ. Жата кеттік. Біраздан кейін оянып кетсем, қара терге түсіп жатыр екенмін. Үйдің ауасы тыныс тарылтатындай, өте қапырық. Шыдай алмай сыртқа шықтым. Есікті аша бергенім сол-ақ еді, бірдеңе салдыр-гүлдір етіп, біреулер дүркіреп қашқандай болды. “Жігіттік-иттік” деген, қыз-қырқын андып жүрген жігітшіл балалар шығар деп оған аса мән бермедім. Сырттағы шуды естіді-ау деймін үй иесі де шықты. Кеуде кере тыныстап, біраз сергігеннен кейін, орныма барып жата тұрайын деген оймен үйге кірдім.

Таңертең көпшіліктің көзінше Бердекең қолымды алып, алғысын жаудырды. Түкке түсінбей мен тұрмын.

-Түнде сен сыртқа шықпағаныңда су жаңа “Жигулиімді” ұрылар үптеп кетеді екен. Тәңір атқырлар машинаның есігін ашып, енді кірісе бергенде, сен шыға келіпсің, ұрылар бәрін тастап, жан-жаққа қаша жөнелген. Сенен кейін мен шыққанда,

машина ақтарылып жатыр, бірақ ештеңені алып үлгермеді. Бүгіннен бастап авто тұраққа қоямын. Сен менің үйіме үнемі қонып, осылайша құтқара бермессің,-дейді Бердекең күліп.

Алғыс та аяқ астынан екен-ау...

ҰТҚЫР СӨЗ ҰМЫТЫЛМАЙДЫ

Түрікмен елінің бізге көршілес Балқан облысының орталығы Небиттаудағы көрнекті алаңда кеңестік кезеңде Лениннің еңселі ескерткіші тұрды. Түрікменстан Тәуелсіздік алғаннан кейін әлгі ескерткіштің орнына бұрынғыдан да үлкен ғып сол елдің басшысы Сапармұрат Ниязовтың жарқыраған қола мүсіні қойылды...

Тоқсаныншы жылдардың басы болатын, бір топ қаламгер әлгі ескерткіштің жанына барып қарап тұрғанбыз. Бір кезде түрікменнің белгілі сатиригі, сықақшы Пыхы Таған: “Осының басын алмалы-салмалы, яғни бұрандалы ғып жасау керек еді”, -деп қойып қалды. Бәріміз жалт қарадық. “Өздеріңіз ойлаңызшы,” -дейді ол күліп, -осы ескерткішке қыруар қаржы, қаншама мыс кетті. Кейіннен мұны тағы өзгертіп жатпасымызға кім кепіл? Ал, егер мен айтқандай болса, көп шығын шығармай-ақ басын ауыстыра салады...”

Өткен жылы түрікмен елі басшының бақилық болғаны баршаға белгілі. Жуырда менің Небиттау қаласында болуыма тура келді. Бүгінде Түрікменбашының бұл елде шығатын әрбір газет-журналдың бірінші бетінің қақ маңдайында күліп тұратын суреті көрінбейді... Телеарналарының шекесінде тұратын бейнесі де алынып тасталған... Енді ғана еркін тыныстай бастаған жұрт ендігі кезек ақшада, содан кейін әрбір ауыл-аймақта, кент пен қалада тұрған ескерткіштерде дегенді айтады... Кім білсін...білетініміз от ауызды, орақ тілді Пыхы Тағанның айтқаны ел ауызында қалыпты, ұмытылар емес...

“БІРЕУІ - ЖАТЫР, БІРЕУІ - ҚАЙТТЫ...”

Сарығаш шипажайында демалып, ауылға қайтатын кезде бір медбике: “Аға, қайтыс қашан?” -деп сұрады. “Олай деп айтпа, аға ауылыңызға қашан қайтасыз, десеңіз, түсініктірек болады”, - дедім күліп. Сонан кейін осы сөзге байланысты болған бір оқиғаны айтып бердім.

Алыстағы теміржол стансасының екі жұмысшысы ел астанасындағы теміржолшылардың орталық ауруханасында емделіп жатады. Ол кезде қазіргідей байланыс жоқ. Стансаның кезекшісі астанаға дейінгі стансалардың кезекшілеріне өтіне отырып қана орталық аурухананың бөлімдерімен байланыса алады. Екі аралықтағы әңгімені жолдағы барлық стансалардан тыңдап отыруға болады. Әлгі

емделіп жатқандардың туыстарының өтінішімен станса кезекшісі ауруханамен байланысқа шығады. Екі жерлесінің аты-жөнін айтып, жағдайларын сұрайды. “Олардың біреуі әзір жатыр, ал екіншісі қайтып кетті”, -дейді дәрігер. Станса кезекшісі “қайтып кетті” дегенді байланыстың нашарлығынан “қайтыс болды” деп түсінеді.

Содан ауыл ақсақалдары жиылып, үйіне естіртіп, жаманат хабардың жатпайтыны белгілі ғой жер-жердегі ағайын-туыс құлақтанып қалады. Басқа көліктің реті жоқ ертеңгі поезбен барып “марқұмды” алып қайтуға қамдана бастайды.

Ал, “бақилық болды” деген адам астана жақтан таң ата өтетін пойыздан түсіп үйіне барады. Содан жұрт бір дүрлігіп басылып, бұл оқиға көпке дейін әңгіме болды.

-Сондықтан да әр сөзді орнымен қолданған жөн, -дедім. Бұған медбике қыз да күліп, кешірім сұрап жатыр. Мен де оған сабақ болсын дегенім ғой.

“БӘРІ БІР БӨШКЕДЕН...”

Мұнан бес-алты жыл бұрын Жаңаөзеннің бірнеше өнерлі жігіттері іздеп келді. Сыңайларын байқағасын арақ-шарап дүкеніне ертіп апардым. “Шайтан сулар” бірінен-бірі өте түр-түрімен қылқып тұр. Қайсысын алуды білмей әрқайсына бір үңілеміз. “Анау жақсы, мынау жақсымен” тұрып қалыппыз. Мен сатушы орыс жігітіне қарадым.

-Ағай, несіне ойланасыз, - деді ол таза қазақ тілінде - бұлардың сыртқы қағазы әр түрлі болғанымен бәрі бір бөшкеден...

ӨЛЕҢНІҢ ҚҰДІРЕТІ

2006 жылдың соңғы күні кенеттен мұзға тайып жығылып, ортан жілігім опырылып, ауруханадан бір-ақ шықтым. Жиырма күннен кейін гипс салып үйге шығарды, екі айдан кейін гипсті алды. Балдақпен үйдің ішінде ілбіп жүруге жараған кезім-ді. Біреу телефон соқты. Сөз саптауынан үлкен кісі екені байқалады. Менің аты-жөнімді айтып, сол керек еді деді.

—Иә, менмін, тыңдап тұрмын, -дедім.

—Олай болса, мен сізге жолығайын деп едім, маған қазір келе алмайсыз ба?

—Жоқ ағасы, мен мертігіп, жаңа басымды көтеріп жүрген жанмын, бара алмаймын, өзіңіз келмесеңіз.

—Менің жасым үлкен, сондықтан да салып ұрып жетіп бару ыңғайсыз болар. Ендеше былай келіселік, мен сізді машина жіберіп алдырайын, -деді.

— Мені дұрыс түсініңіз, өздігімнен жүріп-тұруым қиын.

Сондықтан да кешірерсіз, бара алмаймын. Ал, шаруаңызды телефонмен-ақ айтуға болмай ма?

—Жоқ, өзіңізді көріп, сөйлесуім керек. Былай келіселік, бүгін кешкі сағат алтыда қызымды машинасымен жіберемін, сізді сүйемелдеп, алып қайтады, дайын отырыңыз, — деді.

Бірдеңе деп жауап қатқанымша, телефон трубкасын тастай салды. Оның кім екенін, аты-жөнін, қайда тұратынын, не үшін кездескісі келетінін біле алмай, ойланып отырып қалдым. “Тонайтындай ақшам жоқ және өшігетіндей бүгінге дейін біреудің ала жібін аттаған емеспін, менің қорқатын не жөнім бар, кездескісі келсе кездесейік”, деймін іштей.

Айтылған уақытында әдеміше келген, ибалы, аққұба қыз келді. Ол өзін әлгі телефон шалған ағамыздың қызымын, атым Айгүл деп таныстырды. Оның Ақтауда, он төртінші шағын ауданда тұратынын, тіс дәрігері боп қызмет істейтінін, отбасылы, екі кішкентайы бар екенін білдік.

Амал жоқ, уәденің аты уәде. Қиналсам да оған ілесіп баруыма тура келді. “Джип” автомашинасын ұршықша үйіреді екен. Есік алдында жасы алпысты артқа тастаған, жетпіске жете қоймаған, қызыл шырайлы, ақсары кісі қарсы алды. Сәлем-сауқаттан кейін үйге кіріп, жөн сұрастық. Ағамыз Атыраудан келген екен, аты-жөні Амангелді Сұлтанғалиев, бұрын мұнай, қаржы саласында жауапты қызметтер атқарған, қазір зейнеткер, осында қыдырып келіп, қыз-күйеуі Айгүл мен Ерланның үйінде қонақтап жатқанын, Ақтауда құда-жегжаттарының көп екенін айтты. Мен де қысқаша өзімнің жай-жапсарымнан хабар бердім.

Ол кенет іргеде тұрған домбыраны қолына алды да, бір ішекпен дыңылдата отырып, шырқап қоя берді:

Аяулым-ау, екеуміз қосылғалы,
Бақытыма айналдың басымдағы.
Елігім ең, айналдың көрігіме,
Серігімсің, сен менің қасымдағы.

Арман қудым жолымды тосып қалдың,
Жігеріңді бір сәт те жасытпадың.
Шырағыма айналып алдымдағы,
Пысқырмадың сөзіне пасықтардың.

Сері көңіл қойды да еркелетіп,
Жүрдім талай кеш келіп, ерте кетіп.
Қабак шытпай алдымнан күліп шықтың,
Күндерге де мән ~~бермей келте-кетік.~~

Бірдей тарттың тағдырдың салғанын да,
Қуанышын, қайғысын, салмағын да.
Өлді десе сенерсің, сенбе бірақ,
Саған деген махаббат солғанына...

“Іштен шыққан шұбар жылан..” дегендей мұнан отыз жылдай бұрын жазылып, бірнеше жыр жинақтарына енген өз өлеңімді естіп, ішім қылып ете түсті. Ол әнін аяқтаған соң маған қарап:

— Бұл сіздің өлеңіңіз ғой? - деді.

— Иә.

— Ендеше тында, - деп ол әңгімесін бастап кетті. — Мұнан он жылдай бұрын сырқаттанып, ауруханаға түстім. Біздің бөлмедегі үстелдің үстінде қолдан-қолға көшіп, беттері жыртылған бір журнал жатты. Кенет көрші кереуетте жатқан көршім ортадағы қос парағын жыртып алуға ыңғай берді, көзім түсіп кетті—өлеңдер! Әлгінің қолына жабысып, жұлып алғандай ғып алдым да, өлеңдерді оқи бастадым. Ұнады, әсіресе, “Саған деген махаббат” деген өлең сезім пернесін дөп басқандай болды. Ол бейне бір жүрегіме саз болып құйылғандай әсерленіп, шабыттандым. Бұрыннан да азды-көпті ән шығаратын өнерім бар-ды. Сөйтіп, ойда- жоқта тағы бір ән туды. Өлең авторының аты есімде қалып қойды... Содан он жыл бойы тойлар мен сауық кештерінде осы әнді орындайтын болдым. Бұрын тындаған жұрт қолқалап айтқызады. Бірақ, өлеңнің авторы есімнен кетпей қойды. Ақтауға бір келгенімде осында тұратын құдаларымнан сұрастырдым. Қонарбай құдам осында тұратыныңды, рулық жағынан маған балдыз болып келетінін айтты, бірақ мекенжайыңды анық айта алмады. Қаладағы анықтама бюросы арқылы телефоныңызды тауып алдым. Қалай, жаңағы ән ұнады ма?..

— Жаксы екен, маған ұнады. Ұмытпасам, сіз айтып отырған журнал “Қазақстан әйелдері” болуы керек, соның 1997 жылғы ақпандағы санында топтама өлеңдерім жарияланған-ды, - дедім.

— Ал, әлгі өлеңге біреу ән жазды ма?

— Жоқ, ондайды естіген жоқпын.

— Ендеше әннің нотасын жазып, шығаруыма қарсы емессің ғой?

— Неге қарсы болайын, қайта сізге рахметімді айтамын.

Атыраулық ақ пейіл азамат аға, сазгер Амангелді Сұлтанғалиевпен тағдыр мені осылай табыстырды. Екеуміздің аталған әніміз “Қазақстан әйелдері” журналының өткен жылғы желтоқсандағы санында нотасымен жарық көрді. Әннің дискісі шығып, Атырау радиосы арқылы бірнеше мәрте орындалды.

Ағамызбен таныстығымыз шығармашылық байланысқа ұласқандай болды. Соның бір мысалы, өткен жылғы қараша айында жұмыстан шығып, қызмет машинасымен үйге бара жатқанымда ұялы

телефоным безілдеп қоя берді. Амангелді аға екен. “Соңғы “Қазақ әдебиетіндегі” топтама өлеңдерінің ішінен біреуі көңіл күйімді дөп басты, ән шығардым, қане тындап көрші”, - дейді. Қуаныштан алып-ұшып, қобалжып тұрған адамның даусы. Ұялы телефонның шуылы, оған машинаның гүрілі қосылғасын ән тындау мүмкін емес-ті. Бітер-бітпестен “қалай екен?”, -деп жатыр. Қапелімде не дейін, “иә, иә, жақсы екен, кейін асықпай тындармыз” деп қоямын...

Міне, осылайша өнердің, бір ғана өлеңнің арқасында ойламаған жерден Атырауда тұратын Амангелді ағамызбен танысып, арамызда туысқа бергісіз сыйластық орнады.

ЕРІК КҮШІҢІЗ МЫҚТЫ БОЛСА ...

Темекі тартушылық көп реттерде балалық әуестіктен, әрнеге қызығушылықтан туындайды. Өзін ересек, ештеңеден тайынбайтын батыр ғып көрсеткісі келетін жасөспірім, алдындағы үлкендерге ұқсағысы келеді. Әлі есімде мектептің жоғары сыныбында жүргенде үлкен үзілісте сыртқа шығамыз. Сонда жоғары сыныптың оқушылары көзден тасалау жерде немесе орталық дәретханада бір-бірімен жарыса темекі тартатын. Темекіні ішке сорып ауыздан, мұрыннан қайта будақтатып, мәз болатын. Иманды болсын, Шарафатдин деген ақ көңіл құрдасымыз болды, түтінді тіпті құлағынан да шығаратын. Ал, кейбір өзімізден ересектеу жасөспірімдердің: “қараңдар, түтінді көзімнен шығарамын” дегеніне нанып, көзіне қарап отырғанымызда, ол темекінің шоғын қолымызға баса қоятын. Солардың бірқатары кейін есейе келе оның зиянын ұғып, кейбірі денсаулығына байланысты темекі тартуды тастап кетті.

Дегенмен, жастары елуден асса да әлі сол құрғырды тастай алмай жүргендер де баршылық. Айтатын уәждері: “Ойбой, қаншама жылдан бері тартып келемін, енді тастай алмаймын, тастаған дұрыс әрине, бірақ...”. Бір құрдасымыз темекі тартқысы келгенде ашымақ кәмпит сорып та көрді. Әйтсе де бойға сіңіп қалған әдетін қоя алмады. “Темекі тартпасам, бірдеңені жоғалтқандай мәңгіріп қаламын, бұл ойлануға, жан-жағынды зерделеуге жақсы”, - дейді ол. Темекіні қоюдың қиындығы жөнінде талай естіп жүрміз.

Оның зияны туралы үгіт-насихат жүргізіліп, ақпарат құралдарында маман дәрігерлердің кеңестері де жарияланып тұрады. Бірақ ұрпақтан ұрпаққа көшетін бұл пәле қалар емес.

Осы орайда, бәлкім темекіні қоюға септігі тиер деген оймен өз көргенімді ортаға салғым келді. Ақтаудағы 26-шағын ауданда Сәбидолла есімді ағамыз тұрады. Балалық шағымыз бір ауылда өткен онымен

жиі араласып тұрамыз. Бірде үйінде отырғанымызда ол темекіні қойғанын айтты. Мен таң қалдым. Өйткені, “Беломор канал”, “Памир” сияқты ащы темекілердің күніне бір пәшкісінің “басына су құятын” ағамыз, ат құйрығын кестім деп отыр. Менің мұның себебін, темекіні қалай қойғанын сұрайтынымды сезді-ау деймін.

—Темекінің зиянды екенін кім-кім де біледі ғой. Оны айтпай-ақ қояйын. Бірде таң алдында оянып кетіп, ұйқым қашты ма, ұйықтай алмадым. Содан жатып кеп ойланамын. Менің әкем сауатсыз қара шал, өмір бойы темір жолдың ауыр жұмысын атқарды. Ораза-намазын тастамай, адал жүріп, анық басты, өмірдің қиынына мойымады, қызығына мастанбады, ашаршылықты да, жоқшылықты да көрді. Бірақ темекі, арақ-шарап дегенді аузына алмай кетті, одан кем болған ештеңесі жоқ, төрт ұл, бір қызды зінгіттей ғып өсірді. Ал маған не жорық? Темекі деген бәлені қояйын, одан келген құқайды көріп алдым, не де болса шыдаймын деп өзіме-өзім серт бергендей болдым. Содан міне бір аптадан асып барады, құдай сақтасын енді тартпайтын шығармын, -деп әңгімеледі Сәбидолла.

—Қалай қиын тиген жоқ па?

—Алғашқы екі-үш күнге дейін мәңгіріп, тамсанып жүрдім. Бірақ шыдадым. Темекіні қойған күннің ертеңіне әйелім бұрынғы әдетінше дүкеннен он пәшкі темекі әкеліпті. “Мен қойдым ғой” десем, сенбейді. Үйде әлі тұр, реті келгенде біреуге бере салармын...

Міне, онан бері де он жылдан асты. Сәбең темекіні үзілді-кесілді қойып кетті.

Ал, ішімдікті де сол сияқты өзіне талап қоя алатын адамдар қойып кетіп жүр. Денсаулығы жарамсыз, жасы келген немесе салауатты өмір салтын ұстанған адамдардың көпшілігі ішімдіктен бас тартады. Бұрын аздап “ұрттап” қоятын, денсаулығы жақсы бір жездеміз пайғамбар жасына келгенде той жасап, содан кейін мүлдем татпайтын болып кетті. Кездесе қалғанда әзіл сөзбен түйреп қоямын, бірде екеуара әңгіменің үстінде ішімдікті бірден қоя салуының жайын сұрадым.

—Өзің білесің, қазір зейнеткермін. Әкем Ұлы Отан соғысынан оралмады, ол ұрысқа кеткенде мен екі жастамын. Қазір ойлап көрсем, маған жақын ағайындардың ішінде менен үлкені қалмапты. Бес-алты отбасының бас көтерер ақсақалы өзім екенмін. Қой менің бала-шағаға еріп, арақ-шараппен жолдас болғаным болмас деген ой мазалады. Содан мүлде қойып кеттім, - дейді ол.

Қазір шоқша сақал қойып, намазға жығылып жүр, бүкіл ауылдың қадірменді ақсақалы. Қай нәрсе де өзінің уақытында, арақ әзәзілге еріп, қызара бөртеп жүргенді ерсі көрген оның бұл әрекеті қуана құптарлық.

Міне, осылайша ерік күші мықты болса темекіні де, арақты да қоюға болатынын өмір көрсетіп отыр. Бірақ, біздің көпшілігімізге ол жетпейтін сияқты...

ӘДЕТ ҚАЛМАЙДЫ ДЕГЕНДЕЙ...

Баяғы ішу “мода” болған жылдары Жетпіс деген құрдасымыз үйіне шақырды. Себебін де сұрамай үйіне жетіп бардық. “Біздің отағасы арақты мүлде қойғалы жатыр. Талай-талай берген уәделері таусылды. Бүгін сол бәледен ала жіп қиып, ат құйрығын кеспекші, соған шақырған едік”, - деді Жетпістің келіншегі Мәриям. Сенерсенбесімізді білмей оң болсынымызды айтып, шайға отырдық. Айтқандары шын екен, лебізін білдіріп, тілегін тілге тиек еткендер арақтың зиянын, оны тастап кету дегеннің екінші бірінің қолынан келмейтінін, Жәкеңнің ерлікке бара-бар қадамын сөздеріне арқау етті.

Шайда он шақты адам тілек айтып хрусталь тостақтары сыңғыр қақты. Кезек етке келіп, қызып алғандар Жетпісекенді арыстандай айбатты, жолбарыстай қайратты, нағыз сен тұр мен атайынның өзі ғып, аспандатты. Байқаймын, дастарқан иесі қызара бөртеп, “мұнан былай сені желкемнің шұқыры көрсін” дегендей ақанды ауызға есесі кеткендей ақтара салады. Ет желініп, жиналғандар сорпамен “көтеріп қойды”.

Кезек негізгі рәсімге келді. Екі жігіт бір ақ, бір қызыл жіпті кере тартып тұрды. Асаба сөз салып: “Мына екі жіпті көрдіңіздер ғой. Мұның бірі ақ арақ, екіншісі қызыл шарап дегенді білдіреді. Қазір Жетпіс ағамыз қолына қайшы алып мына жіптерді қияды. Бұл ішімдік атаулымен қоштастым дегені. Содан кейін арақ ішуді мүлдем қояды. Бұл “жынды суларды енді ауызға алмайды”, - деді.

Қызара бөрткен Жетпістің тілі күрмеле бастаған, бізге жалтақ-жалтақ қарайды. Қиналып-ақ тұрғаны бет-ажарынан байқалады. Бейне бір “қимасынан” айырылған жандай көзі жасаурап, кемсендеп тұр. Жіпке таяп барды, жұрт дуылдата қол соғып жатыр. “Ал, қане Жәке, қане, бастаңыз”, деп қояды. Кенет Жәкең бізге қарап тұрып: “Әй, жігіттер, осының қызыл жібін қоя тұрсақ қайтеді”, демесі бар ма?!..

“Ұрлық қалса да әдет қалмайды” деген рас-ау, Жәкең әлі де... аздап жүздетеді.

ПРОГРЕСС

Алпысыншы жылдардың ортасына дейін аулымызда теледидар таңсық болатын... Әлі есімде Қани деген көршілес досымыз екеуміз кешқұрым оның Жасан деген ағайының үйін жағалайтынбыз. Өйткені, бүкіл Ақтас атты үлкен кентте соның үйінде ғана теледидар бар. Иманды болғыр Жәкең ақкөңіл, қабағы ашық жан еді. Біз барғанда үйінде бала толып отыратын. Соған қарамастан “Ей, айналайындар-ай, келіндер, қане отыра қалындар”, -деп бәйек болатын. Ағай жоқта өзінің көңіл күйіне қарай өзгеріп отыратын жеңгеміз кейде көріп отырған фильміміз аяқталмастан қуып шығатын...

Ал қазір теледидарсыз отбасын елестету қиын. Оны айтасыз, көп адамның көңіл құртына айналған автомашина, түрлі тұрмыстық бұйымдар мен үй мүліктері мұнан жиырма жыл бұрынғыдай көзі аз емес, кім-кімнің де қолы жететін дүниелер, тек қана ақшаң болсын.

Тұрмысымызға ұялы телефон, компьютер, интернет, электронды пошта дегендер дендеп ене бастады.. Енді автомашинадан шетелдік қымбатырағын таңдайтын болдық. Ақтау қалалық көлік полициясының мәліметіне жүгінсек, он бір мың автокөлікке есептелген қаламызда бүгінде сексен сегіз мың автомашина бар. Есесіне жол-көлік апаты да жылдан-жылға көбейіп барады..

Қазір жастар арасында атыс-шабысы көп, басқа да жаман әдет-қылықты дәріптейтін бейне фильмдер көру етек алды, оны айтамыз қаланың үйлерінің көпшілігінде кабельді теледидарды пайдаланады. Елу-алпыс телеарнаның тәулік бойы көрсетпейтіні жоқ. Бүгінде кітап оқымаса да, теледидар көрушілер баршылық. Әр нәрсеге еліктегіш келетін жастардың қатігездіктен ауыр қылмыстарға баруының бір ұшы осында жатқан сияқты.

Дегенмен, заман бір орында тұрмайды, ақыл-ой ғарышты бағындыруға жеткен. Адамзат өз болашағы үшін қауіпсіздігін де ойлайтын болар. Ендеше, бағытымыз дұрыс, тек алға асығайық, жасасын прогресс!

ӨЛІМНЕН ДЕ КҮШТІ

Бұрыннан сырттай таныстығым бар Ораз Құдайбергенұлымен шипажайда кездесіп қалдым. Кезінде аудан, облыс көлемінде басшы қызметтерде істеген, көпті көрген, сыйлы кісімен сөзіміз жараса кетті. Бірде әңгімеміз аты-жөнін бүркемелеп біреудің сыртынан домалақ арыз жазғыштарға кеп тірелді. Талайды опындырған, тіпті, сонау “шаш ал десе, бас алатын заманда” су түбіне жіберген бұл дерттің түп-төркіні көреалмаушылықта, күншіл қызғанышта жатқандығы кім-кімге де аян.

-Менің өз басымнан сондай бір жағдай өтті,-деп бастады әңгімесін Орекең,-жаспын, жоғары оқу орнын бітірген бойына комсомол жұмысына шақырылдым, көп ұзамай аудан комсомол комитетін басқардым. Бірде жаздың ыстық күні алыстағы мал шаруашылықтарын аралап келе жатып, орта жолдағы тау баурайындағы Қосбөгет ауылына соғуға көңілім ауды да тұрды. Өйтпегенде ше, мұнда өзіммен институтта бірге оқыған Таңатар, Талғат, Мұрат, Дөңбай тұрады, алдымда екі күн демалысым бар деген оймен ұлы жолдан бұрылып, Қосбөгетке тарттым...

Сөйтіп, Ораз өзімен бес жыл бойы бір бөлмеде жатқан, сыралғы досы Таңатардың үйіне кеп табан тірейді. Олар да мәз, кішкентай қара домалақтары Ерлан мен Нұрланға дейін алдынан жүгіріп шығып, кішкентай қолдарын ұсынды, ал, Таңатардың екі езуі екі құлағында. Мұның “уазигін” көрді ме, әлде хабарды естіді ме курстастары түгел жинала қалды.

Қос бөгет бұл өңірдегі табиғаты ерекше ауыл. Әр үйдің ауласы көк желекке малынған, шаруашылықтың да үлкен бау-бақшасы бар. Ауыл төңірегінде бірнеше бұлақ ағып жатыр. Оның ішінде суы молы да, ауылға жақыны да Көкбұлақ. Оның жанындағы үлкен су бассейнінің маңы жаздың ыстығында баладан арылмайды. Сонымен Таңатар бір тоқтыны сойып, көптен көріспеген досына қонағасы береді. Достарының “мына ыстықта несіне асығасың, күн ұзақ қой, кешкі салқынмен жүріп кетсең қала дегенің мына тұрған жер”, деген сөздері қамшы болып, Ораз біраз бөгеліп қалды. Кілең қатар-құрбы кеу-кеулесіп, Көкбұлаққа барып суға түседі. Жасыратыны жоқ, ол кездерде арақ-шарапсыз дастарқан жайылмайтын-ды. Сол ретпенен достарымен қауышып, көңілін бірлеген ол сыйластықпен қоштасып, түс қайта қалаға қайтады.

-Дүйсенбі күні ойымда ештеңе жоқ әдеттегі қызметіме кірісіп кеткенмін. “Аудан басшысы шақырып жатыр”, деген хабар жетті. Өзім де іссапарым жайында кіріп шыққалы отырғанмын. Сол кездегі бірінші хатшы Мәкең, Мақсат Аханов алды кең, жайлы кісі еді. “Ораз, сен жас та болсаң ауданның бір басшысы екенінді білесің бе? Білсең өзінді сол қалпында ұстауың керек. Бүкіл жұрт үміт артып, сендерге қарап отыр, көрсеткен үлгілерің сол ма, балаға ұқсап ауылдың қақ ортасындағы бұлаққа суға түсіп..” деп бірталай әңгіме айтып тастады,-деді Орекең.

“Сөз сүйектен өтеді”, дегендей Ораз ұяттан өртеніп кете жаздайды. Содан бері екі-ақ күн өтті, ол да демалысқа түсіп тұр, кім екен жеткізіп үлгерген, не деген жеделдік деген ойлар Оразға маза бермеді. Ары ойлап, бері ойлап, мұның кешегі төрт жігіттің бірі, дәу де болса, Дөңбайдан келгенін жобалады.

-Көп араласпай, шеттенкіреп, “ішімдегіні тауып ал” дегендей сығырая күліп тұрысы ұнамап еді. Сол екенін біле қойдым. Аудандық қаржы бөлімінде қызмет істейтін, бірінші басшыға жампаңдап, жақсыатты көрінгісі кеп жүрген немере ағасы Төлеу бар, домалақ арызды сол арқылы ызғытқан болды, ол сірә жедел жеткізе білетін қу,-деп күледі Ораз аға,-Содан “досым” Дөңбайды бір көрсем, қылығын бетіне басып айтсам деумен әлі келемін...

-Ой, Ореке-ай, одан бері неше жыл өтті?

-Қырық жыл...

-Сол кезде неге айтпадыңыз?

-Соның сәті түспей-ақ қойды ғой. Бірде сол ауылға уәкіл болып барып, мәдениет сарайында жиналыс өткіздім. Жиналыстың аяғын ала менің жоғарыда айтқан достарымның бәрі кеп сәлемдесті, ал Дөңбай жоқ. Содан әдейі оның қызмет істейтін мектебіне бардым. Ойым жұртқа дабыра қылмай, баяғы бірге жүргенімді малданып, әзілге сайып, қылығын бетіне басып ұялту еді. Директордың кабинетіне кіргеннен Дөңбайды сұрадым. “Ол осында”,-деді мектеп басшысы. Содан іздеп келіп кетсін, оған қосылып орынбасарлары да аяғынан тік тұрды. Олардың айтуынша, менің мектепке келуімнің сәл-ақ алдында жүрген Дөңбайым жер жұтып кеткендей, еш жерде жоқ...

Біреу айдан соң сол ауылға тағы жолым түсті. Мектептің жанынан өте бере есік алдында тұрған оның директоры Сәкенге көзім түсіп, машинаны тоқтаттым. Дөңбайдың жағдайын сұрадым. “Ореке, досыңыздың жағдайы жақсы, қазір сабақта, қаласаңыз осында шақыртайын”,-деп мектепке кіріп кетті. Біраздан кейін қайтып келді. “Япыр-ай, Ореке, сізді күттіріп қойғаныма кешірім өтінемін. Жап-жаңа ғана ауырып тұрмын деп, орынбасарымнан сұранып кетіпті. Әлде үйіне бала жүгіртейін бе?”,-деді. Директорға алғысымды айтып, жөніме кеттім.

-Содан кездеспедіңіз бе?

-Жоқ. Көшеде сонадай жерден мені көре қалса бұрылып, ізім-қайым жоқ боп кетеді.

-Неге екен?

-Оның себебі, жаныңнан да арың артық, ал, өлімнен ұят күшті. Дөңбайдың мені көруге жүзі шыдамай, кешірім сұрауға жігері жетпей жүргені.

Бес күн тірлікте ешкімнің ала жібін аттамай, арың мен ұятыңды биік ұстап, жүзің жарық болып жүргенге не жетсін!

Ораз аға осыны айтты да, ойланып қалды. Өз қателігін мойындап, бас июге батылдық керек-ақ. Ұят түсінгенге өлімнен де күшті боп тұр!... Енді екеуі бұ фәниде кездесер ме екен...әй, қайдам...

МҰҚАҒАЛИМЕН ҮШІНШІ КӨРІСУІМ

(эссе)

Бұл жолы өң мен түстің арасында жатқан маған елес болып көрінді ол.

Адам тағдыры деген қызық қой, өткен жылдың ең соңғы күні болған көктайғақта оқыстан мұзға тайып жығылып, оң аяғымның ортан жілігі опырылып түсті. Содан орталық ауруханадан бір-ақ шықтым. Дәрігерлер сынған аяғымның жіліншігін тесіп жоғары асып, жіптің бір ұшына салмағыма сай гир байлап тайып тұрды... Жаңа, 2007 жылды тоғызыншы палатада жалғыз қарсы алдым. Сынған аяқ сыздап, күтпеген азаптан көңіл құлазып, алғашқы екі түнім ұйқысыз өтті. Үшінші түні көз ұйқыда болғанмен көңіл ояу, налып іштей егіліп жатқанмын, біреу келгендей болған соң, бір-біріне желімденіп қалғандай, ауыр кірпігімді қозғап көзімді ашсам, бөлменің ашық тұрған есігінен Мұқағали кіріп келе жатты. Сол баяғы, мұнан отыз жыл бұрын Алматыдағы көне “Есік” қонақ үйінің жұрт шахта атап кеткен подвалындағы асханада бір-бір дүнген лапшасымен сыралатып отырғандағымыздағы түрінен көп өзгермеген. Үстінде екі қапталында қалтасы бар жеңсіз ақ жейде, ұзын қоңыр шашын шалқасынан кейін қайырған, сәл қысыңқылау көзінде күлкінің нышаны бар.

-Ей, бауырым-ай, мұның не?-дейді күлімсіреп. Жолы да, жасы да үлкен ағаның алдында шалжиып жатқанды өзімше ыңғайсыз көріп, тұрайын деп қарманамын кеп, қозғалта алатын емеспін, қазыққа байлаулы аттай, матаулы аяқ қозғалтар емес.

-Жә, мұндай бізде де болған, ештеңесі жоқ, өмірде бәрін де көру керек. Қапаланба. Ал, айтшы қазағымның қара өлеңінің жайы қалай? Қайран Жүмекен айтқандай, (оның езуінде күлкі ойнады) саулы інген поэзия саудырмай құр шелек даңғырлатып жүрсіздер ме? Жоқ әлде ақын өлтіру “ойыны” әлі де бар ма еді?..

-Мұқа, о, не дегеніңіз?

-Қарғам-ай, білмейтін бе едің, батыры қан, ал, ақыны шер ішетін халықпыз ғой... Сонау Абай мен Шәкәрімнен бастап, Мағжан, Қасым, кешегі Төлегендерге дейін сол “ойыннан” опық жеп, көресіні көрдік. Ол ойынды ойнайтындар ақындығынды, жазушылығынды көрсе де көрмеген, білсе де білмеген болатын зәнталақтар ғой. Онымен де қоймай лақтырған таяғынды әкеліп бере алмайтын біреулердің “боғын боталы түйе”, ал сені түкке алғысыз қылатындарын қайтерсің. Жоғарының табанын жалайтын сол бәтшағарлардың сөзі өтімді кеп, шын таланттың кезінде бағаланбайтыны сондықтан болса керек-ті. Жә, бұл бір ұзақ гәп, қайтеміз соны. Кезінде жазғаным бар-ды:

-Ойлаңдар, достар!
Өнерде “жарыс” болмайды!
Өресі жетпей,
Күндестік қылған оңбайды.
Өнерің жетіп,
Өсе алмай қалсаң сол қайғы...
Күндес таласқан
Өнерің өнер болмайды, -деп.

-Ақын аға, -дедім мен шешіліп, -Мұқа, бүгінде жұрттың көпшілігі кітап, әсіресе, көркем әдебиет оқымайтын заман болды. Маған өлең деген бозторғайым нарық немесе ақша деген аждаһаның аузына жұтылып бара жатқандай көрінеді. Ақшасы барлар немесе соларды жағалағандар кітаптарын үсті-үстіне шығарып та, онысын елге таратып та жатыр. Тіпті ақындық пен жазушылықтан ауылы алыс қалталы ағайындардың том-том дүмбілез дүниелерді тоғытып жатқандарын қайтерсіз. Ал, бесіктен белі шыққаннан өлең-жырды өзіне серік еткендердің көбі күнкөрістің қамы үшін өнерін тастап кетуге мәжбүр. Әкімшелерге жалтақтап, кітабымды қалай шығарамын деп жүргеннің бірі алдыңыздағы ініңіз...

-Ау, сонда билік басында, басшылықта жергілікті әдебиетшілердің жай-күйін түсінетіндер жоқ па? Иран шахы Кейкауыс: “Барлық өнердің атасы - сөз өнері” десе, М. Ганди “Ақиқатқа ең жақын адамдар-ақындар” демеп пе еді. Тіпті ақын жазушылардың жоғын жоқтап, басын құрап, бір ортаға топтап жүретін қаламгерлер болушы еді біздің кезімізде...

-Жоқ, оның бәрі қалды ғой. Қазір біреумен біреудің ісі жоқ. Сен өл, тіріл, жығыл, сүрін. Ешкімнің шаруасы болмайды. Мәселен, осында денсаулықтары төмен немесе мүжәлсіз ақын-жазушылар бар. Солардың қамқорлық көріп жүргенін өзім естіген емеспін. Қазір бәрі сатулы. “Менің сиырым жалап тұрсын, сенің сиырың қарап тұрсынның” кебі келді. Елдің орталығымен, сондағы мықтылармен байланысы барлар озады әрине. Сайып келгенде қолыңда күлшең немесе күлшелі жақын-жуығың болуы керек. Айта берсек әңгіме көп:

-Ей, бауырым-ай, -деп ол ойланып қалды. Содан соң былай деп тақпақтата жөнелді:

Ақынды ақын оятпаса, болмайды,
Ақынды ақын таяқтаса, ол-қайғы.
Ақынды ақын сүйемесе, болмайды,
Ақынды ақын күйелесе, ол-қайғы.
Ақынға ақын басынан-ақ жуық-ты,
Барлық ақын бір анадан туыпты.

Ақынға ақын адал болсын әманда,
Ақынға ақын арам болса, жаман да...
Ақынға ақын ете көрме пенделік!
Ақын, ақын! Пенделікті жөнделік!

Мен бірдеңе айтуға оқтала беріп едім, үндеме дегендей сүк саусағымен ернін басты да:

-Ал, халайық қалай қабылдап жүр?-деді.

-Оу, Мұқа халық сізді,-деп желпіне бастап ем, тоқта дегендей қолын көтерді де:

-Мені айтпа, білемін, өздеріңді...

-Ақын аға, қаламгерліктің бақыты сол, жұрт таниды, танымаса да сырттай аты-жөніңді біледі,-дедім.

Ол таң жаңа ғана қылаң бере бастаған терезеге қарап тұрып, арқаланып, жанары ұшқындап өлең оқи бастады:

-Біз деген, досым, Тағдыры қызық халықпыз.
Халқының өзі қорғасын құяр қалыппыз.
Екінің бірі бармайтын жерге барып біз,
Жанбайтын жерде жаныппыз,
Біз деген досым,
Тағдыры қызық халықпыз.
Білгендер білсін,
Білместер, мейлі білмесін.
Қолдасын мейлі,
Қорласын мейлі, күндесін.
Қара тастан да мейірім күткен ақынды,
Қатыгез жандар ашынтып алып жүрмесін.
Антейміз біздер,
Жеріміз біздің халық-ты.
Халықсыз біздің Антейлігіміз қауіпті.
Жұртына тастап кетпесе болды көшкенде,
Берендері үшін қорғасын құйған қалыпты - деп
тоқтады.

Өз жүрегінен шыққан өлеңін автордан ерек кім оқысын, алған әсерден көзім жасаурап қарай беріппін. Ол қалай келсе, солай шығып жүре берді. Сыртқа шығып кетіп, қайтып оралатындай тұманданған есікке қарап қоямын. Кенет: “Ағай , ояныңыз”, деген дауыс селт еткізді. Қасыма медбике қыз кеп тұр екен. Сонда ғана Ұлы Мұқағалидың бұл өмірде жоқтығына, менің көргенім түс екенін сезіп, басымды көтерсем, көз жасымнан жастығым суланып қалыпты...

АЛПЫСБАЙДЫҢ “АЙЛАСЫ”

Тоқсаныншы жылдардың басында Жаңаөзен қаласы әкімінің орынбасары болып қызмет істедім. Өте қиын кездер, жоқшылық, біріне тартсаң біріне жетпейді. Маған қызмет көлігі ретінде комсомолдан қаусап қалған, ескі “Волга” автомашинасы тиді. Қосалқы бөлшектер тапшы. Жүргізушім Алпысбай деген жігіт құрап-сұрап бірдеңе қылады, әйтеуір. Біраз жүргеннен кейін моторы “сыр беріп” тоқтап қаламыз. Алпысбай капотты ашып тастап, сыбана кіріседі, машинаның астына үңіледі, кейде итеріп от алдырамыз.

Бірде таңертеңгілік машинаға отырып жатсам, артқы орында он екі-он үштер шамасындағы бала отыр.

-Мынау қай бала?, - деп Алпысбайға қарадым.

-Менің балам ғой, - деп күледі.

-Жай жүр ме, тыныштық па? - дедім алдағы қыруар шаруалар есіме түсіп.

-Сабақ оқымайды. Сосын бір машинадағы оқыған адам мен оқымаған адамның қандай күйде жүретінін өз көзімен көрсін деп, әдейі алып шықтым, - деді Алпысбай.

Мен не дейін. Алпекеннің балаға сабақ оқытудағы қолданған “айласын” теріс не оң дей алмадым. Іштей күліп қоям, сабақ оқыған, білім алған жақсы-ау, бірақ баланың кім боларына тағдыры төреші, бәрі бір Алланың қолында ғой. Әрине, Алпысбайдың “айласы” оңынан оралса, біз де қуанар ек...

ҮЛКЕМАМА

Бір отбасының балаларына кіші шешелерін “мама”, ал үйдің үлкен әйелін, яғни бәйбішесін “үлкен мама” деп атау керектігі үйретілген ғой. Дегенмен, сөздің қосарлана айтылуынан “н” әріпі түсіп қалып, “үлкемама” боп айтылып кеткен-ді. Сөйтіп, біздің бір шешемізді ауыл үйдің балалары, тіпті ересектеріне дейін солай атаған. Шындығында оның есімі Сәнім, кенже руының сары кемпір тармағынан, әкесінің ныспысы Сары, анасыныңкі Орынай. Шешеміз он үш құрсақ көтеріп, балалары тұрмай тек қана Тұрған, Тұрсын есімді қыздары аман қалыпты. Екі ағасы “шаш ал десе бас алатын” жылдардың құрбаны боп, жақын туған-туыстан жұрдай шалының артында тұяқ қалуын көп ойлапты. Жасы қырықтан асқан өзінен не қайран, екі қызалақ сірә жат жұрттық. Бір күні шалы о дүниелік болса, бір әулеттің орны жоғалайын деп тұр. Жатса-тұрса осыны ойлаған ол қояр да қоймай шалын үйлендірді. Үйлендіргенде де тұрмыс құрған күннің ертеңіне жұбайы соғысқа кетіп, қайтып оралмаған, уылжыған жас келіншек

Үмітті алып берді. Бұрын да көрші тұратын екеуі апалы-сіңлілердей еді. Енді жарастығы артып екеуі екі үй болып тұрып жатты.

Үміттен ат ұстар күтіп еді жұрт, бірақ адамның дегені бола бере ме, үйелмелі-сүйелмелі екі қыз дүниеге келді. Бұған Сәнімнің көңілі көншімеді. Ата-баба әруағына сиынып, әулиеден әулие қоймай түнеді. Сөйтіп жүргенде, жасы қырықтың бесеуіне келгенде өзі аяғы ауырлап, ұлды болды. Құдай берейін десе сөз бар ма?! Бұл қуанышты, айтып жеткізу қиын-ды. Құрыштай берік болсын деп сәбидің атын Құрышбек қойды. Төрт жылдан кейін Құрышбек інілі болды - Үміт шешеміз Тұрысбекті дүниеге әкелді.. Оған Рысты, Айман, Шолпан атты қыздар қосылып, өрісті кеңейтті.

Бұл ұзақ әңгіменің қысқа нұсқасы ғана. Шешеміз ұлды ұяға, қызды қияға қондырып, жетпіс жеті жасында дүниеден озды. Марқұмның көзін көрген ауыл адамдары әліге дейін ілтипатпен еске алып отырады. Өйткені ол үлкен-кішіге жағымды, өсек-аяңнан аулақ жүретін, қулық-сұмдықты білмейтін жан еді...

Бірде ауылдан Ақтауда тұратын қызының үйіне барып, кешқұрым сыртқа шыққанда адасып кетіпті. Көшеде анаған-мынаған жалтақтап қарап, амандасып, жөн сұрасайын десе ешкім қарамайды. Содан тұра қалып: “Шырақтарым, мен жай жүрген кемпір емеспін, адасып жүрген кемпірмін”, - дейтін көрінеді. Мұны естіген біреулер күліп, біреулер жөн сұрай бастапты. Сол арада артынан іздеп шыққан күйеубаласы тап болыпты.

Аулымызда теледидардан Мәскеудің орталық телеарнасы ғана көрсететін кез болатын. Әлі есімде кешқұрым диктор келіншек ертеңгі болатын хабарлардың бағдарламасын ежіктеп отырғанды. Көріп отырған үлкемама жалығып кетті-ау деймін: “Мына қаншық не деп отыр”, -демесі бар ма? Мен де қулыққа басып, “Ойбай, мама о не дегенің, ол бәрін естіп отыр”. Ұят болды ғой енді,” -деймін өтірік сасқалақтап, әбігерленген болдым. “Ой, кімді алдағың келеді, ол қайдан естісін”, - деді. “Шыныңыз ғой, мен қазір артындағы тетігін басамын, ол сізге дүрсе қоя беретін болады”, -деп орнымнан көтеріліп, теледидарға жақындадым. “Қарағым, өзің түсінетін баласың ғой, қоя ғой, айтып қайтесің, нағашым құнанорыс болғасын қалжыңдағаным ғой”, -деп үлкемама бәйек болды. Ал бізге күлкі керек.

Құрышбек айтады: “Бірде үлкемама тұмауратып жүрген соң бір пәшкі дәрі әкеліп берген едім. Кешке жұмыстан келсем көлеңкеде отыр. Екі беті қып-қызыл. “Құрышжан, қайта-қайта ішіп жүремін бе деп бағанағы берген дәріңнің бәрін бұратала ішіп салдым”, -дейді. Не жыларымды, не күлерімді білмедім. Әйтеуір, арты жақсы болып кетті”...

Ол бала кезімде далада ойнап жүрген мені шақырып алып, кәжекейінің қалтасынан құрт, немесе қант пен кәмпит алып беретінді.. Әсіресе, тойға барып келсе барлық балаларға тәтті үлестіріп, оған өзі де мәз-мейрам болып жататыны әліге дейін көз алдымызда.

Қайран үлкемама-ай... Кейде мен біздердің бойымызда мейірімділік, кішіпейілділік, адам баласына жамандық тілей алмайтын ақ көңілділік сияқты қасиеттердің ұшқыны болса осындай аналарымыздан дарыған-ау деп ойлаймын...

ИНТЕРВЬЮ

Аудандық газетте жүрген кезім. Бір күні редакторым шақырып алып: “Енді санаулы күндерден кейін ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің күні келеді. Осыған орай, “Достық” совхозының бір сауыншысымен тез арада бір интервью әзірле. Алдымен директоры Бердікүл Сарбасовпен келісіп ал” деген бұйрық берді. Содан коммутатор арқылы үш жүз шақырым жердегі “Достық” совхозына телефонмен тілдесу қиынның қиыны болып тұрған кез еді. Сәтін салғанда Бердікенді орнынан таптым.

-Ағай, сіздің совхозға іссапармен барамын, ауылда боласыз ба? - деймін даусы бір үзіліп, бір естіліп тұрған Бердекеңе.

-Иә, құдай қаласа елдеміз ғой. Шаруаңызды айта беріңіз, - деді ол.

-Бір озат сауыншыңыздан интервью алуым керек.

-Интер... ол не нәрсе?

-Аға, интер емес интервью, қысқасы кездесіп өзімен сөйлескенім жөн.

-Иә, иә... әлгі қалай еді интер...интер...-дегенше дауыс үзіліп кетті де, қайта қосылды -ертең келесіз бе?

-Иә, иә...

-Жақсы күтеміз ендеше...

Бердекең тағы бірдеңеледі айтып жатыр бірі естілсе, бірі естілмейді. Ертеңіне таң елең-алаңда “Достық” қайдасың деп тартып кеттім. Күнделікті жұмыс басталып кеткен шақта совхоз орталығына жеттім. Кеңсеге кіре берісте алдымнан орта бойлы, көзі мөлдіреген, екі бұрым ғып өрген қолаң шашы тірсегін қаққан әдемі келіншек қарсы жолықты. Көз жанарымыз түйіскенде жымың еткендей болды. Қасынан өте беріп ем, иіссудың хош иісі мұрынға келді. Шаруашылық басшысы да мені күтіп отырғандай болды. Совхоздың соңғы мәліметтерін жан-жақты қағазға түсіріп қойыпты. Ұжымның қол жеткен табысы, алдағы міндеттері жайында нақпа-нақ әңгімелеп берді.

-Сіз озат сауыншымен интер.. әлгі қалай еді...

-Интервью.

-Иә, солай деген едіңіз, оған да адамымыз дайын, - деді де кнопкісін басып хатшысын шақырды, -қайда әлгі Айнамкөз, жаңа жылтындап осында жүр еді ғой..

Мен қағаздарымды жиыстырып, орнымнан көтерілгенше бағана есік алдында көрген келіншек кіріп келді.

-Ә...Айнамкөз, міне аудандық газеттен тілші ағаң да келіп қалды... Енді мал өрісте ғой, жеткен жетістігің жайында айтып, әлгі... не еді, интер...-деп совхоз басшысы Бердекең жымың-жымың етті.

-Айтқаныңыз есімде ағай, сіз интерви алады деп едіңіз,-деді Айнамкөз тақ-тақ етіп.

Бастықпен қоштасып, сиыр сауудың шебері Айнамкөздің әңгімесін тыңдап, қойын дәптерімді толтырдым.

Рахметімді айтып, әлі уақытым көп болғандықтан ауылдық кеңестің кеңсесіне соғып, жаңалықтар болса іле кетейін деп солай қарай бет түзедім. Айнамкөз де ере шықты. Өзінің шаруасымен жүрген шығар деп, оған мән беріп жатқан мен жоқпын. Ауылдық кеңестің төрағасы Мұхаммет Назаров мені көріп қуанып қалды. Бір сағаттан кейін кезекті сессияларының өтетінін айтып, қатысуымды өтінді. Үлкен кісінің сөзін жерге тастамай келісім бердім. Сыртқа шықсам Айнамкөз тұр.

-Сіз әлі жүрсіз бе, шаруаңыз бітті ме? - дедім. Үнсіз. Байқаймын, көңілі күпті, бірдеңе айтқысы кеп қиналып тұр.

-Ағай...-деді күмілжіңкіреп, - әлгі интер... ту, интервиді қашан аласыз, тездете алмайсыз ба?

Мен жыларымды не күлерімді білмей, дағдарып қалыппын. Содан асықпай түсіндіре бастадым. “Интервью дегеннің қазақшасы сұхбат құру, әңгімелесу, екеуміз бағана әңгімелестік, менің сұрақтарыма жауап бердіңіз интервью дегенің сол” -дедім.

-Уф, ағай, - деп Айнамкөз жадырап сала берді,-бәрін бүлдіріп жүрген Бердекең екен ғой.

- Ой, ағай, - деді күлкісін әрең тыйып, - Кеше мені Бердекең шақыртып алып: - Аудандық газеттен тілші келгелі жатыр. Озат сауыншы ретінде әлгі айтқан интерви бересіз, - деді.

-Интерви деген не ағай, сонда мен не істеуім керек?- деп сұрадым.

-Соны мен де білмеймін, - деді Бердекең, содан кете беріп едім, қайта шақырып алып айтқаны:

-Жаңағы интер...деген бәлені мен де білмедім. Бірақ жуынып-шайынып, жаңа киімдерінді киіп, дайын боларсың...

Мәселенің мәнін енді түсінген мен де Айнамкөзге қосыла күлдім.

“СЕН СОНДАЙҒА ТАПТЫРМАЙСЫҢ...”

Бес қабатты үйдің бірінші қабатындағы төрт бөлмелікте Қайырбай ақсақал, ал екінші қабатында біз тұрамыз. Ол ағамыз кісіні жатсынбайтын, бір көргеннен-ақ баурап алатын жандай көрінді маған. Оған қоса жасы жетпістен асса да елгезек, пысық, қай кезде көрсен де бала-шағаның, туған-туыс, ағайынның жайын ойлап жүреді.

Бірде қызметтен келе жатқанымды көріп, сонадайдан тоқтай тұр деген белгі берді. Сәлемдесіп, жай-жапсар сұрасқаннан кейін, сөзін бастап кетті:

- Шырағым, бізге бөтендігің жоқ түбі бір шалдың балдарымыз. Және қазекем “Ағайынның аты озғанша, ауылдастың тайы озсын” деп тектен текке айтпаған, біраздан бері қоңсы тұрамыз, сыртыңнан сүйсініп, мақтан тұтып жүрген інімсің, өзің білесің өткенде менің үлкенім, Кәмшатым ұзатылып, тойы болды ғой...

-Қайыреке, тойында болғанымызды...-деп бастай беріп ем, өзі жалғастырып әкетті:

-Болғаныңызды білемін, менің айтайын дегенім, ертең сол қызымның құдалығы, жақсы көретін көршілес інім ретінде ересің, бірге барамыз, -деп түйіп тастады.

Бірдеңе деп сөзін қайтарудың не сылтау айтып қала берудің ыңғайын таппай амалсыз көндім. Құдалық деген жақсы ғой! Көңілді, жан сүйсінерлік жағдайда өтті.

Құдай көпсінбесін, Қайырекеннің бес қыз, үш ұлы бар. Ол Нұрым, Тұрым есімді балаларының құдалығынан да мені қалдырмады. Қыстыгүні сырқаттанып ауруханада жатқанымда Дана есімді қызы тұрмысқа шықты деп естігенмін, кейін ақсақалды көргенде “жолы болсын” айттым.

Жуырда кешқұрым сыртқа шықсам, Қайырекен екі қолын артқа ұстап, маған бейтаныс біреулермен сөйлесіп тұр екен. Сәлемдесіп, өте бергенім сол еді, қасындағылармен асығыс қоштаса сала маған бұрылды:

- Ай, інім, сәл кідірші, - деді де қасыма таяп кеп, қолын ұсынды, - қалай, бала-шағаң аман, денсаулығың жақсы ма?

- Рахмет аға, құдайға шүкір, ептеп жүріп жатырмыз.

- Өткенде тұрмысқа шыққан қызым қашық емес, осы қалада тұрады. Алдағы сенбіге шақырып жатыр. Үйіңе арнайы барып айтайын деп едім, өзің кездесе кеткенің тіпті жақсы болды, ал енді соған бірге барамыз.

-Қайыреке, айтқаныңызға рахмет, біріншіден мен көрші екенмін деп, құдалығыңыздан қалмай ере беремін бе, үш құдалығыңызда, екі мәрте құданың алдынан өтерде болдым ғой. Өзіңіздің де, жеңгейдің де туған-туыстары бар, қала берді менен де басқа

көршілеріңіз бар дегендей, сіз мені дұрыс түсініңіз, екіншіден Өзендегі қайнағамның мерейтойы, шақырып қойғанына бір ай болды, бармай қалсақ өкпелейді, - дедім шыны сол еді.

Байқаймын ақсақал ағамның түсі бұзылып кетті. Қаралай қолайсызданған мен:

- Аға, ешқандай реніш болмасын, жан жетсе әлі талай той да, құдалық та болар-ау, - дедім.

Менен мұндай жауапты күтпеген Қайырекең алғашында күмілжіп қалғанымен, бірте-бірте қабағы жазылып, желкесін қасыды да, келіскен сыңай танытты:

-Әрине, әркімнің әр түрлі шаруасы бар дегендей... бізге еріп баратындардың да реті шамалы... барғанда құдалармен рюмкі түйістіретін дұрыс адам жоқ... сен сондайға таптырмайтын, жақсы едің... және жұртқа ұқсап мас болмайсың...

“ОРЫНДЫҚҚА ОТЫРА КЕТІППІН...”

Бұл оқиғаны мектепте мұғалім болып қызмет істейтін бір танысым айтқан еді. Ал, тыңдаңыз...

“Сынықтан басқаның бәрі жұғады” дегендей, әсіресе, он төрт-он бес жастағы жасөспірімдер еліктегіш келеді. Теледидардан, көшеден көргенін істейді. Байқайсыз ба, соңғы кездері талдырмаш қыз балалар қарнын жарқыратып, кіндігін көрсетіп жүруді шығарды. Көргенде өзің ұяласың. Мен жетекшілік ететін тоғызыншы сыныпта да сондай бір оқушыны байқап қалдым. Әсіре қызыл жұққыш келеді, бірінен бірі көріп ертең сынып жарқыраған қарын мен кіндікке толып кетпесе неғылсын, мұның алдын алмаса болмас деген оймен әлгі кіндігін жалаңаштап келген оқушының ортаға шығарып ескерту жасадым:

- Индира Қамзаева, мына сыныптастарыңның алдында саған ескертемін, ертеңнен бастап кіндікті жалаңаштап келуді қоятын бол, оқушыға лайық, мына өзіндей қыздар киіп жүрген киіммен келетін бол, ұқтың ба? - дедім.

Индира төмен қарап, басын изегендей болды. Енді түсінген болар, көптің көзінше баланың сағын сындырмайын деген оймен орнына отырғыздым.

Ертеңіне бұл сыныпта сабағым жоқ-ты, сондықтан асықпай сабақ бітетін кезде мектепке келдім. Бір кезде көзім түсіп кетті... Индира... сол баяғы қалпы, ештеңеден қаперсіз, күліп-ойнап жүр. Мұндай ренжімеспін, шақырып алып, ұрыстым да, ертең сабаққа ата-анасыз келмеуін ескерттім. Ертеңіне Индира сабаққа келмеді. Сабақ бітіп, оқушылар тарағаннан кейін, мұны мектеп директорына мәлімдеген жөн шығар деген оймен кідірістеп

қалдым. Орнымнан қозғала бергенім сол еді есік ашылып, Индира көрінді. Әлі сол баяғы, кіндігі көрінген қалпы. Мұндай ашуланбаспын, қалшылдап кеттім. Содан мектеп оқушысының этикасы мен эстетикасынан бастап сөз тиегін ағыттым-ай кеп, мына киім киісінің оқушыға лайықсыз екенін, ал қазақ қыздарына тіпті де жараспайтынын ұқтырып-ақ бақтым.

-Адамда ұят, иба деген болуы керек ғой, неге айтқанды тыңдамайсың, кеше саған ата-ананың бірі мектепке келсін дегенім қайда?-дедім.

Сонда ғана байқадым оның сырт жағынан біреу қозғалақтағандай болды. Индирадан едәуір ересектеу, шашын қызыл түске бояған, шалбарланып, қарнын жалтыратқан тағы бір қыз тұр, кіндігіне моншақ тағып алыпты. “Тоқал ешкі мүйіз сұраймын деп, құлағынан айырылыпты” деген екен, ендігі жетпегені осы еді? Бұл не де болса құрбысы болды ғой, бір-бірінен айнамауын бұлардың, деген ой келді.

-Ата-ананың бірі ертеңнен қалмай мектепке келетін болсын, бұл соңғы ескерту, егер келмесе сабаққа жіберілмейсің, - дедім Индираға қарап, әр сөзімді ежіктеп жеткіздім.

-Ағай, анам келді ғой, - деді ол.

-Қашан келді, қайда ол?

Индира жанында тұрған өзі сияқты “қызды” көрсетті. Не айтарымды білмей орындыққа сылқ етіп, отыра кетіппін...

Бала көргенін істейді деген осы-ау..

ӘКЕ

Мектептен келгенде әкем күрк-күрк жөтеліп, қабаттап көрпе жамылып, жатыр екен. Шешем; “Е, жасаған ием, өзің сақтай гөр”, деп күбірлеп қояды. Маған қарап:

- Тұла бойы өртеніп тұр, дәрігер шақырайын десем тыңдамайды,-деді,- алысқа ұзап кетпе, малдың алдынан шығасың.

Кешке малды қораға жайғап болғанымда, көршіміз Қошалы шал үйге кіріп бара жатты. Күндегі әдеті, кешкі шайымызды ала бергенде жетеді. “Ерінді бір жалап қойып, қалыңдығыма жөнелдім”, деп түн жарымына дейін әңгімесін көйітеді. “Ерінді бір жалап қойып” - бұл оның сөзінің мәтелі.

Бірақ, бұл сапар Қошекең көп бөгеле алмады.

- Шаншуды да ауру деп, бір шөлмек “ ақанды” алып, екі жүз грамдық “қырлаубаймен” (стаканмен дегені) тартып жібер де, жылы төсекке жата қал, терлеп айығып кетесің,- деп күліп, “ақылын” айтты да, шығумен болды.

Ертеңіне шешемнің: “Кешегі Қошекең айтқанды алдырайын ба”, дегенін естіп қалдым.

- Алдырсаң алдырсайшы, мына шаншуы түскір біресе бүйірден, біресе жауырыннан түйіледі, кетер емес, уф,- деп әкем басын көтерді.

Шешем берген көкала бес сомдықты қолға қысып, ауыл дүкеніне жөнелдім. Есінеп қойып, шыбын қағып отырған дүкенші апайға ақшаны ұстатып:

- Бір шөлмек арақ берсін деді...

- Әй кім берсін деді.

- Бапам.

- Сенің әкең арақ ішетін бе еді-ей, үйіңе қонақ келді ме?

- Иә, дей салып, ұсынған арағын қылғындыра ұстап, шапқылап үйге тарттым.

Ертеңіне мектептен келсем, әкем терлеп шай сораптап отыр екен. Қалампыр қатқан шай иісі мұрын жарады. Әкем іргеге қолын созып, кешегі арақты суырып алды.

- Балам, шайға отырмас бұрын мына бір шөлмекті менің бастығыма апарып бере сал, ішкісі кеп жұтынып отырған шығар,- деді.

- Арапханға ма?

- Иә, конторда отыр.

- Ал өзіңіз...

- Жоқ, балам! Өмірде аузыма алмаған едім. Аурудан жазыласың дегенге ... Ішпей-ақ қойдым. Үйде де тұрмасын, апарып бер.

Мен өзіме кешеден бері “жұмыс” болған бір шөлмек арақты әкемнің бастығы, мұрны қолақпандай әзірбайжанға ала жөнелдім.

... Қазір ойласам әкем сол кезде қырықтың шамасында екен. Ал, мен ше... Кешір, әке!..

СЫЙ

- Құлыным, бері келші,- деп анам орнынан тұрды да, бас жағындағы ілулі кермеден ала баулы тұмарды шығарды, - кел, мынаны мойныңа тақшы.

- Ой, ол неге керек, мойынды қышытады,- дедім анама еркелегім әрі сөйлеткім келіп,- қажеті жоқ нәрсе ғой.

Үндеген жоқ, ишара жасап үмсына берді. Терезеге таяу тұрған анамды бүгін көргендей жүзіне үңілдім. Соңғы кезде жиі ауыратын.. Еңкіш тартып, әжімі тереңдеп кетіпті. Аппақ самайын жаулық астына жасырды. Ұшқындап тұратын нұрлы жанарын мұң кіреукелеген. Әлсіз саусағымен жүзімді аялай сипады. Омырауымды ашып ем, мойныма тұмарды асып, маңдайымнан өпті.

- Бәле –жаладан қорғайды, тастамай тағып жүр, құлыным!
Бар-жоғы екі-ақ күннен кейін анаммен мәңгіге қоштастым.
... Шақырып тұмар таққаның дәміңнің таусылайын дегенін сезгенің ғой. Сыйлығың бар да өзің жоқсың... Маған бойтұмардан гөрі, өзің қымбат едің, әлі де жүре тұрғаның жақсы еді-ау... анашым!..

РУ

1971 жылдың жазында Атырауда болдым. Ол кезде Гурьев деп аталады, облысымыздың орталығы. Өзенге қайтайын деп аэропортқа барсам адам ығы-жығы. Үш күнге дейін билет жоқ. Жалғыз кассаның алды да опыр-топыр, кезекке тұру жоқ. Таяп барып ем, иін тірескен жұрт толқындай ытқытып, шетке қақты. Амалым құрып, сыртқа шықтым.

Жапырағы төгілген тал түбіне тізе бүктім. Ойлап отырмын, “Гурьев” қонақ үйінде әдеттегіше орын жоқ шығар, тағы масаға таланып, дәлізге жататын болдым деп. Сырт жағымнан біреу қақырынды. Алпыстың ішіндегі балдақты кісі екен. Омырауы толы орден мен медаль. Сәлем бердім. Бас изеп, ежірейе қарады да:

- Әй, неғып отырсың? - деді мені күнде көріп жүргендей.

- Ұша алмай... билет жоқ...

- Е..е, не елсің?

Мен ұша алмай отырсам, ендігі жетпегені осы шалдың “мылжыңы” еді. Бұл жақта “адаймын” десең, ар жағын сұрамайды дегенді естуші едім. Еңсемді тіктеп:

- Адаймын, - дедім.

- Адайдың қайсысысың?

Мына кісіге шынымен әңгіме керек екен. Не де болса тілегін орындайын деп адайдан бері өрбіте жөнелдім. Шал да қояр емес, “оның қайсысысың?” - деп қояды.

Бір кезде:

- Өй, өз інім екенсің ғой. Ұша алмай отырмын де, қане пашпортыңды әкелші бері, - деді.

Сенер-сенбесімді білмей, арасында билет пұлы бар құжатымды қолына ұстата бердім.

Ырғалып шалың келеді, соңынан ілбіп мен келемін. Кассаға таяғанда жұрт қақ айырылып жол берді.

- Кәмшатжан-ай, мына балаға Ақтауға билет бер, - деді кассада отырғанға, ол да екі айтқызбады.

Жалпы руды білгеннің зияны жоқ-ау.

“МЫЛҚАУ”

Бірде кенседе отыр едім, ұзын бойлы, ақсары жігіт кіріп келді. Қолындағы бір парақ қағазда: “Мына мылқау жанға мүмкіндігінше қол ұшын берсеңіз” деген жазу үлкен әріптермен жазылыпты. Аяп кеттім. Қалтамнан елу теңгелік алып ұсындым. Бас изеп шығып кетті. Осылайша араға күндер салып, бірнеше рет келді, бірнеше рет ұялғаннан қалтаға қол салдым.

Ұлымды ертіп сенбі күні қаладағы ең үлкен орталық дүкенге бардым. Сөреге көз салып тұр едік, дүкеннің түпкі бөлмесінен біреу айқайлап сөйлеп шыға келді. Бұрылып қарасам, баяғы “мылқауым”. Ол да абдырап, сасып қалды.

Мен ұялтпайын деп, танымаған болдым.

АҚША ДЕП АР-ҰЯТТАН БЕЗБЕЙІК

Қандай қоғамдық құрылыс болмасын экономика негізін құрайды. Елімізді жетпіс жыл бойы билеп келген кеңестік жүйе келмесе кетіп, тәуелсіздік нарықтық қатынастарды ала келді. “Қолы қимылдағанның аузы қимылдайды”, - дегендей көбірек ақша табудың, өзімізге табыс түсірудің жолына түстік. Бұлайша еңбектенудің өзіне де, жұртқа да пайдалы тұстары көп. Мәселен, Ақтаудың мал базарына бара қалсаңыз, сол бойда алған қойыңызды сойып, жіліктеп, бас-сирағын үйтіп, ішек-қарынын аршып беретін қызмет бар. Бұл қала қазағына өте керек. Немесе той-садақа үшін киіз түріндегі құрастырмалы, кең үйлерді алыңыз. Арнаулы үстелдері, төсеніштері бар бұл үйлерді өздері әкеліп, құрып береді. Тек ақысын төлесеңіз болды. Көп қабатты, тар үйлерде тұратын қазекеңе мұнан артық не керек?!

Дегенмен, кейде ақша табудың жөні осы екен деп артықтау сілтейтіндерді көреміз. Сәл ғана қар жауып, көше тайғақ болса таксилер құнын әп-сәтте шарықтатып әкетеді. Жексенбі күндері кешке қарай Жаңаөзеннен Ақтауға жету қиын. Такси былай тұрсын. шұбырып жататын “Газелдер” сирексіп, олардың да автовокзалға келгені бағаны екі еселейді екен. Қаламасаң өзің білесің, өйткені жолаушы жеткілікті, соның өзіне таласып-тармасып отырып жатыр. Шағымданғаныңмен нәтиже жоқ, иесі-жекеменшік.

Ал, қарапайым жандарды алдап, отырғызып кететіндердің қасында бұл айтылғандар “ойыншық” сияқты. 1994 жылы “Бойтұмар” атты жыр жинағым жарыққа шығып, қалтаға азын-аулақ ақша түсті. Әйеліміз екеуміз келісіп, балаларға сол кезде жаңа шығып жатқан жапон магнитофонын, ал үйімізге кілем анымыз келді. Алдымен балалардың бұйымтайын орындан, еңді

кілем жақты араладық. Менің көзіме парсының төсеулі жатқан, түкті кілемі оттай басылды. Соны алғым кеп, айналшықтап, тұрып алдым. Неде болса саудаласып көрелік деп, иесін іздеп едік көріне қоймады. Әркімдерден сұрастырып тұрғанымызда “иесі менмін”, деп қысқа тонын желбегей жамылған, мұртты жігіт шыға келді. Бағасын төлеп, кілемді бүктеп иыққа салып алып, базардан шығатын қақпаға қарай тартып келемін. Мен - алда, әйелім артымда. Бір кезде: “Тоқтаңыздар, менің кілемімді қайда алып бара жатырсыңдар!”, деген әйел даусы мойынды кейін бұрғызды. Отыздар арасындағы әйел, жанында жасаңдау келіншек бар, келе кілемге жармаса кетті. Айтатыны: “базар жанындағы қоймаға кетіп едім, келсем кілемім жоқ, сіздер алып барады деген соң жүгіріп жеткенім осы, ойбай-ау, бұлардың қалай?” - дейді. Біз де болған жайды айтып жатырмыз, тыңдайтын емес, у-шу болып, кілем алған жерімізге қайтып келдік. Әлгі жігітіміз ғайып болған. Сол жердегілерден сұраймыз, ешкім, ештеңе білмейді. Кілемнен біз де, иесімін дейтін әйел де айырылатын емеспіз. Содан ішкі істер бөлімінің жігіттері келіп, бөлімшеге алып келді. Танитын жігіттер кездесе қалып: “Оу, Тәке, бұл қалай болғаны”, - дейді. Бәрін басынан қайта баяндаймын. Олар алаяқ, ұрыға шарасыздықтан алақандарын жаяды. Сөйтіп, кілем сатушы әйелге де ақша төлеуге тура келгені бар...

Сөзімнің тоқ етері - қаншама нарық дейік, ақша дейік бұрынғы ата-бабамыз бәрінен жоғары қойып келген ар-ұятымыз төмендемесе екен.

МАҚАЛДЫ ДА ЕСКЕРМЕЙДІ

Дәулетпен таудағы демалыс үйінде бір бөлмеде тұрдым. Өте ұқыпты да пысық жігіт екен. Асханаға барсаң ең алда Дәулет, ем алуға барсақ алда — Дәулет, театрға бардық, тағы Дәулет...

Бірде бір топ демалушылар тауға шықтық. Қайтар жолда ол мені ымдап шақырды: “Темеке, соқпақпен сүйретіліп жүреміз бе? Тіке тартайық”. Жартастар арқылы тіке түсудің қиындығын, аяқтың ауыратынын айтып мен көнбедім. Көппен бірге жүргенді жөн көрдім. Ол қолын бір сілтеп, өзі кетті. Біз келген ізімізбен кейін қайттық.

Келсек, Дәулетім көрінбейді. Сүт пісірімнен кейін таяққа сүйеніп, ақсай басып келді. Байқаймын маған ашулы. Құлап, аяғын ауыртып алыпты. Кінәлі өзі. Ең болмаса “Жалғыз жүріп жол тапқанша, көппен жүріп адас”, “Көппен көрген ұлы той” деген мақалдарды ескермегені ме?

БОЛАТБЕК

- Әй, Боря, қалайсың?- деймін оны көргенде, ол арсаландай келіп, құшағыма енеді. “Қолда өскен түйенің тайлақ аты қалмайды” дегендей, жиырма бестегі соқталдай жігіт маған жас балаша еркелейді. Есіме оның қалай дүниеге келгені түскенде, кеудемді қуаныш кернеп, жадырап қаламын.

1978 жылдың ми қайнатар шілдесі болатын. Аудандық газеттің редакциясында істейтінмін. Жұмыстан кешендеу шығып, үйге жетсем, келіншегім ебіл-себіл жылап жүр. Бекдашыда тұратын жалғыз апасы аса ауыр халде санитарлық ұшақпен облыстық перзентханаға жеткізіліпті. Облыс орталығы біздің ауылдан он бір шақырым жерде. Кешке қарай көлік қатынамайды. Екеуміз машина жалдап, іңірде жеттік. Қалада тұратын жақын-жуықтар жинала қалыпты:

- Халі ауыр, есін білмейді дейді...

- Операция жасаймыз депті.

- Аса қиналып босана алмапты, - деген сыбыр-күбір әңгімелер естіліп қалды. Бір кезде іштен менің бажам Құттымұрат шықты. Үстіндегі ақ жейдесінің жеңін шынтағына дейін түріп алған. Түсі қашып кеткен. Жұрт енді соған қарай ойысты:

- Әй, Құтыш, Айша қалай екен?

- Есін жинады ма?

- Токтай тұрыңдаршы, дәрігерді көріп, сөйлестің бе өзің?

Қүтекең көзі жыпылықтап, күмілжіп қалды да:

- Иә, сөйлестім, іштегі баласы өліпті. Енді операция жасап аламыз дейді.

- Я, жасаған, өзі аман қалса болар. Шүкір балаларың бар ғой,

- деп бір кемпір жұбатып жатыр.

Байқаймын жұрт тынып қалды. Көзбен жер шұқып біз тұрмыз. Әркім өз ойымен әлек. Кейбіреулер “хабарын білдік қой”, дегендей тарай бастады. Жылжыған уақыт түн ортасына таяса да, ауа қапырық. Сонадайдан ай сәулесімен теңіз жалтырайды. Леп жоқ. Шөліркегенмен, шыдамдылық танытып отырмыз. Дыбыс шықса, есік жаққа жалт қараймыз. Анда-санда ақ халаттылар көлбеңдеп өте шығады. Әжей:

- Әй, Құтыш, сен барып, хабар ал. Операцияның бітетін уақыты болды ғой, - дегенде, жұрт қоштағандай қозғалақтап қалды. Қүтекең имене есікті ашты да, жан-жағына жалтақ-жалтақ қарап, ішке енді. Бірақ көп бөгелген жоқ, қайта шықты да, тұрып қалды.

- Иә, қалай екен?

- Операция жасапты ма?

- Айшаның өзін көрдің бе? — деген сұрақтар үсті-үстіне жауып кетті. Қүтекең асығар емес.

- Иә, жасапты, жақсы... тірі екен... ішіндегі баласын айтам, тірі екен... ұл бала деді дәрігер...

Есік алдында тұрған Қүтекенді бас салып, құттықтап жатырмыз.

Сәбидің есімін Болатбек қойды. Еркелетіп “Боря” дейтінбіз. Мектепті үздік бітірді, бір ғана сабақтан төрті болды. Оның есесіне Жаңаөзен мұнай колледжін “қызыл дипломмен” бітірді. Төрт-бес жылдан бері “Өзенмұнайгаз” акционерлік қоғамында қызмет істейді.

Құдайдың көзі түзу болсын, Боря – Болатбек, аман жүр, бауырым!

ӘПКЕ

Менің төрт әпкем бар. Ең кішісі менен бір-ақ жас үлкен. Екеуміз бір сыныпта оқыдық. Мен біріншіге барғанда үйіміз кішкентай темір жол стансасында еді. Он үш шақырым жердегі мектепке ауыл балалары есекпен қатынаймыз. Шешем таң алагеуімде тұрғызады. Тұра салып, әкемнің үйреткеніндей есекті өзім ерттеймін. Көрші балалардың ауылдан шығып бара жатқанын көргенде, есекке ырғып мініп, үй жанында шүберек сөмкесін асынып тұрған әпкемнің алдына келіп көлденеңдеймін, ол ердің артына мінгеседі. “Ал, Тайшық, тарт қане” деймін жырдағы батырларша тебініп. Тайшық менің есегімнің аты. Алпамыс батырмен соғысқан қалмақ ханының есімі бұл. Ақжем жолға бір түсіп алған Тайшекең әдетінше басқалардан алға озады. Құрғап қалған саздауыт сайдан өте бергенде есегім жеңілденіп қалғандай ытқи жөнеледі. Тізгінді тартып, кейін бұрыламын, әпкем әдеттегідей кесек-кесек кепкен саз балшықтан қалтасын толтырып, жүгіріп келе жатады. Қабақты қарс түйіп, есегімді көлденеңдетемін, ырғып мінеді. Қайтадан жолға түсеміз. Әпкем саз кесекті қытырлата жеп отырады.

Төменгі сыныпта жүргенде мұғалімдер маған ұрысса, ересек балалар тиіссе, алдымен әпкем жылап қоя береді, оны көріп, кейде мен де жылаймын...

Менен кейінгі інім Өмір жасынан талма аурулы болды. Сексенінші жылдары дүниеден озды. Ал бізден үш жүз шақырым қашықтағы малды ауылда тұратын әпкемдерге хабар “Темір қайтыс болыпты” деген сыңайда жеткен. Бір кезде ботадай боздап әпкем жетті. Сонадайдан “бірге ойнап, бірге оқып едім, құдай енді сенен де айырды-ау, бауырым. Темірім”, - деп жылайды. Үйдің іші де абыр-сабыр. “Ол інің емес, одан кішісі” демек болғандарды тыңдар емес, менің атымды жылауға қосып аңыратты дерсіз. Біреулер маған ым қаққан соң, шыдай алмай есіктен мен көрінбеймін бе. Ұшып тұрып, құшақтап алып босатар емес, өзі жылап жүр.

Әпкем қазір Қызылтөбеде тұрады. Ұлын ұяға, қызын қияға қондыра бастаған көп балалы ана. Әліге дейін тай-құлындай тебісіп өскен мен дегенде ілтипаты ерекше. Бірдеңе болса, қанатымен су сепкен қарлығаштай болып, алдымен жететін де сол Әпкем менің...

АҚ ҚАЙЫҢ ЖЫЛАП ТҰР

Бала кезімде мектептен үйге келе жатып тың тыңдайтынмын. Шыңылдаған төс пен балға үні құлаққа келсе, есіктен кіре портфельді атып ұрып, апыл-ғұпыл киініп, ұстаханаға жүгіремін. Көрші Түгел ағай темір соғып жатады. Шағын ұстахана іші кәкір-шүкірге толы, мұнда не жоқ дейсіз? Іздеген шегенді, болтың мен гайкінді табасың. Ағай әрдайым “кел, кел” деп, күліп қарсы алады. Мен темір-терсектен гөрі ағайдың әңгімесіне құмармын.

- Менің әкем соғыстан оралмады, - дейді ол бірде мұнайып, - мына қайыңды соғысқа кетерде өз қолымен отырғызған. Сонау бір жылдары осында құрылыс салу үшін келгендер: “жол тартуға бөгет жасайды” деп, ағашты құлатқысы келді. Бірақ шешем жылап-еңіреп, алып қалды. Бері жүр бірдеңе көрсетейін.

Ағай жапырағы сыбдыр қаққан, тіп-тік боп өскен ақ қайыңның жанына келіп, ағаштың тізеден жоғары жеріндегі қара дақты сипап тұрып:

- Мынау сондағы балтаның ізі. Бір әумесер тракторшы әй-шәй жоқ балталап жатқанда, шешем қолына жабысып, шаптырмаған, - деп маған қарайды.

Мен жұп-жұқа қабығы ақ қағазша желбіреген қайыңның шойырланып біткен жарақаттай білеуленген діңін қолыммен аялай сипалаймын...

Ұзақ жылдардан кейін жолшыбай баяғы балалық шағым өткен ауылға соғудың сәті түсті. Ауыл көп өзгерген. Оқтаудай көше, шатырлы ақ үйлер. Мен білетін көптеген адамдар, Түгел ағай да бақилық болыпты. Ағаның шаңырағын иеленген кешегі қарадомалақтар, бүгінде азамат боп, шекесінен қарайды.

Өз үйімнің орнында өткенді еске алып, ұзақ тұрдым. Әлдене есіме түскендей жалт қарасам, әлі бар екен — баяғы ақ қайың. Жапырағы желмен ойнап, алақан соққандай сусылдайды. Еріксіз бұрылып, жанына бардым. Бұрынғыдай емес, бұтақтары салбырап, тамырлары білемденіп кетіпті. Күтімсіздігі көрініп тұр. Балтаның ізі бітіп, шодырайған көзге айналған, сипап едім, қолыма мөлдір тамшы ілікті.

Ақ қайың жылап тұр...

БОЙТҰМАР

Бірде іссапармен Алматыға жол тарттым. Жолаушылар пойызының купелі вагонына Құлсарыдан бір түрік жігіті отырды. Есімі – Шавхат, құрылыс инженері екен. Екі ай жұмыс жасапты, құрылыс салып, енді Алматының түбіндегі үйіне қайтып барады. Танысып, білісіп, әңгіме айтып, Қандыағашқа жеттік. Түсіп, басқа пойызға отыруымыз керек. Жайбарақат едік, түсетін кезде қапылдық та қалдық. Вокзалдың күту залына келгенде ғана сақалқырғыш, сабын сияқты, ұсақ-түйек болғанмен, жолда қажет заттарымның купеде ұмыт қалғанын бір-ақ білдім.

Үйіммен хабарласуды ойлап, вокзал ішіндегі телеграфқа бірнеше бардым. Байланыс болмады. Сарылып, кешігіп жеткен пойызды күттік. Билетімізге көз салсақ, екеуміз тағы бір купеде екенбіз. Шаршап-шалдығып, айқай-ұйқаймен пойызға іліккен едік, орнымызда үлде мен бүлдеге бөленген саудагер әйел бойжеткен қызымен жатыр. Қолында билеті бар бізге пысқырып та қарағысы жоқ. Оларды қызғыштай қорыған жолсерікпен айқайласып, орнымызды алдық-ау.

Жаздың кезі, салқындатқыш іске қосылып, перделері түсірулі вагонның іші қоңыр салқын. “Шымкентке таяп қалдық” деген соң пердені аша бергенім сол еді, сырттан лақтырылған баланың басындай тас вагон терезесін быт-шыт қылып, көкірегіме тиді. Білегімді, қолымды шыны жарықшақтары тіліп кетті. Шавхат йод пен бинт іздеп, жүгіріп жүр.

Төсегіме жайғасқан соң:

- Шавхат, менің жолым жеңіл еді. Осы сапарым өзің көргендей сәтсіздікке толы. Бұл неліктен екен?

Шавхатым иығын көтеріп, маған қарайды.

- Ағай, - дейді ол таза қазақша, - мен қайдан білейін.

Біраздан кейін басымды көтеріп:

- Шавхат, бері қара, - дедім. Ол “тағы не болып қалды” дегендей орнынан ұшып тұрды.

- Оның себебі, - дедім басымды көтеріп, - мойнымда бойтұмарымның жоқтығынан. Купеге орналасып, киім ауыстырғанда шалбарымның қалтасына салғанмын, содан ұмытылыпты.

- Ойбой, аға, ендеше тез алып тағыңызшы, - деп Шавхат бәйек болып жатыр.

Мен де бойтұмарымды мойныма таққанша асықтым.

ҚАЙРАН, АЯЗ БИ

Бектұрды бала кезінен білетінмін. Әке-шешесі тағдыр тауқыметін көп көрген, қарапайым, шаруа жандар еді. Өзі де жоқшылықтың шетін көріп өсіпті. “Мектепке жамау шалбармен, көкем тігіп берген шоқаймен баратынмын” дейтін Бектұр бір әңгімесінде. Ең бастысы оның адамгершілігі биік, адал еді. Сол үшін оны жақын тартатынмын.

Арада жылдар өте Бектұр қызметке тұрды, сырттай жоғары оқу орнын бітірді. Қолы шығып, табысы мол орынды сағалады. Қос-қос машина мініп, үсті-үстіне үй алды. Әңгіме онда емес. Енді бұрынғы иманжүзді, сызылған жігіт, ауыздыға дес бермей бөсетін болды, айтатыны байлық пен билік, мансап пен тамыр-таныстық. Сөздері кесек-кесек, басқаны тыңдамайды. Кездесе қалып, әңгімелесіп едім, танымай қалдым. Адамның өзгеруі оңай екен ғой.

Осындайда маңдайшаға жаман тымағы мен жыртық шапанын іліп қойып, “Аяз әлінді, құмырсқа жолыңды біл” деп, өткенін есіне алып, асып-тасудан қашатын Аяз би ойға оралады.

Ал, Бектұрдың есіне енді өткен күндер түсер ме екен?

Әй, қайдам...

КҮЙЕУ

“Пайғамбар да күйеуін сыйлапты” деген бар. Бұл менің құрда-сым Дарханның жақсы көретін мақалы. Оның пайдасын да көріп жүр. Әсіресе, қайын жұртына барғанда, бұл мақалды аузынан тастамайды. Бұған олар мәз. Барынша сыйлап жатады. Аудандық ауыл шаруашылығы басқармасын басқаратын Ахмет Құбайұлы руы жағынан алсақ, Дарханға қайынаға. Ол бастық та, Дархан оның жүргізушісі. Бірақ оған қарап жатқан Дархан жоқ. Кейде көстендеп, қайынағасының алдына түседі, айтатыны әлгі мақал.

Бірде алыстағы кеңшар орталығына Ахмет ағаймен сапарлас болдым. Кеңседегі шаруамыз біткен соң кеңшар директоры түскі үзілістің болғанын айтып, шайға шақырды. Дарханым баяғысы, екі езуі екі құлағында. Қол жуып үйге кірерде әдеттегі әдісіне салды. Бастығының алдын орап, төрге оза бергенде, білегінен тартып, үлкен кісіге жол бер деген ыңғай танытып ем, ол:

-Ой, Ахаң қайнағам ғой, пайғамбар да күйеуін сыйлапты деген, аха —ха-а... а, - деп күлкіге жеңдірді.

-Шырағым, осы сен ылғи “пайғамбар да күйеуін сыйлапты” дегенді қоймайсың ғой, - деді Ахаң - Пайғамбарымыз Мұхаммед болса, оның күйеу баласы Әзірет-Әлі ғой, ол оны не үшін сыйлаған, соны білесің бе? Өйткені Әзірет-Әлі исламның

жауларын тапап, жаужүректігімен қызылбасты мұсылман дініне кіргізген, сондықтан пайғамбарымыздың оны сыйлауы, әр кез құрмет тұтуы құптарлық делік. Ал, сені не үшін сыйлаймыз?

Осыдан кейін-ақ Дархан өзінің “сүйікті” мақалын ауызға алмайтын болды.

ҚАМШЫ

-Қазір әйел басқа шыққан заман болды ғой. Ұят, иба, тәртіп-тәрбие деген адыра қалды. Нағыз еркек деп жүргендерің әйелінің алдында құрдай жорғалайды. Нанбасаңыз, әйеліңізге қаттырақ айтып, зекіп көріңізші, жерден алып, жерге салып, әуселенді танытсын – деп Жәкең ағай көпшілік жиналған бір жерде сөзден сөз туғызғаны бар.

-Әйелге қарсы тіпті әңгіме айтпаңыз, олар мықты ғой,- дейді онда Орынбай деген жігіт. – Жәке, өзіңіз ойлап көріңіз, олар сіздің шалбар-көйлегіңізді алды, шаш қою мәнеріңізді алды, арақ-шарап, темекіңізді алды, машинаңыздың рулін алды, айта берсе, көп...

-“Баланы жастан, әйелді бастан” демей ме, бәрі өзімізден,- деді Жәкең, - баяғы текті шалдарға ұқсап, босағаға қамшыны іліп қойып, сондай кезде сыдыртып тұрмағасын, әйел басқа шықпай қайтсін?

-Мұныңыз дұрыс енді, Жәке, өзіңіз айтқандай әрбір үйде бір-бір қамшы ілулі тұрмағасын, - деп жатыр Орынбай да оны қоштап.

Қамшы табылар-ау, деймін, мен іштей, оны босағаға іліп те қоярсыз. Бірақ құр ілулі қамшыдан не қайыр? Әңгіме жүректе ғой, ол жоқ қой қазір...

КІТАП

Бірде жақсы танитын бір жас ақын жігіт келіп:

-Аға, менің жыр жинағым шыққалы да біраз болды, өзіңіз білесіз ғой,- деді.

-Әрине, қолтаңбанды қойып, әкеліп сыйлағаның есімде. Оқып та шықтым, тұшымды дүниелер баршылық. Маған кітабыңды бергеніңді ұмыттың ба?

-Жоғ...ә, бәрі есімде ғой. Айтайын дегенім бір мың ғана да-намен шыққан сол кітап әлі таралған жоқ. Төрт жылда табанымнан тоза жүгіріп жүріп, қарызданып-қауғаланып шығарып ем, енді буылып-түйілген орауымен әлі жатыр, кімге барып, кімге айтарымды білмеймін...

Осы орайда менің есіме бір мысал ертегі түсті. Ит пен мысық ертеде бірге тұратын көрінеді. Бірде ит фотоаппарат сатып алып-ты. Ондағы ойы жан-жануарларды суретке түсіріп, оны сатып,

табыс табу екен. Фотоаппаратын асынып, орманға барса, қарсы алдынан қоян шыға келіпті. Бұл фотоаппаратын әзірлегенше қорқақ қоян зыта жөнеледі. Итекең қуып береді. Сөйтіп ертеден кешке дейін қуып жүріп, ымырт үйірілгенде ғана суретке түсіріп үлгереді. Әбден діңкелеп, сүйретіліп үйіне жетіп есіктен кіре құлайды. Біраздан кейін басын көтеріп:

-Уф, қуып жүріп әрең дегенде нысанама іліктірдім-ау, әйтеуір, - дейді.

-Оу, Итеке, бұл сенің шаруаңның жартысы ғана, қиыны әлі алда. Ертең қоянды іздеп табасың, содан соң суретін беру үшін тағы күні бойы қуалайсың, - деген екен сонда мысық.

Сол айтқандай, онсыз да азабы бір басқа жетіп-артылатын қаламгерліктің мойнына зілдей болып нарық артылды. Енді таланттың емес, күнде бір кітапты “сүйкей” салып, оларын домдап-домдап тарата алатын пысықайлықтың күні туды.

Әй, заман-ай, десеңші?!

ҚҰДАЛЫҚ

-Тәке, құдаларыңыз қай жақтан? — деді көршім Елеусін. Ұлым үйленгелі жатыр деген хабарды естіген болуы керек.

-Тараздан...

-Ойбой, Тәке-ау, жердің түбі ғой, алыс екен, алыс, - деді басын шайқап.

-Бізбен ақылдаса ма? Жастар өздері табысыпты, бақытты болса, болды.

-Әрине ғой, бірақ, жақын жер болғаны жақсы ғой. Менің ұлым да биыл Алматыдағы оқуын бітіреді. Бірақ, Құдай бар, олай жасай қоймас. Тоқсанға келген нағашы атасы да: “Осы төңіректің ғана қызына үйленесің”, - деп қайта-қайта тапсырып қояды. Басы бар бала, олай жасай қоймас...

Мен не айтайын, үндемедім. Арада бір жылдай уақыт өте шықты. Елеусіннің үйі абың-күбің. “Ұлы үйленеді екен” дегенді естігенмін. Кешқұрым сыртта Елеусін кездесе кетті.

-Ал, Елеке, ұлыңыз үйленгелі жатқан көрінеді, оң болсын!

-Рахмет, Тәке!

-Келін қай жерден еді?

-Алматыдан...

Есіме оның былтырғы, Таразды алыссынып айтқан сөздері түсті де:

-Ой, Елеке, алыс емес пе? — дедім.

Оның есіне де баяғысы түсті-ау деймін, маған жалт қарады да, қызарақтап:

-Балдар солай ұйғарыпты. - деді.

-Алматы алыс қой. Елеке, енді үлкен кісілеріңіз бар, балаға түсіндіріп айтпады ма? — дедім.

-Айтуын айтты ғой, бірақ қазіргі балдар тыңдай ма? — деп, ол шарасыздығын білдіріп, екі алақанын жайды.

Онысы рас және оны түсінеміз де. Бірақ, “күлме досына, келер басына” деген халық даналығын кейде ескере бермейтініміз бар...

ПАЛУАНДАР

Көкпар тартып, қыз кумағанмен, біздің ауыл тойлары күрессіз өтпейтін. Бірде Сұлмен ауылында да осындай той болды. Әсіресе, көршілес түрікмен ауылдарынан палуандар келгенде белдесулер аса қызықты өтетін. “Жігітті намыс, қоянды камыс өлтіреді” дегендей, мұндайда тіпті қызды-қыздымен бұрын күреске түспегендердің өзі білекті түріп ортаға қалай шыққанын байқамай қалады. Міне, бәйге аттарындай іріктеліп күреске шыққандардың көбі кетіп, азы қалған шақ. Әсіресе, түрікменнің Оғланды ауылынан келген палуаны, тығыншықтай төртбақ қара жігіт қояр емес. Қарсы келген палуанның талайының жауырынын жер иіскетті. Төрешілер: “Енді кім шығады?” деп жар салғанда, дуылдаған жұрт тына қалды. Қазақтың “аздап ұрттағанның” күшімен әрі көптің кеу-кеулеуімен ортаға шыққан екі жігіті бірінен соң бірі тырапай асты. Осы кезде біреу: “Балтабай палуан келіпті. Тәкеңнің үйінде отыр, сол болмаса, басқадан қайран жоқ”, - деді. Жұртқа қызық керек: “Олай болса, шақырындар, шақырындар”, - деп біреулерді жұмсап жатты.

Ол кісі де көп күттірген жоқ, иін тірескен көпшілікті толқынды жарған кемедей кесіп өтіп, ырғала басып жақындағанда, тойшы қауым қақ жарылды. Нар түйедей шүйделі тұлғасы, нән басы, есіктей омырауы мен бура саны оның құр адам еместігін танытып-ақ тұр. “Қайда әлгі түрікменің”, - деп, аман-түгелден соң өзін ертіп келгендерге иек қақты. Осы кезде:

-Ассалаумағалейкум, Балтабай аға, - деген дауысқа жалт қарағанда күлімсіреп тұрған түрікмен палуанын көрді. Ол Балтекеңді құшақтап, төс түйістіріп көрісті де:

-Уа, тойшыл қауым, мына Балтабай аға менің ұстазым! Шәкірті ұстазының белін ұстамас болар, бұл біз үшін өліммен тең. Бас байрақ осы кісінікі болсын, әкеліндер.

-Жоқ! Сердаржан, олай деме! Мұның жөні жоқ. Сенің алған байрағыңа қол салудың еш реті болмас. Жол да, жоралғы да өзіндікі. Өңмендеп жетіп келгенім ұят болды. Сен екенінді білгенімде күресуге емес, құттықтауға келер едім. Уа, халайық, -

деді онан соң Балтекен, - мен талай байрағың мен жүзденді алдым ғой, бүгінгі бәйге менің шәкіртім, мына жігіттікі, түрікменнің жас бөрісі – Сердардікі, біздің арамызда алалық жүрмейді.

Былай шыға той иелеріне қарап Балтекен:

-Түрікмен шәкіртім жолды біліп, мәрттігін көрсеткенде, одан олқы түсіп бізді жың ұрып па?! Байраққа тіккен нар маяны жеткізіп беріңдер, ұят болмасын, - деді де, маң-маң басып бара жатты.

“ӘР ЕЛДІҢ САЛТЫ БАСҚА”

Жаңғақтың ойы, Шағалам, Небиттау калаларының төңірегі қашаннан адай қазақ пен жәуміт түрікменнің ауылы аралас, қойы қоралас қонысы. Гүржі, Ерікті, Оғыланды сияқты кішігірім елді мекендерді атағанда кеңшар мен ауылдық кеңестің орталығы – Аққұйы ауылының шоқтығы биік. Сондықтан журналистік іссапармен оған барған кездеріміз аз болмаған. Алғаш барғанымда ауылдық кеңес төрағасы Бабанияз Моллаевқа жолықтым, қонақ үйі не асханасы жоқ ауылда қайда барарсың, ол үйіне ертіп барды. Үй іші жатсынбай қарсы алып, сый-құрметін көрсетіп жатыр. Әсіресе, анасы ақжарқын кісі екен, аты-жөніме дейін сұрап, бәйек болды. “Мен де қазақтар сияқты сүт қатқан үнді шайын ішемін, түрікменнің көк шайын қаламаймын”, - дейді күліп. Бір күн түнеп ертеңіне қалаға қайтып кеттім.

Араға ай салып тағы сол Аққұйыға жолым түсті. Бұл сапарғы шаруам кеңшарда болғандықтан кеңшар кеңсесінде болып, директоры Амансүйін Солтанмәмедовпен әңгімелестім. Жұмысым біткен соң елге қайтуға көлік жоқ, амалсыз ертеңге қалдым. Түскі шайды Амансүйіннің үйінен ішіп, түс қайта ауылдық кеңестің кеңсесіне бардым. Ойымда ештеңе жоқ, аңқылдап кіріп барсам, әнеугүні бірге болған Ораз Молласвым ернін ғана жыбырлатып, қырын қарайды. Мен оның қылығын түсіне алмай дал болып, “не жаздым” күйге түстім. Мұны Амансүйінге айтқанымда, ол күлді. “Сіз біздің ғұрпымызды білмейді екенсіз. Бізде қонақ бір келіп түскен үйін сол ауылға екінші келгенде аттап кете алмайды. Қонақтың ол үйге екінші келмеуін түрікмендер елемеушілік, әлгі үйдің мейман көңілін таппағаны деп ұғынады. Сондықтан Бабанияздың өкпесі орынды. Егер басқа үйге барғың келген жағдайда да өзің алғаш қонақ болған үйге түсіп, үй иесіне түсіндіріп, рұқсатын алуың керек. Олай жасамасаң, қонағымыз ренжіп, әлде өкпелеп кеткен екен дейді”, - деді ол. Мен түрікмендердің мұндай ғұрпын білмейтінімді айттым.

Кешке қарай “ Біздің бір зоотехнигіміз келін түсіріп, той жасап жатыр. Барып шықсақ қайтпеді?”, - деді Амансүйін. Ауласы

бар, еңселі үйге кіргенімізде кең дастархан басында қатарласа отырған жас-кәрі сыйлап орын берді. Дастархан үсті әр түрлі тағамға толы, бірақ ішімдік жағы көрінбейді. Бұл арақ-шарапсыз тойдың сәні кірмейтін, жұрт жаппай ішуді модаға айналдырған кез еді. Тағамдардан ауыз тидік, жұрт мәз-мәйрам. Ас қайырылған соң сыртқа шықтық.

“Тәке, есіңізде болсын біз үлкендердің, шал-кемпірдің алдында ішімдік ішпейміз. Басшылар, аздап ұрттайтындар бөлек үйге барып, көрінбей ішеді”, - деді Амансүйін.

Түрікменмен іргелеспіз, салт-дәстүрін білеміз дегенмен бұл халықтың біз білмейтін қыр-сыры көп екенін сонда білдім.

“ОРЫСТЫҢ МАЛЫ”

Жетпісінші жылдардың бел ортасы. Түрікменстанның Красноводск аудандық газетінде қызмет істеп жүрген кез еді. Бірде аудандық партия комитетінен “Жебел” кеңшарында құрылған комсомол-жастар шопан бригадасы жайында мақала жазу қажет деген нұсқау түсті. Орталықтан үш жүз шақырымдай жердегі шаруашылыққа қонаға жеттім. Қазағынан түрікмені көп кеңшардың басшысы Эсен Назаров деген түрікмен еді. Жастар бригадасына өзі ертіп апаратын болды. Ертеңіне ертелетіп жолға шықтық.

Даланың ойлы-қырлы жолымен ілбіп жетеміз деп жүргенде күн арқан бойы көтеріліп қалды. Дөңге көтеріле қиялай құлағанымызда шөптен салынған бастырмалы қораның төбесінен түстік. Таяп келіп тоқтағанымызда қора толы қой маңырап қоя берді. Әлі өріске шықпаған екен. Мұны көрген Эсен ағай ашудан түтігіп кетті. Жылдамдата барып қораның есігін ашты. Сол-ақ екен ашқұрсақ мал лап қойды. Тоқты отары екен бірін-бірі бастырмалап құлап жатыр.

Қырдан көктем исі аңқиды. Қырат-белдер көкпенбек. Мұндайда мал шыдар ма, көк қуып безіп барады.

-Әй, жүгірмек иттер-ай, бұлар қайда жүр, малды тал түске дейін қамап,-деген Эсен қора іргесіндегі шопандар үйшігіне барды да, есігін жүлқи ашты. Үй іші астан-кестен. Темекі мен арақ исі қолқа қабады. Жамылғылары басына кетіп, сирақтары көстиіп айқұш-үйқыш жатқан төрт бозымбай балаң жігіт бірін-бірі оятып әлек.

Қатты ашуланған бастық олардың жер-жебіріне жетті.

Қайтар жолда Эсен де, мен де үнсізбіз. “Мақтаған қыздың...” кебін киген комсомол шопандар артта қалды.

-Жаңағы көргендеріңді жазасың ғой,- деді Эсен кенет түйеден түскендей.

-Әрине,- дедім.

-Осыны жазбай-ақ қойсаң қайтеді?..

-Неге мен жазу үшін келдім ғой...

-Ой, Темеке, қайтесің соны, сірә орыстың малы ғой. Ертең-ақ үкімет етке айдайды, ит болып азабын көретін біз дағы.

Мен ойланып қалдым. Аңқылдаған ақ көңіл азамат Әсен Назаровтың сөзін жерге тастай алмадым. Мақала жазылмады, бірақ оның “орыстың малы” дегені есімде қалды.

ӘКІМ

Жаңаөзенге құда баламыз көшіп келді. Есімі Әкім. Мекенжайын білген соң, “қоныс құтты болсынның” ретімен оны іздеп бардым. Екінші шағын аудандағы ескі, көп қабатты үйлердің бірінде екен. Есік алдында бала жұбатып отырған әжейге сәлем беріп:

-Шеше, Әкімнің үйі осы ма? – дедім. Үлкен кісі мені жаңа көргендей ажырая қарап:

-Әй, шырағым-ай, әкім мұндай үйде тұратын ба еді, қыста жылымайды, жазда маса, өзің қарашы. Әкімді іздесең, бай ауылға бар, сонда деп естиміз, - дегені.

-Сіз мені түсінбедіңіз, есімі Әкім, руы Жәдігер, жақында көшіп келген, - деп едім шешей күліп жіберді. Біздің сөзімізді естіген үлкен- кіші бәрі күлді.

“БӘРІН ТАНИДЫ...”

Есік алдында ақ жаулықты ана отыр. Киім киісінен, өткен-кеткенге жалтақтап қарағанынан-ақ ауылдан келгенін байқау қиын емес. Наурыз мерекесінің кезі еді. Сәлем беріп, көрістім. Салған жерден салдырлап сөйлей жөнелді, мені бұрыннан танытын адам сияқты.

-Е... осында тұрады екенсің ғой?

-Иә.

-Менің әлгі жаманым, кенжем осында тұрады ғой. Басқаларының бәрі Бейнеуде, төрт келінім бар, құдайға шүкір, қыздарым тұрмыста. Оқимын, жұмыс істеймін дегесін осында жібергенбіз. Ананы-мынаны көріп, адам болып қалыпты. Кеше де, бүгін де бүкіл Ақтауды аралатты. Кім-ау, сен атым Темір дедің бе, Темір-ау, менің әлгі жаман қарам жұрттың бәрін таниды...

-О, онда жақсы екен.

-Әрине, кеше бар-ау, үйден шыға бере қолын көтеріп қалып еді, өтіп бара жатқан мәшине қайырылып келіп, бізді мінгізіп кетті. Одан қайда барсақ та, қолын сәл көтерсе болды, зыр етіп жанымызға тоқтай қалады.

Мен үлкен кісіге не дейін, қазір такси көп, ақша үшін тоқтайды деп көңілін бұзғым келмеді.

-Шеше, балаңыз жақсы екен, адам болады екен. Тек басына амандық, жанына саулық берсін, - дедім.

-Тәңір жарылқасын, айналайын. Ол жаман қарамнан бірдеңе шығады, нағашыларына тартқан ғой. Ауылда жүргенде жасқаншақтау, босаңдау көретінмін. Не дегенмен көпшіліктің, қаланың аты қала ғой және танымасын сыйламас деген, әсіресе шопырларды танығаны жақсы, қазір көліксіз қимылдай алмайсың. Ал менің әлгі жаманым ысқырып не қолын көтеріп қалса, тек тізіліп тұр, ой, Алла-ай...

ҚАРА МАЯ

Сәлем-сауқатының өзін “мал-жан аман ба?” деп бастайтын ауыл қазағының баласы малсақ келетін әдеті ғой. Ес біліп, етек жапқаннан-ақ өз үйіміздің он-он бес уақ жандығы мен төрт-бес мойнағын айнытпай танитын, қақпалап қораға қамайтын кезге жеттік. Әсіресе, шиеттей бала-шағалы үйіміздің құтына айналған қара мая әлі есімнен кетпейді.

...“Балам, күн кешкіріп келеді, қара маянды айдап кел,” – деп, әкем көзкөрім жерде ботасымен жайылып жүрген түйеге бес-алты жасар мені жұмсайды. Басыма жыршы, сал-сері әрі аңшы Көптілеу тәтем тігіп берген түлкі құлақшынды киіп, қолыма оның маған лайықтап жасаған алты өрім қамшысын алып, жолға шығамын. Жаңа тәй басқан ботақанын бауырына алған қара мая мені көргеннен-ақ ауылға маңдай түзейді.

Балалық-ай, мойнына асылып, өткеншекше тербеліп ойнаймын, мыңқ етпейді. Баданадай мойыл көзінен өз бейнемді көріп, мәз-мейрам болатынмын. Қара маяның жуастығынан болар үйде шешем жоқта он екі-он үштердегі талдырмаш әпкелерім басқа түйелерге жоламаса да, оны таласа сауатын.

Көрші үйде бізден ересектеу, тентек Санат деген бала болды. Сол кетіп бара жатқан қара маяны қуып жетіп, тірсегінен басып, құйрығынан тартып, өрмелеп өркешіне шығатын. Жарықтық үркіп, тапырақтамай, мойнын бұрып қарайтын да, “ә, сен бе едің” дегендей маң-маң басып тарта беретін.

Қара маяның жуастығы, сүттілігі, мал ішіндегі ерекше естілігі жайында ауыл адамдары айтып отыратын.

Бір жылы әкем қара мая жайында көбірек айтатын болды. Бала да болсам, сөздерінен байқаймын, қайымай, боталайтын жылы қысыр қалған сияқты. Шешем басу айтқан сайын әкем ашулана

түседі. Оған қамшы болған бүкіл ауылды аузына қаратып отырған, малы көп Серғазы дегеннің “қара мая қысыр” деген сөзі. Оны мен де естідім. Таңертең жұрт өріске мал шығарады. Міне, әр қорадан маң-маң басқан ойсылқара шыға бастады. Әкем қара маяның желінін ұстап көріп, басын шайқап тұрған. Осы кезде Серғазы да көрінді.

-Сереке,-деді әкем дауыстай сөйлеп, - мал жайын білетін, көпті көрген адамсыз, мына маяны байқап көрсеңіз.

Су өтпес сары плащпен қаптаған тон киіп, белін тоғасы қос тісті қалың қайыс белбеумен шарт буған, қату қабақ Серекен қара маяның желініне қол салып көрді де:

-Мен айтпадым ба, қысыр деп, - деді.

-Сереке, - деп бірдеңе айтуға оқтала берген әкеме қарап:

-Әй, Мыңжас, осы қара мая буаз болса, мен де буазбын, айтпады деме, - деп, қарқылдап күлді. Серекеннің сөзін естіген жұрт күліп жатыр.

Екі күннен кейін қара мая сойылды. Сол күні қызуым қатты көтеріліп, ауырған мені сыртқа шығармады. Үйге бір құшақ отыны бар шешем кірді. Байқаймын, өңі сынық, жанары жасқа толы. Өксік буып, жүзін менен бұра береді.

-Құдайым-ай,- деді аһ ұрып, - біреудің алдағанына нанып... ішінен тайдай тулаған ботасы шықты...

Әкем де ренішті. Жүзі күреңітіп, іштен тынулы. Не істесін, өз қолын өзі кессін бе?!

Кейіннен басқа да түйелеріміз болды. Бірақ, қара мая есімде қалыпты, ерекше мал еді, жануар...

АЛЫСТАҒЫ АТЕИСТ

Красноводск аудандық “Жұмысшы” газетінде қызмет істеп жүрген кезіміз. Бір жылдары атеистік тәрбиеге қатты көңіл бөлінді. Газетте бұл тақырыпқа қанша материал жарияланғаны жөнінде ай сайын, тоқсан сайын жоғары жақ мәлімет сұрайтын. Мұндай тақырыпқа кез келген адам бара бермейді, ештеңе жарияланбады деуге тағы болмайтыны сірә, белгілі. Бұл орайда “абыройды жапқан” маңғыстаулық қаламгер Әзірбайжан Қонарбаев болды. “Семіз” конверттер келеді. Ішін ашсаң, сол кезеңнің тынысын дөп басқан сан алуан тақырыптағы мақалалар. Әзекеннің өзін көрмесек те, газетімізде материалдары үсті-үстіне шығатын. Әсіресе, атеистік тақырыптағылары қамшы салдырмайтын.

Бірде Ашхабадта атеист-лекторлардың республикалық конференциясы өтетін болды. Обком аудан, қалалардан оған қатысатындардың тізімін алып, екшеп, сарапқа сала бастайды. Біздің

аупарткомнан түскен тізімдегі адамдарға қанағаттанбаған обкомның насихат және үгіт бөлімінен қайта телефон шалатын көрінеді:

-Мұнда белгілі атеист-лекторлардан ешкім жоқ, белгісіз біреулерді жазғандарыңыз қалай?

-Біздің аудандық партия комитетінің атеист-лекторлары осылар. Семинар, курстарға барып, лекциямен ел арасына шығып жүргендерді түгел жаздық.

-Ау, бұларыңызды біз білмейміз. Атеистік тақырыпта “Жұмысшы” газетінде үнемі көрініп жүрген Әзірбайжан Қонарбаев бар емес пе?..

Сонда біздегілер не айтарын білмей, тілін тістепті. “Құп болады” деуге Әзекен алыста, басқа республикада... Маңғыстауда... “Ол мұнда жоқ” деуге тағы болмайды. Ақылдаса келіп, обкомға хабарлайды.

-Сіздер айтқан Қонарбаев бара алмайды. Оның орнына басқа журналист баратын болды. Ол – Темір Мыңжас деген... Сөйтіп, атеист -лектор Қонарбаевтың орнына республика астанасында өтетін жиналысқа мен барған едім. Кейіннен бұл оқиғаны Әзекен айтқанымда, ішек-сілесі қатып күлді. Қазір де кейде кездесе қалғанда еске алып қоямыз.

АЛҒЫС

Ол кезде Красноводск қаласынан ірі өндіріс ошағы – Бекдашыға жұрт “кукурузник” атап кеткен он екі адамдық, дырылдаған “АН-2” ұшағымен қатынайтынбыз. Басқа көлік жүрмейтіндіктен барып-келу “проблема”. Не билет болмайды, не ауа райы қолайсыз болады. Сондай себеппен екі күн ұшпаған ұшақ ұшатын болып, жолаушылар абыр-сабыр күйге түсті. Бірнеше тексеруден өтіп, ұшаққа да жайғастық-ау әйтеуір. Ең соңынан мінгендіктен мен дәл есіктің тұсындағы орынға жайғастым. Шалқалай ашылған есіктен сыртқа көз салып отырғанмын. Кенет қақпадан әлгінде бізді жетектеп әкеліп кеткен, бет-аузын аямай бояған, аэропорт қызметкерінің формасындағы толық әйел ұзынтұра орысты ертіп шыға бергені сол-ақ еді, дауыс салған ақ жаулықты әже әлдекімдердің бөгемек болғандарына қарамай жанұшыра ақсандап, сүйретіліп келеді. “Тоқтандар, мені де ала кетіндер, құдай үшін”, - деп жыларман болып, айқай салады. Жұрт аңтарыла қарап қалды.

-Мен сізге тағы қайталап айтамын, бұл басқа рейс, - деді орыс тілінде аэропорт қызметкері.

-Әй, моя, менің рейсім, - дейді кейуана көзінде жас, қолында билеті, әлгілермен қапталдасып қалар емес.

Шыдай алмадым.

-Шешей, қане, билетіңізді беріңіз, көрейін!,- дедім. Орнымнан көтеріліп, билетін алдым. Сол-ақ екен аэропорт қызметкері де, оған еріп келген ұзынтұра да сасқалақтай бастады. Билетке үңілсем, рейсі, нөмірі де, уақыты да сай келіп-ақ тұр. Жұрт түгел естісін дегендей дауысымды көтеріп, бар орысшама салып:

-Әжейдің осы рейске билеті бар, күні, сағатына дейін міне, дәл келіп тұр, сонда бұл кісі қалайша қалуға тиісті,- деп билетті жоғары көтердім.

Ұялған тек тұрмас дегендей:

-Жігітім, сізге түсуге тура келіп тұр,- деді ойы іске аспаған аэропорт қызметкері беті бүлк етпестен біреудің орнына әпсәтте жайғасып үлгерген ұзынтұраға. Әжейді қолтығынан демеп, бос орынға жайғасуына көмектестім.

-Тәңір жарылқасын, шырағым, екі дүниеде жамандық көрме,- деп алғысын жаудырумен болды. Байқап отырмын, көпке дейін аптығын баса алмады.

Иә, “үндемеген үйдей бәледен құтыладыға” салғанымызда, жазықсызды жапа шектіретін тағы бір әділетсіздік болар ма еді, кім білсін. Әйтеуір мен әлсізге сәл де болса жәрдемім тигеніне қуандым.

ӘЛЛЕКЕ

Ел ішіндегі аты шыққан, аса қайратты кісілер жайында әңгіме қозғалса, менің есіме Әллеке түседі. Шын есімін жұрт біле бермейді. Орта бойлы, жауырынды, тығыншықтай кісі еді. Кейде “қызыңқырап” жүретін, айтарын бүкпесіз ашық айтып, жынына тигендерді боқтап та жіберетін оған көп адам жолай бермейді. Тек ауыл балалары үйір, бұл бәлкім балажандығы шығар...

Бірде оны аудандық коммуналды шаруашылық мекемесінде көргенім бар. Сол кезде ол сонда жұмыс істейді екен. Жүргелі тұрған су таситын машинаны жібермей тұрды. Мұны көрген жұмысшылар қыран-топан күліп жатыр. Бұған бұлқан-талқан ашуланған шопыр гүжілдетіп газды басады-ай келіп, байқасам, Әллеке ол қозғала бергенде машинаның артқы жағын көтеріп, екі дөңгелекті жерге тигізбей қояды екен. Артқы қос дөңгелегі жерге тимей ауада айналған машина орнынан қозғалар емес. Шопыр шыр-пыр болып кабинадан түскенде, Әллекен қарқ-қарқ күліп қоя қояды да, ол орнына отырып, қозғаламын дегенде қайта көтереді. Шашы дудыраған шопыр жігіт кабинаны ашып тұрып, ышқынтып газды басады-ай кеп. Жұртқа күлкі керек.

Аудан орталығының темір жол тұсындағы кеңшар ауылында тұратын Сайын деген жолдас жігіт айтады:

-Жемшөп қоймасы біздің үйдің қасында ғой, бірде бара қалсам, тай-тай шөпті машинаға қиюластырып, тиеп жатқан жұмысшылар шөп биіктеген сайын қиналып тұрғанда, Әллеке келе қалды. Жерде жатқан төрт-бес тай шөпті көрсетіп: “Әй, қайсысың мына тайды тиелген шөптің төбесіне бір лақтырғаннан түсіре аласыңдар” демесі бар ма. Жігіттерде үн жоқ. Өйткені, машинаның өзі адам бойынан биік, ал оның үстіне төбедей ғып текшеленген шөптің үстіне тай шөпті лақтырып жеткізу екінің бірінің қолынан келмесі анық. Ол жігіттерді көзбен жағалай шолып шықты да, бала кезінен теміржолдың балғасын соғып келе жатқан шомбал қара жігіт Тоқанға жақындап: “Інім, сен қалайсың, көрсейші,- деді. Көп сөйлемейтін Тоқан: “Аға, көрсем көрейін ендеше”, - деді де, жерде жатқан тайдың бірін көтеріп қолына алды да, бар денесімен екпіндете созылып лақтырды дерсін. Құдай ондағанда шөп төбеге дөп түсті. “Әп бәрекелде, жарайсың”, деп жігіттер кеу-кеулеп жатыр. Қызарақтап, маңдайы тершіген Тоқан екінші тай шөпті көтеріп алды да, жаңағы әдісіне салды. Бірақ, жеткізе алмады, жақтауға соғылған тай шөп жерге түсті. Әллеке тайды қолына алды да, ырғап-ырғап лақтырғанда тиелген шөптің төбесінен түсірді. Жерде жатқан үш тай шөпті сол әдіспен бірінен кейін бірін зытырды.

-Ой, пәле-ой, Әллекен үй қалаудың да шебері дейді ғой.

-Иә, ондайы да бар, - деді Сайын, - өткенде бір ағамыз жаңа ауылдан жер алып, үй салатын болды. Іргетасы құйылған, енді қабырғаларын көтергелі жатыр деген соң, қол ұшымызды берейік деп барғанбыз. Құрылысты Әллеке жүргізеді екен. Алты-жеті жігіт біріміз күрекке, біріміз сүйменге жабыса беріп едік. Әллекен үй иесіне қарап: “Едіге, маған балшық илеп, жедел жеткізіп тұратын қайратты төрт жігіт болса болады, басқасының керегі жоқ”, - деп салды. Сөйтті де, сайдың тасындай төрт жігітті жанына шақырып алды. Ол салынатын үйдің орнын өлшеп алдымен жіп кереді де, жіптің сонау ұшына насыбай шақшасын қыстырып қояды. Содан сол шақшаға жеткенше демалмастан қолы-қолына жүкпай тас өреді, тек иленген балшық жетіп тұрса болғаны, ал шақшаға жеткеннен кейін көкбұйра насыбайды рахаттана тұрып атады, бұл - үй қабырғасының бір қатары қаланды дегені. Насыбай шақша артынан Әллекенді ертіп қатардан-қатарға биіктей береді.

-Япыр-ай, ә...

-Үй салғанда негізгі салмақ бас шебер Әллекенге түседі ғой, алайда төленген ақыны бөлгенде ол балшық илеп, тас әперген жігіттермен теңдей бөліседі. Кісіге қылдай қиянаты жоқ. Сондықтан да ауылдың белді-белді жігіттері онымен жұмыс істегенді қалайды,- дейді Сайын.

Кенес Одағы кезінде жер-жердегідей қазан төңкерісіне арналып 7 қарашада дүркіреген мереке өтетін-ді. Жұрт сәнді киініп, көшеге шығатын, ат бәйгесін, палуандар күресін және басқа да тамашаларды қызықтайтын. Әсіресе, ат бәйгесі мен күрес сияқты байрақты бәсекелер ашық айтылмағанмен ұлт намысын қоздыратын. Түрікменстанның Красноводск өңірі, сол кездерде қазақтың көп шоғырланған жері еді. “Көп көптігін істейді” дегендей қандай жағдайда да, ат бәйгесі болсын, күрес немесе доп ойындары болсын, қазақтың мерейі үстем-ді.

Міне, сондай мерекенің тұсында жұрт боз кілемдегі палуандар белдесуін тамашалауға көп жиналды. Әуелі бала палуандар бастап берген сайыс аты шығып жүрген дара палуандардың белдесуіне ұласты. Осыны күткендей таяқ тастам жерге кеп тоқтаған жарқылдаған ақ “Волга” көп назарын өзіне аударды. Қауқылдасып түскен үш түрікмен біреуді машинадан түсіре алмай әлек. Оларды жалындырып барып, сыртқа шыққан алпамсадай түрікмен жігітті көрген жиналғандар шу етті. Жотасы гүжірейген, апайтөс Мәмметберді маң-маң басып таяп келгенде-ақ құлшынып тұрған палуандардың мысы басылып қалды. Сырт киімін шешіп, белін орамалмен буынған ол ортаға шыққанда тұлғасы көз сүйсіндіретіндей еді. Білем-білем бұлшық еттері жалаң көйлектен сыртқа теуіп тұр. Төреші “Бұл Аққұйыдан келген Мәмметберді деген атақты палуан, бұған қарсы шығатын жанды мен көріп тұрған жоқпын. Егер ешкім шықпаса, бас байрақ осы палуанға беріледі”, - деді дауыстап. Жұрт сілтідей тынды. Жалтақтап қазақтың күреске түсіп жүрген жігіттеріне қараймыз, бірін-бірі қайрағаны болмаса, сыбанып алға шығар емес. Атағы көпке мәлім әлгі палуан жұртқа шекесінен қарайды. Сол кезде бір кетік тіс қара бала: “Әне жерде Әллеке аға бар ғой”, - деп қалды.

-Ол қайда, қане?- десті көпшілік.

-Әне, Байболдың үйін салып жатыр.

-Жұмыс істеп жүрген адам келер деймісің.

-Түсіндіріп айтса, ол келеді.

-Онда мен барып қайтайын, - деді біздің бір елпең қағып тұратын Тасболат деген қызбалау ағамыз. Тәкең қалың топтан бөлініп шығып, үй салып жатқандарға қалпағын бұлғап, айқай сап барады.

-Ханы гелиң -хоу, пәлванларың ниреде? Бу газаклар нәдйә (Ау, палуандарың қайда? Мына қазақтар қайтеді-ай), -деп түрікменнің палуаны насаттана күліп қояды. “Қанына тартпағанның қары сынсын” деген ғой, бұған түрікмендер жағы мәз. Тоқсанның төріне шығып қалған ақсақалы көзін күннен қолымен қалқалап: “Хай, Мәмметжан, гөзүңе дөнейін”, -дейді. Бұл Мәмметжан көзіңнен айналайын дегені.

Осы кезде шыдай алмады-ау деймін ауылдағы той-томалақта күреске түсіп жүрген Тәжікылыш деген жездеміз ортаға шыға келді. Қара жұмыс десе қапы қалмайтын Тәкеннің де дене бітімі кесек, білектері бұлшық етті. Мұны көрген жұрт дуылдап, қошемет білдіре бастады. Мысық табандап аңдысқан қос палуан бір-бірін шап берді де, итжығыс түсті. Орындарынан тұра сап қайта ұстасты, байқаймын жездей сыр бере бастады. Енді бір сәт қарсыласының белден бекем орап, жұлқа тартқан құрсаулы құлашына төтеп бере алмай, жауырынымен жер қапты. Сол-ақ екен, жанкүйерлері түрікмен палуанын жерден көтеріп әкетті. Орнынан сылбыр көтерілген Тәжікылышқа қарадым, жүзін жасырып, теріс айнала берді. Топтан жырылып шыққан оның жанарында жас тұрды...

Сол-ақ екен бағанағы кетік тіс, қара бала жүгіре басып жетті дейсің: “Әне, келе жатыр”, - деді. “Келді, келді”, - дегенге жұрт қақ жарылып қараса, шынында да Әллеке! Үсті шаң-шаң, қолында қолғабы: “Уф, неге шақырдыңдар-ей, ал келдім”, - деп, күліп қояды. Жұрт жамырап жағдайды айтып, сөздің аяғын намысқа тіреп жатыр.

-Ендеше, алдымен бір шөлмек арақ әкеліңдер, сосын күресемін.

-Ау, шырағым-ау, арағың не, намыс қайда? — деді бір шал.

-Әллеке, - деді Қарашбай Әлменов дейтін азамат, -Әллеке арақ қайда қашар дейсіз, мен-ақ алып берейін. Әуелі күресіңізші, мына халық сұрап тұр.

-Жақсы, ендеше шақыр жаңағы түрікпенінді, - деді Әллеке.

Жиналған жұрт қайта гүлдеп кетті. Әлекең шаң-шаң болған сыртқы шалбарын шешті. Ішіндегі ақ дамбалын тізеге дейін түрді. Иығы сетінеп жыртылған ақ көйлегінің де жеңін шынтаққа дейін қайырды да, кілемге аяқ басты. Бұл кезде мәре-сәре болған жанкүйерлері ортасында минералды сумен ауызын шайып, бүркіп тұрған Мәмметберді айтқызбай-ақ маңғазданып ортаға шықты. Оның қас-қабағынан Әллекені менсінбеушілік байқалады.

Көптің гүлдеген қошаметімен екеуі белдесе кетті. Мәмметберді қарсыласын шырқ үйіріп жерге ұратындай көтере тартып еді, сіресіп қалған зілдей Әлекең қорғасындай қозғалмады. Былай-олай сілкілеп ештеңе шығара алмаған түрікмен палуаны: “мынау не пәле”, дегендей басын шайқап, ернін тістеледі. Қараторы өңі қанкүрең тартқан Әлекеңе де оңай түспеді. Маңдайынан тер білінді.

Екі жақ әрқайсысы өз палуандарын қоштап, қиқуға басты:

-Әп, бәрекелді!

-Көтер, Әллеке, көтер!

-Уа, аруақ!

-Қолдай көр, Бекет-Ата!

Мәмметбердінің әр қимылын қапысыз бағып, әл бермеген

Әллекен оңтайға келді-ау дегенде шалт қимылдады. “Әуп” деп Мәмметбердіні көтеріп әкеткен ол алып ұрды. Жиналған жұрт, әсіресе қазақтар жағы делебесі қозып, айқайға басты. Шалқасынан оңбай жығылған түрікменнің түйе палуаны әп дегенде орнынан тұра алмады. Оған қарап жатқан Әллеке жоқ. Мәмметбердінің дөңкиген төсіне құйрығын басып отырып:

-Әй, мен мынаны жықтым ғой, арақтарыңды әкеліндер! — дейді. Оның сырын білетін жігіттер бір шөлмек “Экстра” арағының тығынын ашып, дайындап та үлгерді. Оның анау-мынау стаканды қомсынып, лақтыратынын білгендей кәрлен кесені қолына берді. Ол бір жарты литр “ақанды” сарқа құйды да, бір-ақ тартты. Содан соң жанында жүрелей отырып қалған Мәмметбердіні қолынан тартып тұрғызды да: “Әлі жассың, болашақта сенен күшті палуан шығады”, - деп, құшақтап, арқасынан қақты.

-Жаңағы қазақтың палуаны қайда, аты кім еді? Ау, Әлеке, Әллеке дедіндер ме, шақырындар бері, - деген төрешіге де мән берген жоқ.

-Маған деген байрақты, ана Қоштай ақсақалға бере салыңдар, нағашым ғой, сол алсын, - деді де, көпшіліктен сытылып шығып, жөніне кетті.

Қазақтың палуанының жеңгеніне біразға дейін дуылдасқан жұрт көп ұзамай оны ұмытып та кетті.

Тек қана қажет кезде намысқа бағып іздейтініміз бар. Өйткені қазақпыз ғой, ой Алла-ай!..

АҚ ӘЖЕ

Қазір ойлап отырсам, одан бері де бірталай жылдар өтіпті. Біздің үй аудан орталығынан қашықтағы ауылда еді. Ол кезде жаңа ғана ес біліп, етек жапқан ойын баласы екенбіз-ау?! Шіркін, ақ әже-ай, деймін кейде еске алып, барсың ба, әлде...

Томашадай ғана қара кемпірді ауылдың кәрі-жасына дейін ардақ тұтатын. Әлі мектепке бармаған бүлдіршіндерінен бастап, ата сақалы аузына түскен егделеріне дейін оны ақ әже деп атайтын-ды. Оның шын атының кім екенін де жұрттың көбі біле бермейтін. Той-садақаларда ауыл ақсақалдарының: “Ақ әжең шақырусыз қалмасын, шырақ, ақ әженің үйіне кіре қайтарсың”, - деп жатқанын талай естідік. Өңі қараторы болғанмен, ақ пейіліне, мейірбан жанына қарап ақ әже атанған болар, бәлкім.

Ауыл іргесінде қозыкөш жердегі қара көзге шалынатын үлкен төбе бар болатын. Оны ауыл адамдары “Жеңіс төбе” деп атайды.

Қырық бесінші жылғы Ұлы жеңіс күні жақын жердегі ауылдардың адамдары тайлы-таяғы қалмай жиналып, осы төбенің басында ұлан-асыр той жасаған көрінеді. Біздер ойнап жүріп,

осы төбенің басында әжейдің жападан-жалғыз отырғанын жиі көретінбіз. Ештеңенің мәнісін біліп, байыбына барып жатқан біз жоқ. Жүгіріп, асыр салып қасына да баратынбыз. Ол ауылдан шығып, құба жонға қарай көсіліп жатқан ақ шандақ жолға қарап, төбе басында сарылып ұзақ отыратын. Алыстан бір қарайған көрінсе, көзін қолымен күннен көлегейлеп үңіле қарайтын-ды. Кейде өз-өзінен күбірлеп сөйлейтін, көкірегі қарс айырылып күрсінетін, мұнды дауыспен сызылтып ән де салатын.

-Бейшара, жалғыз ұлын әлі күтіп жүр, -дейтін ауыл адамдары ол туралы.

Ел арасында ақ әже жөнінде әркім әрқилы әңгіме айтатын. Бірде әжеймен бірге өсіп, қашаннан көршілес отырған Есназар қария біздің үйдің жанында отырып, менің әкеме ол туралы былайша сыр шерткені бар:

-Сонау Жаңаорпа құдығында отыратын аңшы әрі домбырашылығымен аты шыққан Төрбек дегенді естіген шығарсың? Соның ұлы да, қызы да осы болды. Есімі - Ұлбала. Жастайынан ақ менің қалыңдығым болсын дейтіндей сұлу әрі ақылды еді. Ауылдың талай жігіттері ғашық болып, атын әнге қосып айтатын. Жасыратыны жоқ соның бірі мен едім, - деді Есназар қария, - бірақ ол біздің бәрімізге де пысқырмады. Қаладан келген мұғалім жігіт Балтабайға тұрмысқа шықты. Алғашында қызғанып жүрсек те, Балтабайдың оған жар боларлық мәрт жігіттігін көріп, басылғанбыз. Не керек алайда қатігез тағдыр Ұлбаланы ерте бастан-ақ еркелетпеді. Отау тіккеніне жыл толар-толмастан кенеттен Балтабай қайтыс болды. Ажал дегенді қарашы бір күн ауырып жатып, кенеттен дүние салды. Қолдан келер дәрмен жоқ, қатты қиналды. Ой, сондағы Ұлбаланың жылағаны-ай сай сүйекті сырқыратты. Иманды болғыр Балтекенді шын сүйеді екен, пақыр, - деп, қария сол бір сәт көз алдына оралғандай батар күннің қызғылт арайына малынған көкжиектен көз алмай ұзақ отырды да, әңгімесін қайта жалғады. — Ері қайтыс болғанда Ұлбала жүкті қалған екен. Көп ұзамай босанды да, дүниеге Қанат есімді ұл келді. Ұлбаланың ендігі бар қуанышы, алданышы сол болды. Жас та сұлу келіншекке қырындаушылар да, сөз салушылар да көп еді. Бірақ, Ұлбала ерге шықпады. Қанатсыз тіршілік жоқтай көрінетін оған. “Қанатжаным, ботақаным менің, қоңыр қозым” деп отыратын ылғи. “Жассың, әрі ажарың бар, біреудің етегінен ұстасаң қайтеді” деп, ақыл айтушыларды тойтарып тастайтын: “Қанатым, қарашығым тірі болсын, басқа ештеңенің керегі жоқ”.

Өсе келе Қанат та әкесінен айнымай қалды. Сұңғақ бойы, қақпақтай жауырыны, жүріс-тұрысы құдды Балтабай дерсің. Сабакқа да алғыр болды. Ұмытпасам, Қанат мектебін бітіріп,

қызметке араласа бастаған жылғы жаздың ыстық күндерінің бірі еді. Тірліктің жұмысы таусыла ма, мал қорада оны-мұны істеп жүргенмін. Бір кезде құлағыма шапқан ат тұяғының дүрсілі естілді. Сыртқа шықсам, төртөбел атты терге көміп келген колхоз есепшісі Құлахмет екен. Лезде көрші-қолаң жиналып қалды.

-Аға, орталықтан суық хабар келді, - деді ол аттан түсіп жатып. — Герман деген ел бізге қарсы соғыс бастапты. Ел дүрлігулі. Ер-азамат түгел майданға алынатын болыпты. Сейітқазының мұғалім баласын көрдім, өзі сұранып кетем деп жүр.

Төбеден түскендей соғыс деген суық сөз бәріміздің жүрегімізге инедей қадалды. Мен есі кеткен жанша не дерімді білмей, мәңгіріп тұрып қалыппын. Соғыстың адам баласына жақсылық әкелмейтінін әркім-ақ сезетін сияқты. Жиналған жұрт сілтідей тынған. Тылсым тыныштықты Ұлбала бұзды:

-Соғыс деймісің, мына сөзің сұмдық қой, - деді ол. Мен Ұлбалаға көз тастадым. Дауыл соғып, күн көзін қара бұлт басқандай, оның нұрлы жанарын да мұң торлап үлгеріпті.

Содан ауылдың бақытты өмірі күрт өзгеріп сала берді. Азаматтар майданға аттанып жатыр. Бір күні Қанат та кететін болып келді. Оны бүкіл ауыл болып шығарып салдық.

-Апа-ау, ел басына ауыр күн туды ғой. Қамықпай, белінді бекем бу, біз әлі-ақ жеңіспен ораламыз, - дейді Қанат соғыс тез бітетіндей, бұлар барса, жауды жеңетіндей көріп.

-Құлыным-ай, бұл сұм соғыс шамалыда бітер деймісің. Қайтейін енді бетіңнен жарылқасын, жалғызым, жауды жеңіп қайтындар, - деді Ұлбала ботадай боздап. Ауылдан таспадай созылып жатқан ақ шандақ жол үстінде тұрып қайран ана өзінің соңғы қуанышын қайтпас сапарға шығарып салған екен-ау сонда.

Қайғы-қасіретке толы қиын-қыстау жылдар жылжып өте берді. Талай боздақтар туған жерден жырақта, ұрыс даласында көз жұмды. Халық жеңісті асыға күтті. Ол күн де келіп жетті. Ақ түйенің қарны жарылып, аман қалған жауынгерлер елге орала бастады. Әрбір келген адамды іздеп барып, Ұлбала ұлын сұрайттын. Ол үйдегі ескі сандықтың түбінде жатқан “Ұлыңыз ерлікпен қаза тапты” деген қара қағазға да сенбейді. “Қара қағаз келіп, қаза тапты деп жүргенде оралып жатқандар аз ба? Бәлкім, Қанат-жаным да бір күні келіп қалар”, - дейді байғұс. Мұнысы өзін-өзі алдарқатуы шығар қайдам, әйтеуір соғыс біткелі де бірталай жыл өтті. Алайда Ұлбала әліге дейін үмітін үзбей, жолдан көз алмай келеді. Оған не дерсің. Талай рет жұбату, көңіл бірлейтін сөздер айтылды да. Бірақ, ол күтуін, сұрау салуын қоймайды, - деп әңгімесін аяқтаған еді Есназар қария.

...Бойына табандылықты, кіршіксіз адалдық пен ана махаббатын дарытқан Ұлбала әжейдің абзал бейнесі көкірегімде қалып қойыпты. Ол бейне бір дара өскен, кәрі емен секілденеді. Тіпті күні бүгінге дейін өмірде қайсарлықты, болаттай беріктік пен пәктікті көрсем, сол томашадай кара кемпір, Ақ әже ойыма оралады. Әліге дейін төбеге шығып, ұлын күтіп жүргендей боп елестейді маған...

КҮЛКІЛІ ОҚИҒА

Мені Ақтау телеарнасы таңғы “Таңшолпан” бағдарламасына шақырды. Екі өлеңімді оқып, бірнеше сауалдарға жауап бердім. Жүргізушінің бірі: “Аға, өміріңіздегі бір күлкілі оқиғаны айтып берсеңіз” деп сұрамасы бар ма? Кешігіп қалмайын деп қапылып жеткен мен мұндай сұрақ болатынын ойламаптын. Сәл кідіріп күлкілі деген мына оқиғаны айттым.

...Жаңа үйленген кезім, жас келіншегіммен кешкі астан кейін ауылды қақ жарып өтетін темір жол бойымен қыдырамыз. Ауыл шетінде тұратын Орысбай деген жігіттің есектей қабаған иті бар. Ойламаған жерден тап беріп талайды қан қақсатқан бұл иттен жұрттың бәрі қорқасоқтап жүретін. Орысекеңнің сонымен бірге теуіп от алдыратын “Ковраец” мотоциклі де болатын. Ойымызда ештеңе жоқ, алаңсыз әлгінің үйінің жанынан өте бергенімізде бірдеңе “дар” ете қалды. Ит келіп қалған екен деп ойлаған мен жалма-жан қос қолыммен жерде жатқан тасқа жабыстым. Ит дегенім от алып жатқан Орысбайдың “Ковраеці” екен. Келіншегім күліп жатыр. Сасқаннан: “Бұл ит мені таниды, тек сені қауып ала ма деп тасқа жабыстым”, деппін ғой. Кейде осы оқиғаны еске түсіріп күліп қоямыз.

ДӘРЕКЕҢ

Дәрекең деп отырғаным майдангер қарт-Дәрменбай Іңірбайұлы. Ұлы Отан соғысында бір аяғынан айырылды. Елге оралғаннан кейін бар саналы ғұмырын мал бағуға арнады. Балалары өскеннен кейін, мұнан жиырма жыл бұрын Түрікменстаннан атажұрты Маңғыстауға бағыт ұстанды. Қызылтөбе ауылына көшіп келіп, зыңғыратып үй салып алды. Соғыс мүгедегі ретінде облыс орталығы Ақтаудан алған төрт бөлмелі үйін отау тіккен екі баласына бөліп берді. Екі рет алған автокөлігінің қызығын да балалары көрді. Ұлын ұяға, қызын қияға қондырған қария сексеннің сеңгіріне аяқ басқанда дүниеден озды.

Менің бұл арада айтайын деп отырғаным ақсақалдың кіршіксіз ақ көңілдігі, қандай ма кезде де өзін ақжарқын күйде ұстай білуінде.

Бізге құдалығы бар, үлкен кісі ретінде анда-санда сәлемдесуге, көрісуге баратынбыз. Көргеннен келініне дауыстайды:

-Ай, Айман қайдасың, төркіндерің келді, қазан ас.

Мен де өзі қалжыңға ыңғай берген Дәрекеңмен бұра сөйлеп, әзілдесуге бейілмін. Балтырындағы үлкен тыртықты нұсқап:

-Мына аяғыңызға не болған? —деймін, оны соғыс кезінде оқ тескенін біле тұра. Ол да есесін жібермейді:

-Сендерді қорғаймын деп тапқан олжам ғой.

-Сіз соғысқа бардым дейсіз, қалай сонда немісті көрдіңіз бе? Кинодан көріп жатамыз, ылғи біз жеңеміз, сонда қалай болғаны, -деп мен де тақымдаймын. Ол сақалын салалап, ойланып қалады да, ағынан жарылады.

-Ұрысқа кіріп, алғашқы шабуыл кезінде оң аяғымды жылан шағып алғандай болды. Орнымнан қозғалайын десем, аяғым көтертпейді. Бір кезде санитарлар келіп, жіліншігімді оқ пәршалап кеткенін айтты.

-Сосын?

-Содан соң қасымдағы жолдастарым жетті. Қазағы, түрікпені бар ауылдас жігіттер қаумалап жатыр. Айтатындары: “Саған құдай берді де саған құдай берді” ...

-Ал, сіз не дедіңіз?

-Мен не дейін, сендерге де құдай жеткізсін деп жатырмын, -деп Дәрекең күледі. Қайран ауылдың аңқылдаған ақ көңіл қарттары-ай десеңші?! Енді ондай жандар қайда?

ҒИБРАТ

Анам марқұм әрдайым: “Ұлық болсаң кішік бол, асылық сөйлем” -деп отыратын.

Бірде бір байдың баласы айдалада: “Нағашым бай, өзім бай, менің өзім бір құдай” -деп әндетіп келе жатып, атымен сорға түсіп кетіпті. Аты өліп, өзі әрең дегенде өлмешінің күйін кешіп елге әрең жетіпті, -дейтін.

Тамаққа тойып алып, бүтін де қарным ашпайды, ертең де қарным ашпайды деп әрекетсіз отырған жігіттің аштыққа ұшырағанын да айтатын.

Анамыздың айтқан осындай ғибрат сөздері өмір бойы естен кетпей, алға сүйреп келеді.

ДӘМДЕСТІКТЕН – СЫЙЛАСТЫҚҚА

Ұмытпасам 1996 жылдың Желтоқсанында қоғам қайраткері, “Қазақстан әйелдері” журналының Бас редакторы Алтыншаш Қайыржанқызы Жағанова Жаңаөзенге келді. Қасында сол кездегі облыстық мәдениет басқармасының бастығы Нұрғияз Мұқанов, аталған журналдың бірнеше қызметкері бар. Оларға мен қосылып, Бекет атаға жол тарттық. Екі жүрдек “Уаз”, бірінде Алтыншаш екеуміз. Ол өзі қыпшақтың қызы, адайдан шыққан көрнекті жазушы Әнес Сараевтың зайыбы екенін айтып, маған жеңгей болып шыға келді. Жол бойы талай әңгіменің басын шалдық. Атаның басына барып түнедік. Кешқұрым және таң алдында таудан төмен түсіп, Атаның зиратына барып тәу еттік. Таудан төмен түскен, қайта көтерілген кездерде жеңгейді қолтығынан демеп жүрдім. Басқалар бізден ұзап кеткен шақта да екеуміз әңгімелесіп, орта жолда тыныстап, бірге жүрдік.

Ертеңіне Жаңаөзенге келсек, қаланың әкім-қаралары мұнайшылар санаторийінің жанында күтіп тұр екен. Қонақтарға қонақасы беру сыңайлары барын байқатты. Демалыс орнының қол жуғыштары бар бөлмесіне кіріп, үсті-басымыздың шаңын қаққаннан кейін, қонақпен қонақ болмайын деп, олардан бөлініп, кідірістеп қалдым. Ендігі ойым қаланың үшінші шағын ауданындағы үйіме жету. Бір кезде санаторийдің қызметкері келіп, жұрттың күтіп қалғанын айтты. Іле шықсам барлығы мені күтіп тұр екен. Таранып, сыланып-сипанған Алтыншаш жеңгеміз тіпті құлпырып кетіпті. Мені көріп:

-Где ты мой боевой товарищ, -деп айқай салды. Мені қолтықтап алып, көпшілікке қарап: -қайда жүрсең де жаныңда сенімді адам болғанға не жетсін, мына жігітіңіз сондай азамат екен, -деп қолтықтап дастарқан басына алып барды.

Қоштасарда:

-Сенің ақын екенінді де білеміз, екі күн жолдас болдық, журналыңызға өлеңдерімді жарияласаңыз екен деген сөзді ести алмадық, басқалар болса жарасын-жарамасын ала жүгірер еді. Өлеңдерінді қазір әкеліп бер, -деді.

Бірақ мен өлеңдерімді беріп жібере алмадым, уәде бойынша кейін жолдап ем, жеңгеміз де уәдесінде тұрып, журналының бір бетін арнады. Дәмдестіктің сыйластыққа айналуы шығар бұл.

АЛПАМЫС

Өткенде бір қыз бала маған қоңырау шалды. Мамамызға, туған күніне құттықтау берейік деп едік — дейді. Қапелімде не айтарымды білмей қалғанымды сезді-ау деймін. Мен Алпамыстың қызымын ғой, -дегенді қосып қойды. Есіме Алпамыс түсті.

Қарт Каспийдің бір бүйірі, Қазақстан мен Түрікменстанның шектесетін жері — Қарабұғазкөл. Минералды тұздардың бай қоры жинақталған бұл өңір кезінде өндірісі өрлеген, атағы алысқа кеткен жер еді. Мұнда натрий сульфаты, бишофит, эпсомит, глаубер тұзы сияқты химиялық өнімдер өндіретін, бұрынғы одаққа әйгілі Қарабұғазсульфат өндірістік бірлестігі жұмыс істеп тұрды. Онда негізінен Бекдашы, Омарата, Алтыншыкөл кенттерінде тұратын қазақтар еңбек ететін. Жалақыға қоса жетпіс пайыз аудандық үстеме төленетіндіктен ақша іздеп келген орыстар, украиндар, әзірбайжандар жұмыс істеді. Ал, негізінен алғанда Қарабұғаз байлығын игерушілер отызыншы жылдары Маңғыстаудан ауып келген қазақтар еді. Түрікменстанда шығып тұрған қазақ тіліндегі жалғыз газет “Жұмысшының” тұсауы 1932 жылдың мамырында “Қарабұғазкөл жұмысшысы” деген атпен Қарабұғазда кесілді.

Міне, Алпамыс қазыналы бұғазды алғаш игерушілердің бірі-Бөлекбайдың екі ұлының кішісі. Бөлекендердің кезінде қолмен сульфат өндіру, ауыр тәшкіні айдау жұмысына жігіттің жігіті ғана шыдайтын. 1952 жылдары, Алпамыстың алты айлығында әкесі де, оның інісі Оңайбек те ауыр жұмыстан және аурудан қайтыс болды. Шиеттей үш бала-Қосай, Тілек, Алпамысты Ақбибі шешей тістелеп жүріп өсірді. Қос ұлы қос үй болып, қызы Тілек те теңін тауып, шаңырақ құрды. Ұл-қызы үбірлі-шүбірлі боп, жапырағы жайылғаннан кейін сексеннің сенгіріне іліккен Ақбибі шешей бала-шағасының алдында бақиға жол тартты.

Мектепті, онан кейін Таушықтағы механизаторлар даярлайтын училищені бітіріп, бұғанасы бекіген Алпамыс әке жолын қуып, сульфатшы болды. Қолы бос кездегі машығы - әдеби кітаптарды, газет-жорналдарды оқу. Сөйтіп жүргенде Толқын есімді ауылдас қызға үйленіп, бала-шағалы болды. Зайыбы дүкенші, өзі механизатор, сульфатты бұрынғыдай қолмен емес енді арнаулы сыпырғышы бар машинамен жинайтын болды.

Жетпісінші жылдардың соңы-ау деймін, бірде аудандық газетте қызмет істейтін бізге Алпамыс депутаттыққа және де анау мынау емес КСРО Жоғарғы Кеңесіне депутаттыққа сайланатын болыпты, —деген хабар дүңк ете түсті. Жұрт сенер-сенбесін білмеді. Елден ерек ештеңесі жоқ, қарапайым жұмысшы, озаттар қатарында ағасы Қосайдың есімі жиі аталғанмен мұныкі аталмайды. Өзі ең азы коммунист те емес, енді бірде қой Алпамыс емес Бокқара

Айжарықов деген жігіт болатын болыпты. Тепловоz машинисы, “Құрмет белгісі орденінің иегері көрінеді” деген хабар да жетті. Дегенмен біраз күндерден кейін ірі еңбек ұжымдары КСРО Жоғарғы Кеңесі депутаттығына “Қарабұғазсульфат” өндірістік бірлестігінің жұмысшысы Алпамыс Бөлекбайұлы Аманжоловтың кандидатурасын ұсынуды бастап кетті.

Редакцияда жұмыста отыр едім, Алпамыс келді. Үстінде су жаңа шолақ тоны бар, күлімсіреп тұр. Сәлем-сауқаттан соң үстіне көз жүгіртіп:

-Сен, уже киініп алыпсың ғой, -дедім бір жағын әзілге бұрып.

-Мынау ма, Бердібайдікі, жылатып зорға сұрап алдым, -деді. Бердібай дегені туған жездесі.

-Сенде бұрын мұндай белсенділік жоқ еді, қалай болды өзі?

Алпамыстың айтуынша жоғарыдан нұсқау келген. Онда “Қарабұғазсульфат” өндірістік бірлестігінен депутат сайлануы тиіс, ол жергілікті қазақ ұлтынан, жастайынан жетім қалған, партияда жоқ, жұмысшы болуы шарт екен. Қай жағынан да Алпамысқа сай келеді. Депутаттықты естіп, өздері ұмтылғандар болған, бірақ бірінің жасы өтіп кетсе, бірінің төрт құбыласы тең. Сонымен жүгірген алмайды, бұйырған аладының кебі кеп депутаттық мандат Алпекеңе бұйыратын түрі бар.

-Мені обкомның орготделі шақыртып жатыр. Сен түркіменше жақсы білесің ғой, менімен жүрсейші, -деп тұрып алды.

Содан екеуміз Красноводск обкомына бардық. Ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі арықша келген, мұрны пышақтың қырындай, көзі алақ-жұлақ еткен түрікмен жігіті екен. Сәлемдесіп, жағдайды білгеннен кейін іс қағаздарын ақтарып қарай бастады. Бір кезде маған қарап:

-Сіз шыға тұрыңыз, -деді. Сәлден кейін Алпамыс та шықты.

-Сұрамайтындары жоқ екен, -деді күмілжіп.

-Е, не дедің?

-Сүндетке отырдың ба? -деп сұрады орысшалап.

-Сен не дедің?

-Иә, сама сабой, дедім, ол біраз күліп алды да, «олай деп айтушы болма, егер біреу-міреу сұрай қалса кәрі шешем бар, есімді білмейтін кезде сол сүндетке отырғызыпты дерсің деді, -дейді Алпекең.

Енді бірде депутаттыққа кандидат ірі кәсіпорындар мен елді мекендерде жұртшылықпен кездеседі екен дегенді естіп, хабарын білмекке аудандық комитетке барсам, бір кабинетте шалқайып Алпамыс отыр.

-Оу, сен жайбарақат отырсың ғой, бірнеше жерде сенімен кездесу өтеді деген хабар бар. Дайындық қалай? Айтатыныңды жазып алдың ба?

-Өздері жазып жатыр, соны оқып беремін. –деп күледі.

Жазған құлда жазық жоқ дегендей, содан Алпекен КСРО Жоғарғы Кеңесінің депутаты болып, Мәскеуге бес жыл сессияға барып тұрды. Әрине, сол бір құрсаулы кезеңде халық қалаулысы деп атын далитқанмен депутат та жоғарының айтқанынан шықпайтын. Алпекен қолдан келгенше қызметтенді. Біреулерше аяқ астынан өзгеріп, шіренген жоқ. Сол баяғы қарапайым қалпы, қоңыр тірлігі. Бірде өкпесіне операция жасатып, Мәскеуде қайтыс болған жігітті ұшақпен Бекдашыға алып келуге күшін салды. Көмекке зәру болып келгендерден аянып қалған жері жоқ. Кейін біреулер әңгіме қылды.

-Алпамыс депутат болған кезде бәрі қолыңда еді, басының пайдасын білмеді. Жоғары оқу орнына түсіп алуы керек еді, оны ойына да алмады. Ең болмаса автомашина алуына, еңселі үй салдыртуына мүмкіндік туып еді ғой. Алпамысқа айтқызсаңыз, қолды бір сілтейді:

-Бұйырмыстан артық ештеңе жоқ, -дейді ол, -соның бәрін арқалап кетеміз бе, қалар-ау бәрі де...

-Алпеке, сен енді анау-мынау емес КСРО Жоғарғы Кеңесінің депутаты болдың ғой, ең болмаса бір рет те қызыл книжкінің пайдасын көрмедің бе?

-Неге көрмеймін, көрдім, -дейді ол, -Бірде Красноводскіде қыдырып жүріп аңдамаппын ауылға –Бекдашыға ұшатын соңғы ұшақтың уақыты болып қалыпты. Мұнан қалсам ертеңге қаламын, бұл еш себепсіз жұмыстан қалды деген сөз. Қала менен аэропорттың арасы бірталай жер, әрі биік таудан шығу керек. Бұған кез келген көлік келісе бермейді. Сағатыма қарасам, санаулы минуттар қалыпты. Не де болса тәуекелге мініп, такси ұстадым. Жүргізушінің жанына жайғасқаннан кейін шопырға қарап:

-Аэропортқа тарт, асығыспын, ұшақ ұшқалы тұр, үлгеруім керек, -дедім. Бірақ шопырым түмсықты келген әзірбайжан екен асығар емес. Есінеп алып, ыңылдап әнге салады. Шыдамай кеттім сағатымды көзіне тақап: -Міне көрдіңіз бе, ұшақтың ұшуына он бес-ақ минут қалды, -дедім. Ол өзіме бас салды: -Қанша ақша бересің, үш-төрт есе төлесен жетістірейін, -дейді. Зығырданым мұнша қайнамас: -Сіз кіммен сөйлесіп отырғаныңызды білесіз бе? –деп депутаттық куәлігімді суырып алып көрсеттім. Жаңа ғана немқұрайлы отырған ол ұйқыдан оянғандай алақ-жұлақ етіп, еңсесін тіктеп, жүрдек “Волганың” жылдамдығын көтеріп жүйткіте жөнелді. Және жақ жаппай сөйлеп те келеді:

-Жерлес, мына ағаңның бір білместігін кешіре гөр. Мен сізді зыр еткізіп қазір-ақ жеткіземін. Ешқандай ақша да алмаймын. Қалаға келсең, мені іздеп тап, Юсуф Мамедов десең таксидегілердің бәрі біледі. Қалаған жеріңе өзім тегін апара-

мын. Құдайақы кешіріңіз, шиеттей балаларым бар еді, жұмыстан қағылсам, күндері не болмақ, -деп аяқ астынан мүсәпір болды да қалды. Бір жақсысы ұшаққа жеткізіп салды-ау, әйтеуір.

Алпамыстың жаны таза, құдай деген ақ пейіл азаматтығымен қатар жұртты күлдіретін Қожанасырлығы да бар. Қазір ол Өмірзақ кентінде тұрады, мектептің жылу орталығында жұмыс істейді. Зайыбы Толқын екеуі бірнеше ұл-қыз өсірген, немере сүйген ата-ана. Бар бол, Алпамыс, жасай бер!

ҚҰРСАУ

Көз ашқалы көргеніміз – Кеңестер Одағы. Тегін оқытты, тәрбиеледі. Бізге одан күшті, әділетті ел болған еместей көрдік. Еліміздің патриоты болдық. Дегенмен жүре келе, өмірдің қитұрқыларын көргеннен кейін, қазақтың, оның ішінде өз ата-бабамыздың басынан өткенін, Қазақстанның шын мәніндегі тарихын оқып-білгеннен кейін, әсіресе КСРО сынды альп мемлекеттің іргесі шіріп, өзінен-өзі шайқала бастаған сексенінші жылдардың белортасында казармалық жүйеде, құрсауда өмір сүріп келгенімізді пайымдадық.

Өткенге ой жіберсек, ол кезде баспасөз, сөз бостандығы болған жоқ. Мұны сол замандарда бұқаралық ақпарат құралдарында қызмет істеген журналистер жақсы біледі. Баспасөзде құпияны сақтау бөлімі, былайша айтсақ цензура жарыққа шыққалы жатқан газет-жорналдар мен телехабарларға екі шұқып бір қарайтын.

Түрікменстанның Красноводск ауданында шығатын “Жұмысшы” газетінде жұмыс істеп жүрген кезім республикадағы химия өнеркәсібінің ірі ошағы - “Қарабұғазсульфат” өндірістік бірлестігінен көлемді мақала жаздым. Мақалада кәсіпорында шығарылатын дефолянт ертіндісі мақта жапырағын түсіруге қолданылады, ұшақпен жоғарыдан себілгеннен кейін әп-сәтте көгеріп тұрған жапырақ курап қалады да, бұл мақтаны комбайнмен оңай жинап алуға мүмкіндік береді. Бірақ ауа мен суға, төңірегіндегі халыққа аса зиянды деген сөйлемдер бар еді. Баспасөзде құпияны сақтау бөлімінің редакторы “шақырып жатыр” деген соң барсам, аласа бойлы, сары кісі екен. Алдында газеттің ертеңгі санының беттері жатыр. Менің мақаламды жуан қызыл қарындашпен айғыздап қоршап тастапты. “Мына мақаланың авторы сіз болсаңыз, газет бетінен алдырып тастаңыз, бұлай ашық жазуға болмайды”. “Неге?” Енді ол маған ызбарлана қарады: “Мен сізге айтып отырмын ғой, химиялық өнімнің қыр-сырын ашықтан ашық жазуға болмайды деп”, - деді. Менің мақалам алынып тасталып, орнына басқа жағымды мақала салынып, газет кешігіп шықты.

Біздің ауылда парасат-пайымы, ой өрісі жоғары бір ағай болды, өзінің рұқсатынсыз атын айту ыңғайсыз болар. Сол кісі өз кәсіпорнындағы орын алып отырған келеңсіздіктер, басшылықтағы бармақ басты, көз қыстыларға қарсы күресті. Оны арызқой ретінде көрсетіп, жұмысынан босатты, қудалады да. Бірақ ол алған бетінен қайтпады. Бір күні “Правда” газетінде газеттің сол кездегі Түрікменстандағы меншікті тілшісінің, (ұмытпасам Курченко болуы керек) “По замкнутому кругу” /Тұйық шеңбер бойымен/ деген сын мақаласы жарқ ете қалды. Сөйтіп, одағымыздың бас газеті ағамызды қорғап шықты. Жұрт газетті іздеп жүріп оқыды. Ауыл адамдары бас қосқан бір отырыста мақала жөнінде әркім әрқилы пікір айтты. Мен әділдігіне бағып, кәсіби журналист ретінде мақаланың орынды да жақсы жазылғанын айттым. Арамызда МКҚК-нің жансызы бар екен. Қалай шұғыл қимылдайды десеңізші? Ертеңіне таңертең жұмысқа барған мені жедел түрде аудандық партия комитеті шақырды. Барсам, аупарткомның үш хатшысы, идеологиямен айналысатын лауазымды қызметкерлері жиналып отыр екен. Екінші хатшы О. Аннаөвезов сөз алып: Сіз неге “Правдаға” шыққан мақаланы дұрыс дейсіз? Мен: Еліміздің бас газеті, КПСС-тің органы “Правда” - дұрыс жазбайды дегенге кім сенеді, сондықтан мен газеттегі мақаланы дұрыс жазылған деп ойлаймын“. Ол: “Міне, мәселе қайда жатыр? Бәлкім, оның жан-жаққа арыз жазуына көмектескен де боларсыз. Қарапайым жұмысшының мақала жазуға сауаты жете бермесі белгілі”-деді. Мен: “Ол кісіні ауылдас, жасы үлкен кісі ретінде сыйлаймын. Сәлеміміз түзу, бірақ сіз айтып отырғандай байланысым жоқ”. Сонымен біраз әурелеп қоя берді.

Екінші қабаттан басқшыпен төмен түсіп келе жатсам, көрші ағамыз көтеріліп келе жатыр екен. Оны да шақырған-ау деп ойладым. Обалы не керек, ол кісі менің оған ешқандай қатысым жоқ екенін айтып, мен туралы жылы лебізін білдіріпті дегенін естідім.

Ол кездерде жиналыс-жиындарда сөйленетін сөздердің өзі сүзгіден өтетінін жасы үлкендер жақсы біледі. Осындай жайларды еске ала отырып, демократияның адам баласына жайлы бостан лебі есіп, Қазақстанның дербес, тәуелсіз ел болып, көк байрағын желбіретіп өркениетке қадам басқанына мың бір тәубе дегім келеді. Қазақтың басына құрсаулы қоғам енді ешқашан төнбесе екен деп жаратқаннан тілеп өтемін.

“ТАНЫМАСЫН СЫЙЛАМАС” ДЕГЕНДЕЙ...

“Ақтаудың түбіндегі темір жол стансасында Күзембай деген ағаң бар, есінде жүрсін”, -деген әкемнің сөзі жадымда қалды. Ұмытпасам, 1985 жыл болса керек. Сәбидолла есімді ағамыз екеуміз Күзекеңнің үйіне іздеп бардық. Обалы не керек, ағамыз жақсы қарсы алып, кезінде әке-шешемізден көрген шапағатын айтып отырды. Жеңгеміз де иманжүзді жан екен. Біз жөн сұрасып отырғанымызда жастары менің аяғымды қуып қалған және одан кішілеу жігіттер кіріп-шығып жүрді. Өз басым әлгілерді жақын тартып, ағамыз оларды қасымызға отырғызып, таныстырар ма екен деп ойлап қоям. Бірақ Күзекең олай жасамады. Мұнан кейін де ағамызды той-садақаларда көріп жүрдік. Амандық-саулық сұрасып, бізді іштартып тұрады. Бірнеше жылдан кейін ағамыз да, жеңгеміз де о дүниелік болды.

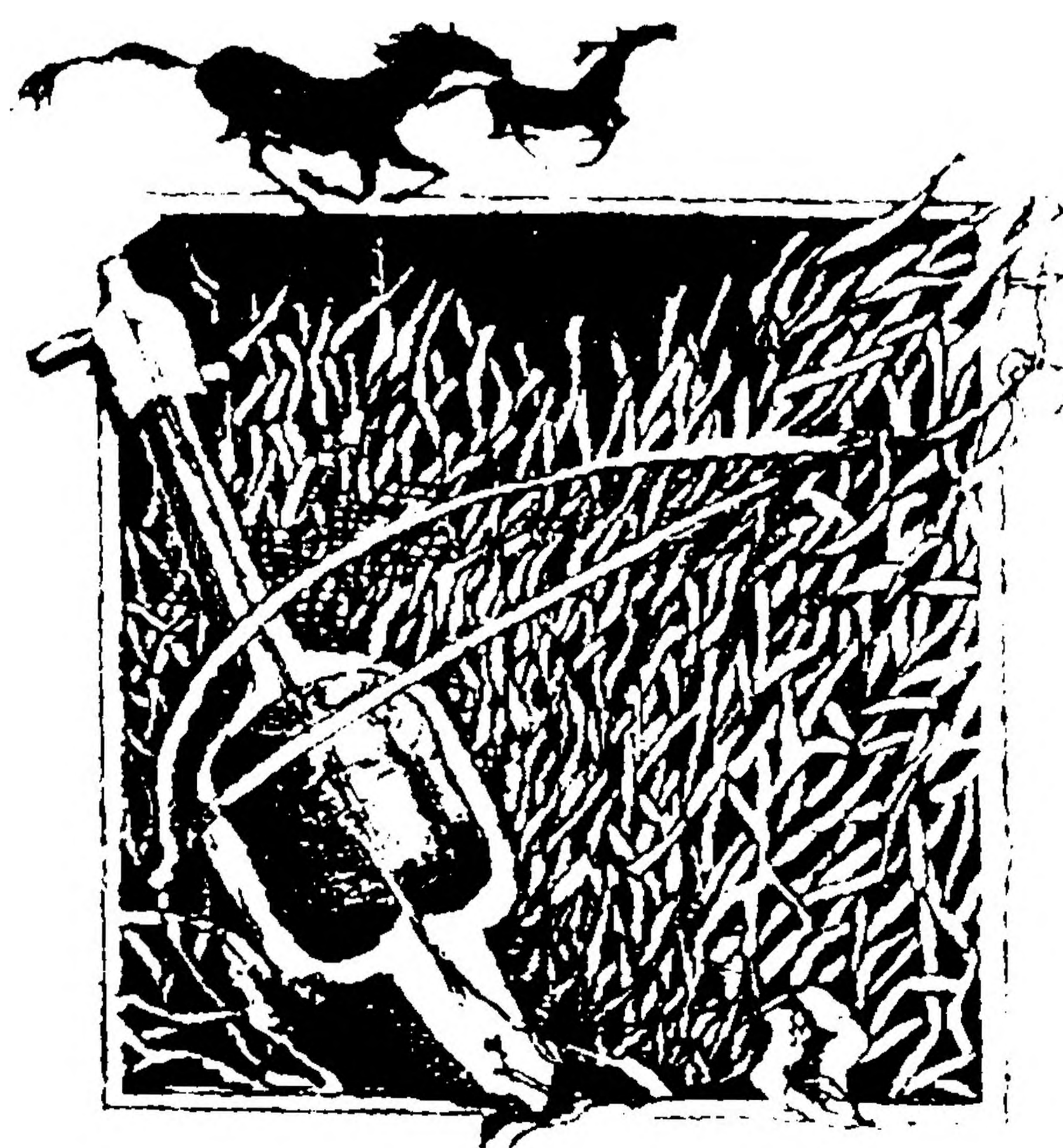
Олардың артында балалары қалғанын білеміз. Бірақ танымаймыз. Өздері ыңғай бермеген соң біз солай едік деп жабыса кетудің де ыңғайын таба алмаймыз...

Міне, осылайша кезінде алыста тіпті, басқа республикада жүрсе де бірін-бірі ұмытпай сыйласа, араласа білген рулас шалдардың балалары біздер бүгінде іргелес отырсақ та, бір-бірімізді жыға танымаймыз. Шынын да ағайын арасы алшақтауының, бір-біріне жат болуының бір мысалы, сәті түскенде танысып-біліспеуінен емес пе екен, кім білсін..

ЕКІНШІ БӨЛІМ

ТІРШІЛІК ДЕГЕН БІР ТЫЛСЫМ

(мақалалар)

СЫНЫҚТЫҢ ПІРІ

1. Сөз басы немесе бір үзік сыр

Қазақтан сөз қалған ба? “Жақын әулиенің қадірі жоқ” дегені бар. Бала кезден көріп өскен әрі ағайын Қанатбай көкеміздің (әкемнен бес жас үлкен, сондықтан көке дейтінмін) атақ-даңқы тірісінде-ақ түрікмен елінің өзі тұратын Красноводск (қазіргі Түрікменбашы қаласы) төңірегіне ғана емес, берісі Маңғыстау, арысы Ташкентке дейін асқақтап тұрса да, ол туралы қалам тербеу ойға келмепті. Тіпті, дертіне дауа іздеп, сонау Мәскеу мен Ленинградтан келіп жүргендерді де көргеніміз бар. Каспий теңізі мен оның іргесін қуалап, сілемдері Балқан тауына жалғасатын Құбатаудың арасындағы алып қазан шұңқырда шүпірлеген, шулы қаладан бойды аулақ салып, шөбі шүйгін Қайып ата жерінде өзінің азын-аулақ малын жайып қана отыратын көкеміздің жатаған үй-жайының алды қашан көрсең жалт-жұлт еткен машина мен кезек күткен адамнан арылмайтын. Құдайдың құдіретінде шек жоқ қой, қаншама мықты болғанмен шынтуайтқа келгенде кім-кімді де тізе бүктіретін таразы-тағдыр қайыс қара шалдың алдына келместі келтіргенінің талай куәсі болдық.

1977 жылғы маусымда менің әкем қайтыс болды. Қанатекен жеделдес інісінің жаназасын өзі шығарып, бар кәдесінің басы-қасында болып, атқарды. Марқұмның қырық күндік садақасы ыссыға тап келді. Ми қайнатар ыстық күн көзіне түскенді күйдіріп барады. Бар шаруаны жайғарып, киіз үйдің керегесін түріп, шайға енді отырғанбыз. Жүзі таныс бір жігіт босағадан ымдап мені сыртқа шақырды. Үстіндегі киімінен-ақ ауруханада емделіп жатқаны көрініп тұр. “Осында Қанатекен бар деген соң келіп едік”, - дейді. Оның сырт жағында көлеңкелеп жиырмаға жуық адам отыр. Бәрі аудандық ауруханада жатқандар екен. Көкейімдегі “күн ыстық, әлі шай ішкен жоқ, ол кісі қабылдай алмайтын шығар” деген жауапты қинала тұрып айттым. Ол да: “Жарайды, ендеше”, - деді де, көлеңкеге беттеді.

Ішке кіріп, орныма жайғаса бергенде Қанатекен менен: “Жайшылық па?”, - деп сұрады. Мен жағдайды қысқа айтып, ауыз жиғанша: “Ойбой, ниет қойып келген ауру адамның бетін қайтармас болар. Келе берсін”, - деді. “Көке, әуелі шәйіңізді ішіп алмайсыз ба?” - дегенімде бетіме ажырая бір қарады да, тарамыстанған қағілез денесін ширақ қозғап, жүрелей отырды. Сопақша жүзінің иек тұсына біткен сұйықтау сақалын бір сипап, білегін түріне бастады. Бітіңкілеу көзін ашыңқырап, маған жанарын тіктегенде орнымнан ұшып тұрыппын. Бұл кейпінде ол маған томағасын сы-

пырып, шың басына қонақтаған мұзбалақтай елестеді. Алдындағы шәйін ысырып қойып, әлгі келгендерді қарауға кірісті. Біз де күттік. Жұрт тарап, көңілі жайланғасын ғана шәй ішіді. Көкенің мен қашаннан байқаған бір әдеті қаралуға келген адамның қолына қарап, “бәлен әкел, түген әкел” демейтін және ол біреуден бірдеңе сұраған екен дегенді де естіген емеспіз. Сонда да жұрт орамалын, тиын-тебенін ұсынып жатады. Кейін сол арадан балалар, үй жинаған келіндер көрпешенің астынан, төсеніштің жиегінен “ақша тауып алдық” деп, мәз болып қалатын.

-Темір шырағым, - деген еді сонда Қанатбай көкем, - сырқат адам келіп тұрғанда шай ішпек түгілі, мен шыдай алмаймын. Оны қарап, көмектескенше асығамын. Мына саусақтарды көрдің бе (ол етсіз ұзын саусақтарын тосты), менің негізгі құрал-аспабым осы, ауыратын тұсты дөп басамын, әсіресе, сыныққа келгенде құдай қырсықтырмаса, мүлт кетпеймін. Ал адамның іш құрылысына келгенде, қазіргі заманғы, жетілген құрал-аспапқа сүйенген дәрігердей қайдан болайын, дегенмен, келген адамның сағын сындырған емеспін, Алла сәтін салып, ауруынан жазылып кетіп жатқандар баршылық. Мұнда әсіресе, халықтық ем-домға жүгінемін.

-Көке, алғаш сынық салғаныңыз есіңізде ме? — деп сұрадым.

Ол жүзіме күлімсірей қарады да, ойланып қалды.

-Әкем сынық салатын. Ол кісіден көргенімізді көкірекке түйіп өстім. Сосын осы өмірдің өзі үлкен мектеп қой, тезіне салады, үйретеді. Ал сынықшылыққа соғыста жүргенде ден қойдым. Сталинград майданында от пен оқтың арасын кешкендей болдық.

Бірде күні бойы жау жағы күш алып, үсті-үстіне шабуылдап, окоптан бас көтертпеді, гүрілдеген жау ұшақтары, ызындаған оқ, гүрс-гүрс жарылыс. Бұйрық - жау әскерінің жолына қазықтай қағылып, бөгеу. Көрттышқанша бүкендеп, алға жылжыған фашистерге оқ жаудырамыз. “Жалмауызға да жан керек” дегендей, олар бас бағып, тынышталғанда біз бас көтеріп, жан-жағымызға қарап, бір-бірімізге тіл қатамыз, әскери құтымыздан таңдай жібітеміз. Әбден қалжырағандық болар екі көзім удай ашып, кірпіктерім жабысып қалғандай аштырмайды. Сөйтіп жатып қалғып кетіппін. “Әй, балам-ай, орныңнан тұр, қасыңдағы жолдасыңа қара, қол ұшыңды бер!” — деп әкем аян беріп, еңкейіп келіп бүйірімнен түрткендей болды. Шошып ояндым, түсім екен. Жақын жерден жарылған снаряд құлақ тұндырды, окоптың іші ала шаң, сонадай жерде бебеулеп жатқан жауынгер жолдасыма көзім түсіп, жанына бардым. Жарықшақ оңдырмай тиген сол аяғының сау-тамтығы жоқ. Әп дегенде жүрексінем де, шөлмектей шытынап сынған сүйектерді абайлап, іштей ата-баба аруағына сиынып, кірісіп кеттім. Өйтпегенде ше, санитар жетіспейді, көмектесер жан жоқ. Сынық-

ты өзімше сипап салып, аяғын қозғалып кетпестей ғып таңып тастадым да, санитарларды іздеп, шақырдым.

Осыдан кейін-ақ бойымда бір күдірет күш пайда болғандай еді. Жаралыны көрсем көмекке бейім тұратын болдым.

Тағы бірде жау саябырсыған кез, бізге басқа шепке ауысуға бұйрық жетті. Айтылған бағытты бетке алып келеміз. Қаусап, үңірейген қабырғалары ғана қалған үйдің жанынан өте бергенімізде топталып тұрған бірнеше матросты көрдім. Белгісіз бір күш мені солай қарай сүйрей жөнелді. Саптан жырылып шығып, жақын барсам, әскери-теңіз флотының жоғары шенді бір офицері сұлап жатыр. Аяқ астынан сап ете түскен маған жанындағылар таңырқай қарайды. Мен ауырсына ыңыранып жатқан жаралының кеудесін көтердім, бір иығын оқ пәршелеп, төс сүйегі зақымданған, сипап көрсем, қос қабырғасы сынғанға ұқсайды. Жігіттерге түсіндіріп, әуелі күтірлеп тұрған иығын сылап орнына салғандай болдым, білегін шалма әдісімен мойнына ілдім де, төс сүйегін алақаныммен басып қалып ем, шытыр етіп орнына түсті, ішке кіріп кеткен қабырғасын уқалап көтергендей болдым. Содан бар білгенімше матростардың берген шүберегімен шандып, таңып тастадым. Жедел госпитальға жеткізу қажеттігін тілім жеткенше жанындағыларға айтып, сүріне-қабына жөнеле беріп ем, офицердің бірі: “Товарищ боец, задержитесь, нам бы хотелось знать вы откуда?” - деді. Асыға жағдайымды баяндап, әскери бөлімімді, аты-жөнімді айттым да, жөніме кеттім. Бағытымнан жаңылмаппын, бөлімшемді тез тауып алдым. Ұрыстың сәл де болса, тыншу тапқан кезі еді, сол бойда командиріміз мазалай қойған жоқ-ты. Бірақ ертеңіне кешқұрым комбат өзіне шақырды. Ішімнен “кешегі сұраусыз кеткенімді білген ғой, қайтер екен?” деген оймен барсам, командиріміздің жанында әскери-теңіз флотының формасындағы көрікті офицер отыр. “Өзіңіз сынығын салып, көмек көрсеткен капитан-лейтенантымыздың үлкен өтінішімен келдім. Бұл еңбегіңіз жоғары жаққа хабарланады. Ал, әзірше біздің флот командаваниесінің Алғыс хатын қабыл алыңыз”, - деп қолымды қысты. Командирімізге мен туралы айтқан-ау деймін, содан кейін оның ілтипаты мен қамқорлығын сезіндім.

Бір сөз бір сөздің қуғыншысы дегендей, әңгіме болсын деп айтып жатқаным ғой. Сонымен сол Алғыс хат пен теңізші офицердің сәлем хаты менде әлі сақтаулы да шығар...

...Осылайша Қанатбай көкем маған сыр шерткен еді. Онан бері міне, жиырма жеті жыл өтіпті. Уақыттың жүйріктігіне сөз бар ма? “Жақсының жақсылығын айт...” дегендей, өткен күннен қалған бір белгі ғой деп баяндап отырмын.

2. Жүсіп Бердіғұлұлы Жанұзақовтың айтқаны

Қанатекеннің сынықтың нағыз пірі екенін мына мысалдан да білуге болады. Бір күні оны Красноводскінің қалалық ауруханасына апатқа ұшырап бас сүйегі сынып, ес-түссіз жатқан әзірбайжан жігітіне көмекке алып барған. Қанатекен әлгі жігіттің төбесінің шашын ұстарамен жып-жылтыр етіп алдырған. Сонан соң сынғаннан іш жағына қарай кіріп кеткен төбесін өзінің аузымен сорып, орнына келтірген. Осы көріністі көрген адамдар: “Сорған уақытта Қанатекеннің мойны шар болып кеуленіп кетті”, - дейді. Содан жаңағы жігіт жазылып шығыпты.

Қанатекен қабырғасы сынып, орнынан қозғала алмай жатқан адамдардың көбінің сынықтарын аузымен сорып орнына келтіретін.

Бір күні мынадай жағдай болыпты. Қанатекен Небит-Даг қаласынан шықшыты шығып, аузы арандай ашылып, жабылмай тұрған бір қазақ жігітін әкеледі. Ол аузын қатты ашып есінегенде жақ сүйегі орнынан шығып кетіп, аузы ашулы күйінде қалыпты. Қанатекен қасындағы адамдарға “Қазір мынау менің саусақтарымды тістеп алатын шығар” деп қолын әлгі жігіттің ауызына салып, жақ сүйектерін шұқи бастапты. Бір мезгілде ол қолын жігіттің аузынан тез алып қалыпты. Сол уақытта арандай ашылған ауыз Қанатекенге “салаумағәлейкум” деп, сәлем беріп жабылған көрінеді.

Тәжімағамбет шалдың Сұлтан деген немересі маған мынадай бір әңгіме айтып еді. 1971 жылдың жазында оған басы бір жағына қисайған орыс кісі “Москвич” машинасымен келіп, Қанатекенге ертіп апаруын өтінеді. Ол ұшқыш екен. Мойнының күре тамыры ауыратын болып, ақырында басы бір жағына қисайып кетіпті. Дәрігердің емінен еш пайда болмапты. Сонан Қанатекен жарты сағат бойы оның мойнын үздіксіз уқалаған соң, қисайған басы қайтадан өз орнына келіпті. Сол мезгілде әлгі ұшқыш кісі қуанғаннан жылап жіберіпті.

Қанатекен кейде кейбіреулерге “ауыратын себебі жүрегің қорқып қозғалған екен, сондықтан жүрегіңнің тұсына тірі торғайды бас” дейтін. Тұрған деген әйел басынан кешкен мынадай жағдайды айтып еді. Ол бір жаман ауруға тап болыпты. Аурудың асқынғаны соншалықты енді өлетін шығармын деп уайымдай бастапты. Ақыры Қанатекенге барыпты, ол кісі “жүрегіңнің тұсына тірі торғайды басып тұр да, ұшырып жібер” депті. Үйге келгесін торғайды ұстауды ағайын-туғандарына тапсырыпты. Бірақ біршама уақыт өтсе де, ешкім торғай ұстай алмапты. Ал ауруы болса, үдей беріпті. Жаздың бір күні бөлме терезелерінің желдеткіштері ашық тұр екен. Бір мезгілде бөлмеге желдеткіштен бір торғай ұшып кіріп, төсекте жатқан жаңағы

әйелдің жүрек тұсына біраз жабысып тұрып, қайтадан сол желдеткіш арқылы сыртқа ұшып шығып кетеді. Содан кейін жаңағы әйел ауруынан жазылады. Ол: “Торғай болып жүрек тұсыма қонған Қанатекеннің аруағы шығар” дейтін.

Қанатекен өмірінің соңғы бір жылында сал болып қатты науқастанып жатты. Ауыр науқасқа ұшыраса да, ақыл-есі дұрыс еді. Бірақ, мезгіл-мезгіл “астымдағы кішкентай баланы алып тастаңызшы” дейтін. Мен кейде кішкентай бала сол сірә Қанатекеннің аруағы болар деп ойлайтынмын.

Әкем айтатын (Жүсіптің әкесі Бердігүл білімдар, молда кісі еді. Автор): “Емшілерге барғанда тазаланып, аруақтарға сиынып бару керек. Емшіге ниетін дұрыс салмай барған адамға ем қонғанның өзінде, оның зардабы сол емдеген адамның өзіне тиіп, ауру қылуы мүмкін”, -деп. Сондықтан шығар, кейбір бақсы-балгерлердің анда-санда кейбіреулерді қабылдамай тастайтыны. Ал қайран Қанатекен болса, күндіз болмасын, түн болмасын, ауырып жатыр деген адамға кәрі демей, жас демей көмегін тигізу үшін жүре беретін, жүре беретін. Ол бүкіл емшілік өмірінде ауырған адамға және оның туған-туысқандарына ешқандай талап та қоймайтын еді, еңбегіне ешқандай ақы сұрамайтын. Жан-жағын қаумалап отырған барлық ауруларды өзінің жағдайына қарамай таң атқанша қарай беретін. Қанатекеннің осындай ерекше адамшылық қасиетін, асыл ниетін мынадай мысалдан көруге болады. Бірде Қанатекен Красноводскіден Ақтауға құдалыққа келеді. Осы құдалықтың үстінде оны адам емдеуге Жетібайға алып кетеді. Осының өзінен-ақ Қанатекеннің қарапайымдылығын көруге болады. Ол көмек сұрай барған адамға еш уақытта, қандай жағдай болса да “болмайды” дегенді айтпаған.

Ол сынықшылық, емшілік қасиетімен қатар, дінге берік үлкен молда да еді. Он үш жасынан бастап намаз оқып, ораза ұстаған. Ол кейбір ауруларды ішірткі жазып беріп те емдейтін. Бұған мен өзімнің отбасымның басынан өткен бір мысалды келтірейін. 1985 жылы қаңтар айында бес жасар қызымыздың іші қатты ауыратын болды. Дертінің күштілігі соншалық, ауруы ұстаған кезде жаны қиналғандықтан басын еденге ұратын. Денесінің қан тамырлары жарылып, ішіндегі, қол-аяқтарындағы тұстары қарайып, тері асты қанталап кететін. Әуелі осы қаладағы облыстық балалар ауруханасында емделді. Бір айдай жатқаннан пайда бола қоймағасын, Қанатекенге апарайын деп шығарып алдық. Сол мезгілде Қанатекен автопатқа түсіп, мертігіп қалды да, лажсыздан қызымызды Маңғыстау стансасындағы темір жол ауруханасына салдық. Бір айдай жатты. Күн сайын глюкоза жіберіледі, бірақ одан пайда болмады. Емдеуші дәрігер: “Енді ештеңе істей алмаймыз. Алматы не Москваға апарыңыз”, - деді.

Сол уақытта Қанатекеннен “баланы алып келсін” деген хабар келді. Әйелім Қанатекеннің үйіне баланы апарып, үш күн қонып қайтты. Барған бойда-ақ ата ішірткі жазып беріп, ішкізіпті. Сол үш күн, үш түнде қатты ауырыпты. Сонда Қанатекен: “Аурудың өршеленгені жақсы, себебі ол баланың бойынан қашайын деп, ішірткімен ерегесіп жатыр”, - депті. Айтқандай-ақ, осында келгенде қызымыз ауруын қолмен сылып тастағандай сап-сау болды. Сонда сонша ауырған сәбиімізді үш күннің ішінде дертінен құлантаза айықтырып берген Қанатекен атаның аруағына тағы да бір тәнті болған едік.

Сырқаттанғанды емдеп, қамыққанды аялап, адамдардан жәрдемін аямаған қайран Қанатекенді ел де жұмыла бас иіп сыйлайтын. 1968 жылы Қанатекеннің Алтыбай есімді жалғыз ұлы қайтыс болғанда, Красноводск маңындағы күллі қазақ жұрты атамен бірге қайғырғаны есімізде.

Әңгімемнің соңында Қанатекеннің өзіме айтқан мына әңгімесін келтіре кетуді жөн көрдім. Ол 1985 жылы ақпанда жол апатына тап болғанын жоғарыда айтып өттік. Сонда ол ауруханада жатып ес жиыпты. Байқап қараса, омыртқасы және екі қабырғасы сынған екен. Содан өзінің жақсы көретін бір сынықшысын шақырыпты. Ол кісі бір сағаттай омыртқасын қарап, бірақ одан ештеңе шығара алмай, ақырында: “Қанатекен, маған бір нәрсе бөгет болып, сынық салынбай тұр”, - депті. Содан қатты налыған ата сынған қабырғаларын емшіге көрсетпепті. Біраз ауруханада жатқаннан кейін дәрігерлерге “мен не де болса, үйде болайын, жіберіңдер” депті. Үйге келгесін де он шақты күн өтіпті. “Бір күні қасыма екі қария келіп, арқамды сипап қарай бастады, - дейді Қанатекен. — Бір мезгілде сынған түс сарт ете түскенде қатты шошып ояндым — бұл түсім екен. Абайлап қарасам, омыртқамның сынығы орнына түсіпті. Содан соң екі қабырғамның сынығын өзім салдым”, - дейтін жарықтық...

3. Шегем Қожагелді Шәудірұлының айтқаны

Біз Қанатбай сынықшы тұратын Қайып ата жерінен төрт-бес шақырым жердегі Қиянды ауылына таяу теңіз жағасында, кемелерге тұз тиейтін айлақта тұратынбыз. Қанатекен ауылына жиі барамыз. Көлігіміз көбінесе мотоцикл. Бірде үйдің жанында тұрған шынжыр табан трактордан үйілген құмға секіріп ойнап жүрген балаларға еріп, Мақпал деген қарындасым тобығын шығарып алыпты. Жақсылық деген қолы ұсынықты ағам иманды болғыр “шыққан буынын салдым” деген-ді. Бірақ бала жылап қоймаған соң,

мотоциклдің қорабына салып алып, Қанатекене тарттым. Оның мал жаятын өрісін білетінмін. Баланың аяғын көрген ата күліп жіберді:

-Ау, баланың сау аяғын таңып қойған қай сынықшы? — деді де, шыққан тобығын уқалап салып берді. Бақсақ, Жакең ағамыз сәбидің сау буынын таңып қойыпты ғой.

Бізге жекжаттығы бар Қанатекенмен оны-мұны сұрастырып, әңгімелесіп отырғанмызда жалт-жұлт еткен ақ “Жигули” таяқ тастам жерге келіп тоқтай қалды. Жүргізуші қазақ жігіті екен, келіп сәлемдесті де, машинаның артқы орындығында жамбасын шығарып алған орыс әйелдің отырғанын айтты.

-Жерге түсе алмай ма? — деді Қанатекен.

-Ата, өзіңіз көріңізші, - деп жүргізуші жымыып күледі.

Қанатекен машинаға таяғанда есік ашыла кетті. Ішінде отырған нән ақсары орыс әйелі ақсақалды көріп:

-Ата, здравствуйте, - деді. Аурудан болар өңі күреңітіп кетіпті.

-Здрәсти, қызым!

Қанатекен жанына барып, оның жай-жапсарын сұрастырды, мен де көмектесіп әйелді машинадан түсірдік. Түйенің жарты етіндей ірі екен. Сынықшы басын шайқап, аурудың ұршығын, буынын ұстап көрді де: “Қызым, сен ертең таңертең үйге кел, жамбас сүйегіннің буыны тайған, мынадай жағдайда салу өте қиын. Мына аяғыңа күш салмағаның жөн. Ептеп ертеңге дейін шыда”, - деп, біраз ақыл-кеңесін айтып, шығарып салды.

-Япырай-ай, бір саны кісінің беліндей, мұның жамбасын салу оңайға түспес, - деді де, маған бұрылып, - сен бізге күйеу екенінді білесің бе, қазір ауылыңа жүре бер, жолшыбай біздің үйге соқ. Келінге айт, екі күн түнеп келетін ала сиырға су бермесін, қораға қамап, тұзын көптеу қылып жем салсын, жүре бер, қалай да айтарсың, - деді. Айтқанын орындадым.

Таңертең Қанатекеннің ауылына тағы жолым түсті. Кешегі ақ “Жигули” де келіп тұр екен. Келіп қаралушылардың аяғы басылған мезетте Қанатекен кешегі әйелді қарай бастады.

-Ала сиыр қорада ма, суарған жоқсыңдар ғой? — деді.

-Жоқ. Шөлден қабысып, өлейін деп мөңіреп тұр жарықтық, - деді келіні.

-Жақсы болған екен, біз қазір ала сиырды суарамыз, - деді.

Бәріміз сыртқа шықтық. Атаның жігіт болған бір немересі ала сиырды жетелеп алып шықты. Үш күн су ішпеген жарықтықтың іші әбден қабысып кеткен, мөңіреп суға ұмтылады. Қанатекен сиырды бас жібінен тартып ұстап тұрды да, үйден көрпеше алдырып, үстіне жапты. Атамыз не істегелі жүр дегендей бәріміз аңтарылып қараймыз. Содан орыс әйелге қарап:

-Дочка, иди сюда, не бойся, - деді. Шошып кеткен әйел:

-Ой, я боюсь, я не смогу, - деп безек қақты. Біздің жан-жақтан

кеу-кеулеуімізбен ғана қорқасоқтап сиырға жақындады. Көмектесіп, жабыла көтеріп әйелді сиырға мінгіздік-ау, әйтеуір. Қанатекен дайындап қойған жібімен әйелдің екі табанын сиырдың астынан түйістіріп, мықтап тартып, сірестіріп байлады. Біріміз әйелді ұстап, біріміз сиырды жетелеп, құдық жанындағы су астауына келдік. Әйелдің отырысын, жіптің байланғанын мұқият қарап шыққан сынықшы:

-Ал енді суды құйындар, - деді. Шөлден өлуге келген ала сиыр ештеңеге қарайтын емес. Көзі аларып, астау толы суға бас қойды. Көріп тұрмыз сиырдың қарыны әп-сәтте үрген шарға ұқсап кампиып барады. Бір кезде бірдене сырт ете түсті. Әйел “ох” деп айқайлап жіберді. Қанатекеннің жүзіне күлкі үйірілді: “Орнына түсті”, - деді де, шиеленіп қалған жіпті кездікпен кесіп жіберді. Ептеп әйелді жерге түсірдік, алғашында ақ тер, көк тер болып ауырсынған ол аяғын аңдап басып, жүріп кетті. Сондағы оның атаға деген риясыз алғыс сезімін айтсаңыз, сөз жетпейді ғой. Көріп тұрған жұрттың бәрі қуанып, әйелдер көздеріне жас алды.

Бұл менің есімде қалған бір оқиға ғана. Ауыл арасы жақын болғандықтан мұндай жайлардың талайын көрдік. Мен қазір ойлаймын, енді осы Қанатекен сияқты адамдар дүниеге келер ме екен? “Алтынның қолда барда қадірі жоқ” деген осы-ау...

4. Беріш Құдайберген Көпеков марқұм айтқан-ды

Шағадамнан Бекдашыға шығатын үлкен асфальт жолдан шығысқа қарай Қайып ата жеріне бұрыла жөнелетін сан машиналар шұбаған керуенге ұқсайтын. Олардың ат маңдайын тірейтіні – Красноводск қаласының солтүстік-батыс тұсындағы Қарабауыр еңістігінің батыс бетіндегі Қайып ата қосқатын мекендеген “Қанатекеннің ауылы” деп аталатын қасиетті орын. Дертіне дәру іздеген жандар Қанатекеннің шипалы бармағынан ләззәт тауып, жүздері арайланып, қуаныш сезіміне бөленіп, көтеріңкі көңілмен келген көліктеріне мініп, қайта аттанып жататын. Осындай дүбірге бөленген ат төбеліндей төбешік үстінде өмір шамы жанып тұрғандай сезілетін еді.

Қанатекен халық емін кейінге жалғастырған, сан сырқатқа шапағатын тигізген, сынықтан сарнағандардың жанын жай таптырған шипалы қол сынықшы, талантты тәуіп еді. Оның көзі тірісінде Красноводск қаласы мен ауданының жұмысшы кенттері мен малшы ауылдарының әрбір шаңырақ отбасы мүшелерінің емделмегені кемде-кем шығар. Бұл өңірден басқа да - қазақ, өзбек, түрікмен, қарақалпақ, әзірбайжан елдерінен, Ресейден келіп сан ұлт өкілдері емделген.

Ұлы Отан соғысы кезінде қан майданда жүріп, ауыр сынық жарақатын алғандарды дәрігерлерге жеткенше сынығын салып үлгерген. Сол бір қиын сәттерде хирургтерге жәрдемдескен. Тоқырау заманы кезінде тоқтай шапқан жүйріктей көсіліп сілтей алмаған. Алайда, халық Қанатекен бойындағы қасиет-дарынын пайдаланған.

Менің ауру кезімде осы кісіге емделгенім бар-ды. Жабырқау жаныма медет берген жақсылығына орай, кезінде, 1981 жылдың 31 шілдесінде Қанатекенге арнау өлең жаздым. Тәуіптер тізгінінің тежеулі кезінде жазылған бұл өлеңнің ой тебіренісі болса да, толғауы толық тасқындамаған шығар. Бүкпелі дәуірде жарыққа шықпаған бұл өлең сол жылдардың өзінде-ақ жыршылар аузына ілігіп, ел арасына ептеп тарап кеткен жайы бар.

Сол бір архивімде сақталған “Халық емшісі Қанатбайға” деген өлеңімді оқырман қауымға ұсынғым келеді.

Жәй көзге сіз қазақтың қара шалы,
Бойыңа бұқаралық жарасады,
Соншама қарапайым болсаң дағы
Даңқыңыз асқар таумен таласады.

Көрсетсең қасиетпен тамашаны
Қатерден қам көңіл жан әрі асады.
Шаршы төр, киелі орын – отбасыңнан
Келгендер риза болып тарасады.
Ерекше адамшылық қасиетің
Еліңе арналды бар асыл ниетің.
Кереметтей көреміз өзінді біз,
Қастерлеп, жұмыла жұрт бас иетін.

Аурулар қамаласа жан-жағыңды
Батырдың дертке дауа бармағыңды
Сарнаған, бебеу қаққан, сынғандарға
Қолма-қол сан көрсеттің аруағыңды.

Емдедің, қамыққанды аяладың,
Ұдайы жәрдемінді аямадың,
Сырқаттан сауыққандар еш ұмытпас
Сіздей бір жанға шипа сая бағын.

Жүрсең де ел-жұртыңмен біте қайнап
Атыңды аңыз етті бүкіл аймақ.
Емсектік, сынықшылық талантыңа
Бір емес талай ұлттың өкілі айғақ.

Тілейді қалың елің саулығыңды,
Армандайды: “ұзақ өмір, сау күніңді”
“Сыйға-сый, сыраға-бал”, -дегендей-ақ.
Халқың бар көтерердей тау жүгінді.

Бабаннан қалған өзің-қарашаңырақ
Орнаған басыңызға тамаша бақ,
Кейіннен аңыз қылар жас ұрпақтың
Өмірін талай қалдың арашалап.

Дерт келсе құдіретпен құмарланған
Уәлилер өтті аруағын бұлғалаған,
Осы кез зайырыңа ел таң қалып,
Көпшілік деп ойлап жүр жұмбақ адам.

Емессіз қара бақсы – сарыны жыр,
Біртуар сіз халықтың дарыны бір
“Бұрынғы білгірлердей аруақты”, -деп
Айтады адай елі - қарымы нұр.

Уа, жұртым жақсыңды енді көрші міне!
Бұл күнде елдің тиген еншісіне
Көп көңіл аз ғана бір сөз арнадым
Халықтың қадірменді емшісіне.

Әр дәуір әупірімін берер ме екен?
Мұндай жан дүниеге келер ме екен?
Япыр-ау, Қанаткең қасиеті
Кейіннен ұрпағына ерер ме екен?

5. Сөз соңы немесе рухыңмен қамдай жүр, көке!

Атағы жер жарған сынықшы һәм халық емшісі ретінде қалың бұқараның құрметі мен ілтипатына бөленген Қанатбай Боқайұлы кеңес үкіметі тарапынан ықыласқа, қолдау-көмекке ие болды десек, асыра айтқандық болар еді.

Алпысыншы жылдары Красноводск қалалық ауруханасының ел аузында жүрген, білгір дәрігер-хирургі Светлов (аты есімде жоқ) қана сынықшының ерекше қабілет қарымын бағалап, ауруханаға ауыр сынықтармен түскендер болса, кейде Қанаткеңді арнайы шақырып, кеңесіп тон пішкендей келісіп, бір-бірін түсініп жүріпті. Журналист, марқұм Жарылқасын Ыбырашұлының бір айтқаны есімде: “Бала кезімде, -деді ол, - велосипедпен таудан төмен

зулап келе жатып оңбай құлап, жауырынымды сындырып алдым. Қанатекене апарып салғызып, жақсылап таңып берсе де, біреулердің айтуымен ағайым қалалық аурухана хирургі Светловқа алып барды. Ол сынған жауырынымды олай-былай қарап, алаңдайтын ештеңенің жоқ екенін, сынықтың орнына түскенін айтты да: “Мынау ақсақалдың қолтаңбасы ғой, тек сол ғана осылай ғып таңатын еді” - деп сұрады. Мен: “Иә, сол Қанатекен” - деп едім, маған қарап: “Что еще тебе надо”, - деп шығарып салды”.

Алайда Светлов қайтыс болды да, оның орнына келгендер Қанатекеннің ел ішіндегі абырой-беделінен қауіптенді ме әлде көре алмастықтан ба, әйтеуір оны ауруханаға жолатпауға тырысты. Автомашина апатына ұшырап немесе басқа жағдаймен ауыр халде ауруханаға түскендерді көрсету үшін олардың туған-туыстары сынықшыны палатаға жасырын кіргізіп жүретін. Онымен де қоймай шаш ал десе бас алатындар, орган қызметкерлері оның үйіне тексеру жүргізіп, адам емдеуіне үзілді-кесілді тыйым салған кездерін де білеміз. Бірақ оған баруын халық тоқтатқан емес, айылын жиған Қанатекен де болмады. Бірде, өзім куә болған мынадай жағдайды айта кеткім келеді.

Түрікменстандағы Балқан облысының орталығы Небит-Даг қаласында ұмытпасам, сексен үшінші жылы атеистік тақырыпқа арналып үлкен аймақтық конференция өтті. Оған елдің батысындағы аудан-қалалардан идеологиялық жұмыспен айналысатындар түгелдей шақырылды. Красноводск аудандық партия комитетінің идеология кадрларының құрамында менің де (ол кезде аудандық “Жұмысшы” газетінің бөлім меңгерушісімін) қатысуыма тура келді. Облыстың бірінші хатшысынан бастап, республика астанасынан келген ғалым-идеолог, атеистердің күні бойы әңгімесі - әулиеге түнеуге, бақсы-балгерлерге, жалпы дінге қарсы ымырасыз күрес жүргізу. Олардың соңын ала облыстық санитарлық ағарту мекемесінің басшысы түркімен әйел шығып сөйледі. Ол әңгімесін айта келіп, сөз реті факті мен мысалға тірелгенде Қанатекенді тілге тиек етті. Жүздеген адамның көзі бізге қадалғандай үш-төрт қазақ күмілжіп отырмыз. Сондағы айтатын уәжі “санитарлық жағдай сақталмайды, арнайы медициналық білімі жоқ болса да адам емхана-аурухананы қойып соған ғана барады, бұған қашан тоқтау болады, тиісті органдар қайда қарап отыр” дегенге саяды. Мұндай әңгіме айтылады деп тіптен күтпеген мен булығып, тамағыма өксік тірелгендей болды. Не де болса артын күттім. Енді көсіле бастаған әлгінің сөзін артқы жақтан шыққан “тоқтатыңыз, ондай әңгіменізді!” деген өткір дауыс пышақ кескендей тыйды. Сілтідей тынған жұрт “бұл кім өзі” дегендей жаппай артқа бұрылды,

қаба сақал, көзінде көзәйнегі бар ірі орыс кісі екен. Залдың ортасына қойылған микрофонға келіп: “Сіз ондай байыпсыз әңгіме айтуды тоқтатыңыз - деді қайталап-білесіз бе сіздің қазіргі дәрігерлеріңіз оң аяғы сынғанның сол аяғын таңып қояды, ешқандай білігі жоқ надан адамдар бүкіл медицинаны жайлап барады. Ал, ол ақсақалға келетін болсақ, нағыз сынықшы, емсек, қолы шипалы жан. Мен өзім ол кісіге емделдім және оны жақсы білемін, өйткені Красноводскіде туып-өстім. Оған мен ғана емес бүкіл халық барады, тіпті мына президиумда отырғандардың да оған бармағандары жоқ шығар. Оның несін жасырамыз, нанбасаңыз, өздерінен сұрап көріңіздер,- деп қолымен президиумды нұсқады да, сөзін жалғады,- сондықтан да халыққа пайдасын тигізіп отырған кісілерді орынсыз кінәлағанша қолдау керек, шама жетсе үйреніп, үлгі алу керек”.

Еңсемді басқан зіл омырылып түскендей, көзім жасаурап ризалық көңілмен қаба сақалға жалтақтап қарай беріппін. Осылайша сан ұлттан құралған халықтың зор ілтипатына бөленген қазақтың қарапайым қара шалы - Қанатбай көкем үшін төбем көкке тигендей шалқып, Балқан тау баурайындағы шаһарға симай кеткендей болып едім-ау... сонда мен.

Осы орайда көпшілік білгісі келер деген ниетпен Қанатекеннің үрім-бұтағына білгенімше тоқтала кеткенді жөн көрдім. Оның руы Жеменейден Кедейдің Ақшасы. Құлұлы Боқайдан бес қыз, Бөлекбай, Қанатбай, Рахмет есімді үш ұл дөреген екен. Бөлекбайдан Дауылбай болып онан әрі жалғасса, інісі Рахметтен Бисен, Тыныштық, Таңат олардың бала-шағасы болып ұрпақ өрбіп жалғасуда. Сөз ретінде айта кеткен жөн. Бисекең Ұлы Отан соғысының ардагері, маңғыстаулық майдангерлер сапында Астанаға дейін барып, құрметке бөленген ағамыз жасы сексенге келсе де қала өміріне, жас ұрпақты отан сүйгіштікке тәрбиелеуге ат салысып келеді. Қанатекеннің жоғарыда айтып өткен бес апасының бірі атақты ақын-жырау Сүгір Бегендікұлының зайыбы.

Ал, Қанатбай көкемізге келетін болсақ, ол 1900 жылы Маңғыстаудағы Сартас ауылында дүниеге келеді. Отызыншы жылдардағы аласапыранда көптеген қандастарымыз сияқты, қағынан тайған киіктей атажұртынан ауа көшуге мәжбүр болып, Қарабұғаздағы сульфат, Құлымаяктегі тұз кәсіпшіліктерінде жұмыс істейді. 1942 жылы Ұлы Отан соғысына қатысып, Сталинград түбіндегі қанды шайқастарда бірнеше жерінен жараланады. Бет-аузы мен бөксесін жарықшақ жарақаттап, бір қолының ортан саусағын жұлып кетеді де, мүгедек болып елге оралады. Содан зейнетке шыққанша Красноводскідегі мұнай өңдеу зауытында жүкші болады. Зайыбы — Сүйіндік руының Бұқарынан

Қалмұрат кызы Әдемі. Қанатекеннің отбасында Алтыбай атты ұлы мен Ақбала, Ағілес, Ағілен деген қыздары өсіп, тәрбиеленді. 1927 жылы дүниеге келген Алтекең қырық бір жасында, ал қызы Ағілен мен Ақбала да кейін дүниеден озды, екеуінен де ұрпақ бар. Қазір Ағілес апай Жаңаөзен қаласында тұрады, ардақты әже.

Жуырда ғана Қанатекеннің Ақтау қаласындағы 28-ші шағын ауданда тұратын немересі Алтыбайұлы Орынбайдың шаңырағында болдық. Жасы елудің белортасына келіп қалған Орекең “Маңғыстаум-ұнайгазға” қарасты Қаламқас кен орнында еңбек етеді екен. Кідір жеңгей екеуі қызды қияға, ұлды ұяға қондырып, ұрпақ өсіріп отыр. Орекеңнің анасы 78 жастағы Бибіжан жеңгей де осында екен.

-Сүйіндік руының Бұқары Қалдыбектің қызымын,- деді ол өз әңгімесінде,- осы шаңыраққа 1945 жылы келін болып түстім. Алтыбаймен түтін түтетіп, он үш құрсақ көтердім. Оның жетеуі ұл да, алтауы қыз болды. Ұлдарымнан қалғаны осы Орынбайым ғой. Ақшұқырдағы Мергенбайым мен осы қаланың сегізінші шағын ауданында тұратын Дүйсенбайым үйлі-баранды болғаннан кейін қайтыс болды, шүкір артында бала-шағалары бар ғой әйтеуір. Біздің қазіргі жағдай осы, шырағым...

“Әйгілі сынықшы, халықтың шипагер тәуібі Қанатбай Боқайұлы 1989 жылы 89 жасында дүниеден озды. Өзінің ізі қалған, малын жайып, ой-қиялға берілген жұпар жусанды қыр-белесіне, талайларды емдеп алғыс-сауабын алған ауылына тақау Қайыпатада мәңгі тыныстап жатыр. Қазақстаннан шыққан ұзақтығы 500 шақырымдық үлкен жолдың Шағадамға құлар тұсында тоқтап, Қанатекене дұға бағыштап өту оны білетіндердің әдетіне айналған. Түбі шайтан болмаса пенде атаулының ертелікеш бақилық болары хақ қой. Осындайда ғұламалар “Адамның артында үш нәрсе қалады”, -дейді екен. Оның бірі ұрпағы, екіншісі -өнері, үшіншісі – кісіге жасаған жақсылығы. Құдай көпсінбесін Қанатбай көкеміз де осының үшеуі де бар, қазір оның немере-жиендері, шөберелері, отау тігіп үй болды. Өнері – сынықшылығы, емсектігі, оның бұл қасиеті туралы естеліктер, деректі әңгімелер, тіпті ауызекі аңыз-әфсаналар баршылық. Ал, саналы ғұмырында адамға жасаған жақсылығы ұшан-теңіз.

Отызыншы жылғы ойранда кір жуып, кіндік кескен жерінен амалсыз көшіп, көрші түрікмен елін мекендеген, орыс, түрікмен, армян-еврей, әзірбайжан-татар, т.б. қоян-қолтық қоныстанған көп ұлтты өлкеде қазағымның атақ-абыройын асқақтатқан, құрсау іспетті жабық қоғамда қаншама теперіш көрсе де, мәрттігінен танбаған, ақ жүріп, анық басып, ар-намысына дақ шалдырмаған Қанатбай көкеміз жайында көкейімізде көптен жүрген осынау жазбамызды оның рухына бағыштадық.

Тірлігінде шапағат иесі атанған қайран қара шал - Қанатбай көке, әзірше қолдан келгені осы болды, артындағыларды әруағыңмен қолдап, қамдай жүргей!

Әумин!

ЕСЕНҒАЛИ ШАЙЫР

Маңғыстау тарихта өзінің елдігімен, ел қорғаған батырларының ерлігімен, бүгінгі мол қазынасымен ғана емес, өзіндік айшықты өнерімен де ерекшеленген өлке. Сазгерлік пен әншілік, ақындық пен күйшілікті шебер ұштастырып, халықтың ілтипатына бөленген “Адайдың жеті қайқысының” өзі неге тұрады?

Маңғыстаулық шайырлар – осыдан екі жүз жыл бұрын өмір кешкен Абыл Өтембетұлының одан кейінгі Нұрым Шыршығұлұлының, Ақтан Керейұлының, Қашаған Күржіманұлының, онымен үзеңгілес Сәттігүл Жанғабылұлының шығармалары бүкіл қазақ әдебиетінің алтын қорына қосылып, ұрпақ мұрасына айналды.

Осынау ұлы бабаларымыздың жыраулық жазба әдебиеті арасындағы алтын көпірі, өлкеміздің бүгінгі ақын-жырауларының ақсақалы, соғыс және еңбек ардагері, қадірменді ағамыз Есенғали Бөкенбаев 2001 жылы 80 жасқа толды.

Есағаңның өмір жолы оның өлең - жырларынан көрінісін табады.

Ақын әйгілі Мұрын жыраудың 130 жылдық мерекесіне арнаған толғауында:

Мұрын ата мен өзім,
Маңғыстауда туғанмын,
Жетім қалып әкемнен
Көздің жасын жуғанмын,
Өлместің күнін көруге,
Белімді бекем буғанмын.
Отызыншы жылдары
Ашаршылық зарпынан
Көршілес түрікмен еліне,
Жаңғақтының жеріне,
Жағдайсыздан кеткенмін.
Ерте есейіп, ес кіріп,
Қиындықтан өткенмін,
Айналайын ағайын,
Айтайын несін өткеннің,
Ыссылы-суық өмірдің
Бәрін тастап соңыма,
Бұл күндерге жеткенмін,

-деп өзі айтқандай, Есаған Маңғыстаудың Жетібай маңындағы “Айрантақыр” деген жерде дүниеге келген. Қасіретті 1932 жылы он бір жасар ол әкесі Жадырасыннан айырылады. Оның үстіне өзіне сүйеніш тұтып жүрген әкесінің ағасы Отарбай да дүние салады. Анасы Бибіш үйелмелі-сүйелмелі, ұл-қыздары Есенғали, Талшын, Үзіл мен Ұлбөпені ертіп, көршілес түркімен елінің Красноводск қаласына көшіп барады. Әуелі туған жері Қызық мектебінде, одан кейін Красноводскідегі қазақ интернатында оқыған балаң Есенғали отбасының күнелітісі үшін жастығына қарамастан жұмысқа тұрып, анасына сүйеніш болады. Сөйтіп, жүргенде соғыс басталады.

Бала кезінен жыр жаттап, Абыл мен Ақтанға, Қашаған мен Сәттіғұлға еліктеп өскен, көкірегінде ақындықтың оты, құдай берген тума дарыны бар Есенғалиға ұлы дүрбелең, ауыр сын кезең әсер етпей қоймайды. Сөйтіп, 1941 жылы Красноводскідегі “Жұмысшы” газетінде оның алғашқы “Жоямыз жауды” атты өлеңі жарық көреді.

1942 жылы небәрі жиырма бір жасында Ұлы Отан соғысына аттанған Есаған Европаның көптеген қалаларын жаудан азат етуге қатысады. 1944 жылғы қыркүйекте “Майдан ақиқаты” газетінде жарияланған өлеңінде ақын:

Шынықтырып құрыштай
Мені Отан өсірді.
Өз жерінде дұшпанға,
Салмақшымын кесірді.
Қарапайым қазақтың,
Сүймейтін мен мақтауды,
Қайыра тасқа салғандай,
Қаруым сайлы саптаулы.
Ұясында немістің,
Аянбай соғыс саламыз,
Тырнағынан жауыздың
Тұтқындарды аламыз,

-деп жазады. Сол бір жаралы да жалынды жылдарда ел үшін от кешкен ағамыздың өңіріндегі қос “Қызыл Жұлдыз” ордені мен көптеген медальдар жауынгерлік ерліктерінің айқын куәсі.

Ұлы Отан соғысы аяқталып, майданнан Красноводскіге оралған Есаған бейбіт еңбекке араласып, халық шаруашылығының түрлі саласында абыроймен еңбек етеді. Арада төрт-бес жыл өткеннен кейін ғана өзінің кіндік қаны тамған Маңғыстауына жол түседі. Сонау балапан басына, тұрымтай тұсына кеткен ауыр жылы ата жұртынан ауып кеткен Есенғали ағамыз өзінің жүрек-

жарды сағынышын “Туған жерім – Маңғыстау” атты тебіреніске толы толғауымен жеткізеді.

1948 жылғы қазанда Каспий теңізі шығыс жағалауындағы шаруашылықтарының бір топ балықшылары теңіз төсінде сұрапыл дауылға ұшырап, адуын толқынмен, арыстанша алысады. Теңіз дүлейіне қарсы тұра алмай тоғыз қайық суға кетіп, алпыс үш адам мерт болады. Ақын балықшылардың осы ерлігін баяндайтын “Тоғыз қайық” дастанын жазып, ерлерге өлеңмен ескерткіш соғады. Бұл дастан ел арасына кеңінен тарайды.

Есенғали ақын алғашқы балапан жыры жарық көрген сонау 1941 жылдан бері өлең өрнектеп, жыр толғап келеді. Жырларының тақырыбы да, сыр-сипаты да, құрылымы да әр қилы. Нақылдық термелер, арнаулар, тебіреністі толғаулар, төрт тағандар сияқты жүрекке жылы дүниелер.

Кез келген өнер түрі, оның ішінде өлең де тәрбие құралы. Ақынның жаман әдеттерден жирендіретін, жағымсыз қылықтардан бойды аулақ салуға шақыратын, адамгершілік пен адалдыққа үндейтін туындылары жеткілікті.

Сәттігүлдан бата алып,
Еліме ақын атанып,
Жыр нөсерін төккенмін,
Баспаларға бастырып,
Жыр сүйетін қауымға,
Сөз ұрығын сепкенмін,

-деп ақын өзі жырлағандай Есенғалидың өлеңдері баспасөз беттерінде 60 жылдан бері жарияланып келеді. 1977 жылы ел ақындарының “Шұғыла” атты жыр жинағына топтама өлеңдері енеді. 1991 жылы “Жазушы” баспасынан “Тоғыз қайық” деп аталатын жыр кітабы шықты. Ғалым, өлкеміздің өнерін зерттеуші Қабиболла Сыдиықов: “Атыраудағы жыраулық дәстүр мен жазба әдебиеті арасындағы Халық ақыны”, деп бағалаған Есенғали Бөкенбаевтың есімі Маңғыстау асып, түрікмен, қарақалпақ елдеріне мәшһүр болды. Толғаулар мен термелерін жыршылар той-мерекелерде де жиі орындайды. Ақынның қысқаша өмірбаяны “Қазақ Совет энциклопедиясына” және “Маңғыстау” энциклопедиясына енді. Белгілі жыршы Мақсат Аяпов орындаған Есағанның жыр-дастандары “Тоғыз қайық” деген атпен ұнтаспаға жазылып, көпшілікке тарауда.

...Есағанды мен бала кезімнен білемін. Ал, жақын қарым-қатынасымыз жетпісінші жылдардың басында басталды. Әлі есімде бір күні ол “Жұмысшы” редакциясында қызмет істеп жүрген журналист Есберген Іңірбаев екеумізге телефон шалды. Батыс

Түрікменстандағы ірі өндіріс ошағы, қазір үлкен облыстың орталығы — Небиттау қаласының телестудиясы шағадамдық қазақ ақындарын қонаққа шақырып отыр, соған баруымыз керек екен. Бізді сол қалада тұратын ақын Равель Майданов қарсы алып, үйінде қонақасы берді. Сонда Есаған: “Жігіттер, басқа ұлттың арасында бүкіл қазақтың туын көтереміз, абайландар”, -деп ескертумен болды. Тіпті біздің оқитын өлеңдерімізге дейін тындап көріп, саралап, төмендеу дегенін оқытпады. Бұл оның өлең өнеріне немқұрайды қарамайтындығының бір ғана мысалы. Жалпы Есаған түрікмен елінде қазақ тілінде шығатын бірден-бір газет — “Жұмысшыға” үлкен жанашырлықпен қарап, оның бетінен жылт еткен жақсы нәрсе көрсе, қуанып қалатын. Кейде “Бала мына өлеңіңе Ленин комсомолы сыйлығын беру керек”, -деп телефон шалады, бұл оның риза болғандағы әдеті. Ал, жарияланған татымсыз нәрсеге, өлеңде кеткен әріп қателерге ренішін жасыра алмайтын.

Қайда жүрсем де қызмет бабымен Ақтауда, Бейнеуде, Жаңаөзенде жүріп, Красноводскідегі Есағанмен арадағы хат-хабарымыз үзілген емес.

Шағадамда тұрып, қызмет істеген жылдары еңбек демалысын туған жері Маңғыстауда өткізетін Есағанның туған жеріне арналған жыр-толғаулары көп-ақ. Соғыс кезінде жазған сондай бір өлеңі Форт-Шевченко қаласының өлкетану мұражайында көптен бері тұр.

Өрлетіп, алып ұшып жігерімді,
Барады шаттық кернеп жүрегімді,
Өзіңнен туып-ұшқан перзентіңмін,
Табамын туған жерден тірегімді.

Жетібай, Өзенім мен ару Теңге,
Қалалар сап түзеген құба дөңде.
Санасам сан жетпейді байлығына
Маңғыстау мәшһүр болды барлық елге,

-деп жырлайды ол “Маңғыстау көтерді алтын шаңырағын” деген өлеңінде.

1985 жылдың тамыз айында мен Красноводскіден Ақтауға көшіп келіп, облыстық “Коммунистік жол” қазіргі “Маңғыстау” газетіне жұмысқа тұрдым. Үш жылдан кейін жаңа қызметке үйренісіп, газеттің мәдениет бөліміне меңгеруші болып жүргенімде Маңғыстау облысы таратылды. Бұл пәтердің кезегінде үш жыл тұрсам да, үй ала алмай, пәтер жалдап, баспанасыз жүрген маған оңай тимеді. Қатты қиналып, көңілді мұң басып, “Туған жерді аңсау немесе ақын аға Есенғали Бөкенбаевқа хат” деген толғау өлең жаздым. Сағынышқа толы бұл өлең көп

ұзамай-ақ “Жұмысшы” газетінде жарық көрді. Кешікпей сол газетте Есағанның “Ақын ініме” атты жауап өлеңі де жарияланды

...Ақындар қайда жүрсе де,
Қызметін еткен елінің.
Арманы болмас адамның,
Ақтаса елдің сенімін.
Тоғышар мен менменнің,
Баса білсе желігін.
Қамқоршысы халқының,
Қиындықтан қаймығып,
Іздемес істің жеңілін...

- деген жыр жолдары маған күш-жігер беріп, кездескен қиыншылықтарға мойымадым.

1991 жылдың күзінде Красноводск қаласы мен ауданында ақын Есенғалидың 70 жылдық мерейтойы дүркіреп өтті. Әлі есімде қарашаның 8-інде Жаңаөзен қаласының әкімі Сұлтан Ноғаев, қалалық кеңес төрағасы Рахман Исаев бастаған отызға жуық ақын-жыршы, термеші-әншілер тойға қатынастық. Қала орталығындағы Мәдениет сарайында мерекелік жиын, ертеңіне ауданның Хасан ауылының жанында ат бәйгесі өтті.

Төмендегі арнау өлеңім ақынның сол тойында оқылып еді:

Тіл мен дін, өнеріне алып теңдік,
Танытқан қай кезде де байыпты елдік,
Шашу ғып тойыңызға, ақын аға
Сәлемін Маңғыстаудың алып келдік.

Жасында қимай оны көшкен едің,
Сиынып аруағына өскен едің,
Ұлына ақ сәлемін айтып қалды
Кір жуып, кіндігінді кескен елің.

Байлықтың “қара алтынды” өзегінен,
Ақын мен батыр шыққан кезегімен
Жиылып ақын, жыршы келіп қалдық,
Әлемге әйгілі қала Өзенімнен.

Шалдарым ақ тілеуін арнап қалды,
Әулием үш жүз алпыс қолдап қалды.
Бұл тойдың дүбірі жетіп түбегіме
Атағың аспанымда самғап қалды.

Тізгінін бекем тұтып текті жырдың,
Сөздерің ұрпағыңа жетті бүгін,

Шынайы ізбасары өзің аға
Қашаған, Ақтан, Нұрым, Сәттігүлдың.

Ақынның олқы түспес қандайынан,
Жыршының жыр боп аққан таңдайынан,
Өзіңдей перзенті бар халқымыздың
Ешқашан бағы таймас маңдайынан.

Жаныңды баурап ылғи өрісті өлең,
Әр таңда жыр-пырақпен көріс дер ем,
Шабытың қарт Каспийдей буырқанып,
Әр күнің өте берсін жеңіспенен,

-деген тілегіміз қабыл болды ғой деймін міне, одан бері он жыл өте шығыпты. Ақын қазір мұнайшылар қаласында тұрады. Сексеннің сенгіріне келсе де, Есағаң қаламын тастаған жоқ. Жасының ұлғайғанына, денсаулығының кейінгі жылдары сыр бере бастағанына қарамастан газет-журналдарды қалт жібермей оқып, қолына қаламын алып, өлең жолдарын тізбектеп отырады.

Кезінде Адайдың Сәттігүл сынды жыр дүлдүлінен бата алып, ел арасында “Есенғали шайыр” атанып, алпыс жылдан астам уақыт бойы жыр толғаған жауынгер ақын Есенғали Бөкенбаев міне, тағы бір белеске көтеріліп отыр. Елімен бірге тыныстап, халқының жақсысына сүйініп, жаманына күйініп, жас ұрпақ тәрбиесіне өзінің өлең-жырларымен, ақыл-кеңесімен үлес қосып келе жатқан қадірменді Есағаңа бар жақсылықты тілей отырып, сексенің құтты болсын, әлі де жастан жасқа жете бер, Маңғыстау ақындарының ақсақалы дегіміз келеді.

Қыркүйек, 2001 ж.

ЖҮРЕКТЕРГЕ ЖОЛ ТАПҚАН

“Азырақ тұрып ортанда
Көңілінде тұрсам көбірек”

М. Сатыбалдиев

Ақын Мендекеш Сатыбалдиевтің өлеңдерімен ең алғаш “Шулайды толқын” атты жинағын оқығанда танысқан едім. Осыдан кейін-ақ ол іздеп жүріп оқитын ақындарымның біріне айналды. Қарапайым, жылтырауық сөзден ада, өткір де ойлы, кейде асқак пафосты жырлар баурап алатын болды. Оның бір өлеңдері найзағайдың жарқылындай селт еткізсе, екіншілері бал бұлақтың сылдырындай әлдилейді:

...Ізгілік деген кітапқа
ылғи қосып бір жүрген бай тарау,
Атырау елі,
өзіңмен күллі қазақтың бағы байтақ-ау!
Мен мұны айтам
Алатаудың да басына шығып шалқайып,
Мен мұны тіпті
Дүниенің түгел төрт бұрышына да айтам-ау!

-деп тебіренеді ол Атырау өлкесі—бүгінгі Маңғыстау жайында. Мендекеш өлеңдерін боямалап жатпайды, бос даурықпаға да құмар емес-ті. Сөз патшасы - қасиетті өлең өнеріне асқан жауапкершілікпен қарайды. Өлеңдерінің бірінен-бірі тартымды болуы да сондықтан болса керек. Қай өлеңін алсаң да, өз соқпағы бар жолаушыдай өзінше түйін түйеді. “Жігіт сыры” деген өлеңінде былай дейді:

Менің жарым болсаң сен,
Досым түгіл қасым келген кезінде,
Аяғыңның ұшымен жүр, көз ілме.
Ең бастысы — мен көтерер қайғыға
Егілсең де менен бұрын езілме!
Менің жарым болсаң сен,
Аруағын шошындырма бабамның,
Қабағына мұз қатырма анамның.
Мұның бәрін жүрдім-бардым тыңдасаң,
Кемігені деп білемін бағамның!..

Ер жігіттің көңіліне күйттеген ойы, жарына айтар сыр — тілегі міне осындай.

Қазақстан мемлекеттік сыйлығының лауреаты Қадыр Мырзалиев Мендекештің өлеңдеріне айтқан пікірінде былай дейді:

-Бұдан жиырма шақты жыл бұрын өзара жарыса келген жас ақындардың үшеу-төртеуі болмаса, көбі дерлік бірінің көлеңкесінде бірі қалып қойды. Меңдекеш оны жақсы түсінді. Өзінен сәл бұрынырақ шығып үлгерген қаламдас достардың тығыз тобын құр кеудемен немесе лепірме өлең легімен бұзып өту мүлдем мүмкін емес еді. Сондықтан ол өнердің ең дұрыс және қысқа жолын таңдады. Ол жол — бозөкпе болып босқа шаппай, төте шабу, өзіне де, өзгеге де қасиетті нәрселерді ғана жырлау, аз жазсаң да, саз жазу, әр кезекті өлеңінді ең ақырғы өлеңінді жазғандай жаныңды жеп жазу жолы болатын.

Бұл пікірдің дұрыстығын Меңдекеш мына өлең жолдарымен-ақ аңғартады:

Бетіме ызғар беттей ме,
Тұрғанда өрттей тұтап мен,
Айқаста жықсам жетпей ме,
Жалғыз-ақ палуан кітаппен...

Күшіне көптің сыйынғам,
Көптіктен қашқам жоқ, шырақ,
Өмірдің заңы- қиын заң,
Аз-аздап алу, көп сұрап.
Одан мен сірә, қорқам ба,
Өкінбен нұрлы төңірек,
Азырақ болып ортаңда,
Көңілінде тұрсам көбірек.

Тірліктегі жалған марапаттан гөрі ақын арамызда аз болғанмен көңілде көбірек қалуды қалайды. Өзінің ақындық парызын жанымен түсініп, күрмеуге келмейтін қысқа жіптей ғұмырын осы жолға сарп етті. Меңдекештің өлең өнерінде құрыштай шындалып, діттеген мақсатының биігін бағындыра бастағанын байқау қиын емес-ті. Мұны оның “Ақ моншак”, “Күн шуағы” атты жыр жинақтарынан, баспасөз беттеріндегі өлеңдерінен аңғаруға болады. Меңдекеш “Қызғыш құс” атты жыр кітабын аяқтай алмай кетті. Қазір “Қызғыш құстың” мазмұн-мағынасымен, жазылу желісімен де біртұтас, кесек дүние екендігі айтылып жүр.

Жырсүйер қауым бүгінінен ертеңі биік көрінетін ақыннан зор үміт күткен болатын. Оны үлгі тұтып, жыр жазу мәнеріне қызыға көз тігіп жүрген жастар, біздер ол кенеттен қайтыс болды дегенде қатты қиналғанбыз:

Жырыңды сенің оқыған шақта сүйсінуші едім,
Кеудеме менің ақпа да төкпе күй құюшы едің,

Жарық жұлдыздай жарқ етіп ағып түстің -ау,
Егіліп іштей күрсінудемін...

-деп басталатын “Арнау” атты балауса өлеңім сол кезде туған еді.

Жүйрік уақыт азамат ақынның асыл жырларын, ел деп соққан ғашық жүректің лүпіліне толы өлмес өлеңдерін өшіре алмады. Қазір ол жайында айтылып та, жазылып та жүр. Республикамызға әйгілі ақын Қадыр Мырзалиев Меңдекеш Сатыбалдиевтің шығармашылығы жайында “Жұлдыздың жарығы” атты мақала жазып, зор баға берді. “Мәдениет және тұрмыс”, “Жалын” сияқты журналдардың, газеттердің беттерінен жас ақындардың Меңдекешке арнаған өлеңдерін кездестіруге болады. Мәселен:

Қанаттай жеңіл ашылған кезде беттері,
Ақынның сонау сүйікті соңғы дәптері,
Көрікті ойды шартараптарға жеткізер
Көгілдір жерге көңілінен ұшқан кептері,

-деп жырлайды жас ақын Орынтай Молдахметова Меңдекешке арнаған “Ақын дәптері” деген өлеңінде. Ал белгілі ақындарымыздың бірі Фариза Оңғарсынова оған “Ескерткіш” деген өлең арнады. Онда мынадай жолдар бар:

Өкіндірдің еліңді ерте кетіп,
Біз қамықсақ тірлікте келте-кетік,
“Біздің қарлығаштар!” — деп шашымыздан
Сипайтұғын сен жоқсың еркелетіп...

Өлең былай аяқталады:

Жүректерде жырың жүр, өзің жүрсің,
Тегі осы сен өлмеген шығарсың-ау!

Иә, ақын жырлары көп жүрегінде сақталуда. Ұрпақтан ұрпаққа мирас боп қала береді.

ТОТ БАСПАЙТЫН ШЫН АСЫЛ

Жазылар естеліктер мен туралы,
Біреулер жан еді дер өр тұлғалы,
Біреулер тұлпар еді дер де мүмкін
Бүтінделмей кеткен бір ер-тұрманы...

...Қулары таудың қызыл түлкісі дер,
Момындар, біздің үйдің кірпіші дер,
Мәңгілікке өзіммен ала кеткен
Менің нәзік жанымды кім түсінер!?.-

- деп, ақынның өзі жазғандай ол туралы соңғы жылдары, көп айтылып та, жазылып та жүр. Өйткені ол қалай айтса да, тұрарлық қазақ жырының арналы дариясы сынды. Айшықты өлең жолдарымен де, сөз саптауымен де, нала-мұңымен де ешкімге ұқсамайтын ерекше бір әлем. Кез келген өлеңінен ақиқат көрініс беріп, ақын жүрегінің лүпілі сезіліп, адал жаны жайылып жатыр. Ақын апамыз Фариза Оңғарсынова айтқандай, өлең оңашада түсініп, ой тоқтатып оқитын, сонда ғана адамның сырласына айналатын дүние. Адам көп жиналған жерде ұрандап, қаншама дауыстап оқығанмен өлең нашар болса, құлаққа жеткенмен жүрекке жетпейді.

Жалпы халықтан асқан сыншы жоқ. Ол жақсы мен жасықты, алтын мен мысты өзі-ақ ажыратып алады. Мәселен, көптеген ақын-жазушылар жайында жазылған табақтай-табақтай марапат мақалаларды оқып жүрміз. Бірін-бірі қаншама қолпаштағанмен халық өз бағасын беріп, уақыт өз орнына қояды.

Мұқағалидың өлеңдерімен мұнан жиырма жылдай бұрын таныса бастаған едім. Кейін 1974 жылы Қазақ Мемлекеттік университетінде оқып жүргенімде екі-үш рет көруге жазды. Алғашында жерлес ақын ағамыз Дүйсенбек Қанатбаевты іздеп, Жазушылар одағына барғанымда көрдім. Ауылдан келген баламыз, қасиетті отаудың табалдырығынан имене аттап, қызыл кілем төселген үлкен дәлізбен жүріп келе жатқанымда, қапталдағы есіктің бірі ашылды да, екі иығына екі кісі мінгендей ірі кісі шыға келді. Үстінде жеңі шолақ ақ жейдесі бар, шалқалай қайырған қайратты қара шашы дудырап көзіне түсіп кеткен. Екі беті қызарып, иінінен дем алады. Әлдекімдермен қызу айтысып, келісе алмай шыққан жанға ұқсаттым. Бұрын тек суретін көріп жүрсем де таныдым.

-Ей, кімді іздеп жүрсің? –деді.

-Дүйсенбекке келіп едім.

-Ол ана жақта ғой, - деп қолымен нұсқады да, шыға жөнелді. Сол кезде газет-журналдарға Мұқағалиды сынап жазушылар болды.

Әйтеуір кінә тауып бір жеріңнен,
Сынауға тіптен құмар кім көрінген,
Бірақ та,
Білесің бе, ей кім көрінген,
Айтсын деп ақиқатты тіл берілген!!!

-деп ақын сол мен көрген кездерде жазған сияқты. Ол “Білгішіме” атты өлеңінде де өзін жүргізбей жүрген сыншысы-мақтарды әшкерелейді:

Тағы да, тағы, тағы да,
Тағы да сына білгішім.
Кіріп ап менің жаныма
Кір іздеп тағы жүрмісің?!

Бір жырым – менің бір балам,
Мезгілсіз шала тумаған,
Мерзімі жеткен шағында
Шығам деп сыртқа тулаған.

Мезгілсіз өлең тумайды,
Көңілсіз болса кім білсін,
Сыбызғы десем құрайды,
Оны да сына, білгішім...

Мұқағали өлеңдеріне жаңа сөз, соны тіркес іздеп әуреленбейді, өлеңнің құрылымын ерекшелендіремін деп буын сындырып, өзің ойланып тап деп тұспалдап, мысалдап та жатпайды. Ағынан жарылған адал жүрегін, ақындық жүрегін жайып салады. Жеке мұңның өзінен үлкен азаматтық ой туындатады, адамгершілікке, жақсылыққа үндейді. Өзі айтатын “қазақтың қасиетті қара өлеңімен” оқырманымен бірге қуанып, бірге мұңаяды, оның жанына жол табады. Жырлары сондықтан да өміршең болса керек.

Бірде, оны Абай ескерткіші жанындағы жатаған орындықта отырған жерінде көрдік. Жолдас жігітімнің тартынғанына қарамастан ол отырған орындықтың шетіне жайғастық. Ол селт етпеді. Қанатын қомдаған тау қыранынша жанары шоқтанып, күбірлеп өлең оқыды. Бізге көзі түскенде ұйқыдан оянғандай болып, жылы ұшырай кетті. Тастүйін кейпінен арылып, жанарына күлкі үйірілді. Өлеңдерін сүйіп оқитынымызды айтқанымызда масаттанғандай бір жасап қалды. Қазір дәл есімде жоқ дала, Алматы жайлы шумақтарын айтты. Арада бір жылдай уақыт өткенде сүйікті ақынымыз қайтыс болды дегенді естідік. Төмендегі арнау атты өлеңім сол кезде жарық көріп еді:

Өлеңімен өрнектеп ел мұратын,
Жыр бәйгеде пырағын оздыратын,
Мұқағали ақын жоқ арамызда
Әр жүрекке шуағын қондыратын.

Алматының бір әсем кеші есімде,
Көрдік оны Абайдың көшесінде.
-Мұқағали әне отыр, - деді досым, -
Өлең тұнып ойының кесесінде.

Қыз балтырлы қайыңдар арасында,
Ие болып бір ғажап жарасымға,
Омырауын самалға ашып тастап,
Бізге өлең оқыды нанасың ба?

Шабыт отын үйіріп жанарына,
Оқимын – деп өлеңді қарағыма,
Толғап кетті қазақтың Сарыарқасын
Зер жамылды деп біздің дала мына.

Өлді деуге оны адам қимайды анық,
Көкірегіне отты өлең симай қалып,
Мұқағали ағамыз кетті-ау деймін
Болмысымен мәңгілік жырға айналып!

Иә, енді міне уақыт өткен сайын Мұқаң өзінің ешкімге ұқсамайтын оқшау биігімен тұлғаланып барады. Ол тірі! Оның күнделікті сырласымызға, ән-жырымызға айналған өлеңдері бізбен бірге өмір сүре бермек.

ДҮРКІРЕП ЖЕТКЕН ЖЫР-НӨСЕР

(Арқалы ақын Қалбай Әбдіраманов жайлы үзік сыр)

“Ақиқатқа ең жақын адамдар – ақындар”
М.Ганди.

“Қарақалпақстаннан бір ақын келіпті, жиын-тойларда аңқылдап өлең оқиды екен”, - дегенді еститінмін. Поэзия әлемінде жұлдыз болып жарқыраған, жыр ақияғы Төлеген Айбергенов туып-өскен өлкеден небір жүйріктердің шығуы заңды ғой. Бір күні жұмысыма қараторы өнді, жігіт ағасы іздеп келді. Бұрыннан таныс-біліс адамша іші-бауырыма кіріп барады. “Мен Қалбай Әбдіраманов деген ағаңмын ғой. Ақынды ақын іздемесе бола ма? Мен өлгенде сендер болмасандар кім көмеді?” - дейді. Әп-сәтте сөзіміз жараса кетті. Бір сөзді бір сөз қуып, сыр-сұхбатымыз қыза түскенде: “Тындасаң өлең оқып жіберейін!”, - дейді. “Оқыңыз!”, - деймін.

Жыр тиегін ағытып, өлеңді түйдектетеді. Сөйтіп, отырғанда жұмыс күнінің жартысы өте шығыпты. Араға күн салып ол тағы келді. Әңгіме әдеттегінше қайта өрбіді, Қалекен жырларын төгіп-төгіп жіберіп, тыныштальп, қайта жадырайды. Бейне бір ніл аспан аяқ астынан бұлт құрсамаланып, қайта жадырағандай әсерге бөленесін.

Ертеңіне үйіне іздеп бардым. Бәз біреулерге сырт қарағанда көпсөзділеу, қожанасырлау көрінетін ақжүрек ақынның жан-дүниесіне үңілгендей болдым. Туған халқына деген сағынышы, кіршіксіз махаббаты баурап алды.

Жауқазын гүлдей бүр ашып,
Далада тудым өзім мен,
Ойнақтап өстім қыр асып,
Сонау бір жастық кезімнен.

Көрмедім жасып, жалтақтап,
Сындарға талай түстім де,
Шалқая бастым шалқақтап,
Кең дала сенің үстінде.

Ақырғы демім жеткенде,
Топырақ қылып төк мейлің,
Сонда да солмай көктемде,
Жапырақ болып көктеймін.

Осы бір жауқазын жырдан-ақ тума дарынның аяқ алысы білінбей ме?! Бұл ақынның отыз жеті жыл бұрын (10.09.65 ж.) “Қазақ әдебиеті” газетінде жарияланған өлеңі. Қалекен ол кезде он сегіз-ақ жаста екен. Сол жылдардағы өлеңдерінің өзінен өршіл рух байқалып, азамматтық әуеннің лебі еседі.

1947 жылы Қарақалпақ елінің Бируни ауданында дүниеге келген Қалбай мектеп қабырғасында жүргенде-ақ, “Қазақ әдебиеті” газеті мен республикалық “Әмудария” журналында балауса жырларымен көрінді. Оның 1965 жылы Алматыға оқуға түсуге барғанда ақиық ақын Төлеген Айбергеновпен кездесіп, дәмдес болуы, бір пәтерде тұруының өзі бөлек әңгіме.

1966 жылы “Балдырған” журналының бірінші санында ақынның “Қыс” атты өлеңі жарияланды:

Келіп жетті қыс тағы,
Күндер өтіп шуақты,
Қарлы боран тыстағы,
Қыс ашуы сияқты,

Тоңып қалар денеңіз,
Келді қыстың кезегі.

Күнге күйген денеміз.
Суыққа да төзеді.

Жұп-жұмыр осы екі шумақ қазақ мектептеріндегі бірінші сыныптың “Ана тілі” оқулығына еніп, 28 жыл бойы оқылып келеді. 1977 жылы “Балдырғанның кітапханасы” сериясымен “Қыс” атты кітапша шықты. Мұндағы Абай бастаған алты ақынның бірі - Қалбай Әбдіраманов.

Ақынның қарақалпақ тілінде жарық көрген “Жүректегі жазулар”(1977 жыл) атты жинағын оқып шықтым. Шағын кітапша салмақты көрінді. Алғашқы беттегі “Күміс қоңырау” өлеңінде өзі айтқандай ешкімге ұқсамайтын өз даусымен танылуды мақсат тұтады.

Ал, “Әке мейірімі” өлеңін оқығанда еріксіз езу тартасың. Оқиға былай өріледі. Шаруаға қолғабысын тигізіп жүрген Қалбайды әкесі: “Менің балам азамат болған екен”, деп қайта-қайта мадақтап қояды. Онан сайын мақтау естігісі келген бала бақшадағы әлі піспеген көк түйнектерді жұлып алып жинап қояды. Мұндай “қызыл қырыманды” көрген әке қатты ашуланып, айқайлап тұра ұмтылғанда бала қаша жөнеледі:

Мен зып бердім айдалаға лағып,
Мына сөзді естіді тек құлағым.
-Аяғыңа тікен кіріп кетпесін,
Абдырамай жазыққа қаш, шырағым,

Жинақтағы махаббат, достық, көңіл-күй лирикалары тартымды оқылады. Жүректі селт еткізер өршіл рухтан жаңылмайды.

Барлық нәрсе бермейді ғой біліне,
Мен ғашықпын өз тауымның гүліне.
Жыр жазғанда қандай тіл бар қанеки,
Жететұғын менің ана тіліме.

Әркімге ұлы ата жұрты, Отаны,
Басыңызға күн тумағай қапалы.
Көп тауларды менсінбеймін кейде мен,
Өз тауымды көтерсем деп жоғары.

Алғашқы жинағынан-ақ, жыр сүйер қауымға танылған Қалбай 1981 жылы қарақалпақ тілінде “Келешекке сапар” атты екінші жыр кітабын ұсынды.

Ақын болсам, сөздерім жетсе деймін,
Батыр болсам, жауыңды өкшелеймін,

Сен дегенде жойылып шекаралар,
Құлағыңа дауысым жетсе деймін.
-деп ағынан жарылады ақын. Немесе “Әке кетті өмірден” өлеңінде
былай дейді.

Жеңіс келді, халықтың құты келді,
Мұңаяды кім аза тұтып енді.
Азаматтар өлген жоқ бостан-босқа
Бізге келген ажалды жұтып өлді.

Кітаптың алғы сөзінде айтылғандай ақынның лирикасы жігерлілігі, ой-өрісінің кеңдігімен тартымды. Отан, туған жер, адамгершілік, адамның бір-біріне деген мейір-шапағаты-негізгі тақырып.

Қалбай Әбдіраманов қарақалпақ жерінде кеңінен танылған үлкен ақын. Оның жырлары 1980 жылы Қазан қаласында шыққан “Арал толқындары” атты қарақалпақ поэзиясының антологиясынан, көптеген ұжымдық жинақтардан орын алды. Пушкин, Есенин, Исаковский, Твардовский сияқты поэзия альпштарын, бірқатар әзірбайжан, башқұрт, татар, қазақ ақындарын қарақалпақ тілінде сөйлетті. Өзбекстан және Қарақалпақстан халық жазушысы Жолмұрза Аймұрзаевтың мұнан жеті жыл бұрын беделді журналға берген сұхбатында: “Қалбай керемет ақын еді. Маған онсыз қазіргі поэзиямыз қаңырап босап қалғандай болып сезіледі”, - деуі тектен емес. Бұл оның қазақтың Төлеген сынды жыр жампозын дөреткен топырақтан тағы бір талантты ақынның шыққанын айтқаны болса керек.

Қалбайдың айтуынша ол он сегіз жыл баспасөзге шығарма бермеген.

Ақын деген шабыт бұлағы,
Бөгей берсең тесіп шығады.
Түрткілеме өз балаңды сен,
Онда ақындар қайдан шығады?

Тек ақымақтар ішер суына
Кірлеп кеткен қолын сұғады.
Ақындарға тимең, адамдар!

-деп ақынның өзі жазғандай біреулер оның кіршіксіз адал жанын жаралап, жырына қол сұққан. Ондайды көтере алмаған мәрт ақын морт кеткен. Енді міне, бойындағы арқыраған жыр тасқыны арнасына сыймай атажұртына табан тіреп отыр. Қалбайдың шығармашылығын шағын мақалаға сыйғызу мүмкін емес. Біз тек елім деп еңіреп келген арқалы ақын жайындағы үзік сырды көпке ұсындық. Оның:

Гүл болып шықты өлеңім.

Құлпырып тастың үстіне,-

деп жазғанындай жырлары Маңғыстауға келген соң қайта жаңғырды. “Ақыны көп елдің рух-жігері асқақ болатыны хақ.” Ендеше Қалбай Әбдіраманов сынды жыр жүйрігінің өлкемізге келуі-үлкен қуаныш. “Құдайдың бір есімі-халық, одан үлкен құдай жоқ”, - деп Қалекен өзі айтқандай, оның еңбегін бағалайтын, бағамдайтын халқы бар. Дана халқымыз болат кездіктің қын түбінде жатпайтындығын, ал шын асылды тот баспайтындығын айтып еткен. Ендеше, оның жырларының да көмескі тартып, мұқалмасы анық.

ҚАЙТА ОЯНҒАН ЖАНАРТАУ

(Арқалы ақын Қалбай Әбдіраман туралы екінші сыр)

Ол асқаралы Алпысқа шаршап-шалдыққан кейіпте емес, мұзарт шында түлеген мұзбұлақтай, кемеліне келіп, шабыты қабат-қабат көктасы арғымақтай алшаңдап жетті.

Алпысыншы жылдардың бел ортасында поэзия аспанында жарық жұлдыздай жарқ еткен ол, көмескі тартқандай көрінбей қалады. Тек тоқсаныншы жылдардың соңына қарай ұйқыдан оянғандай, сілкініп, ширығып қайта тұрады. Іштей тынып жатса керек. “Болат кездік қын түбінде жата ма”, содан жыр нөпірі бір толастар емес.

Мұнан алты-жеті жылдай бұрын, ол Қарақалпақ елінен Маңғыстауға омырауын ашып, арқырап келгенде алдынан шығып, “Дүркіреп жеткен жыр-нөсер” атты мақаламен облыстық газетте лебізімізді білдірген едік. Енді міне, Қалбай ақын туралы ілтипатпен сөз саптаудың сәті түсіп отыр.

1947 жылдың мамыр айында Қарақалпақстанның Беруни ауданында дүниеге келген Қалбай жырсыүйер қауымға ерте танылды. Мектеп оқушысы кезінде-ақ “Қазақ әдебиеті” газеті мен Қарақалпақстанда шығатын “Әмудария” журналында оның жауқазын жырлары жариялана бастады. 1966 жылы “Балдырған” журналында жарық көрген “Қыс” атты өлеңі 1995 жылға дейін қазақ мектептерінің бірінші сыныбына арналған “Ана тілі” оқулығынан түспеді. 1977 жылы “Балдырған” журналының бірінші санында “Балдырғанның кітапханасы” сериясымен Абай бастаған Алты ақынның “Қыс” атты өлеңдері кітапша болып шықты. Кітапшада Қалбайдың да өлеңі бар.

Халқымыздың көрнекті ақыны Мұзафар Әлімбаев 1978 жылы “Қазақ әдебиеті” газетінде жарияланған бір мақаласында: “Қ. Әбдірамановтың айырықша ауызға алар бір қырын өзінше айтып, оқыс түйіндер жасауы, жұмылған жұдырықтай шымыр,

тегеурінді сөзге бой ұруы ұнайды”, -деп жазыпты. Әдебиетіміздің ақсақалдарының бірі - Мұзағаң пікірінің дөп басып айтылғандығын Қалбайдың жырларын оқығаннан-ақ байқауға болады. Сөзіміз дәлелді болуы үшін оның “Маңғыстау” деп аталатын, үш-ақ шумақтық өлеңін келтіре кетейік.

Маңғыстау, айналайын, - Атамекен,
Қисайсам қай қырыңда жатам екен?!
Сен менің зар күнімсің,
Тағдырымсың,
Мен сенсіз сөз сөйлесем қате кетем

Сен десем алыптардай еңселімін,
Бір уыс топырағың - жолсерігім!
Туған жер!
Туыңды іздеп неге келдім,
Жырыммен ақтамасам ел сенімін?!

Теңізім аспанменен керегелес,
Өмірім өміріңнен бөлек емес.
Айналайын қазақтың маң даласы,
Сенен өзге Жерұйық керек емес!

Мұны жүрекжарды перзенттік махаббат, азаматтық әуен, биік отаншылдық рух демеске бола ма? Және бұл жалаң айқай емес. Қалбайдың қай өлеңін алып қарасаңыз да өзіндік үні, айтары, мәнері бар. Туған жер, атамекен өте ауқымды, кең ұғым. Әр ақын өзінше жырлайды. Ал, Қалбайда бүкпе, мына сөзіме, ойыма кім қалай қарайды екен деп тосылу немесе жылтырақ сөзге әуестік, бұрын көп ешкім айтпаған тіркес іздеп әурелену атымен жоқ. Ақындық жырларынан лүпіл қаққан үлкен жүрегі көрініп тұр. Құрсаулы қоғамда өмір сүріп айтарын ашық айта алмаған Мұқағали:

...Айтарын ашып айтқан абайламай,
Дариға-ай,
Махамбеттер, Абайлар-ай!!!

деп армандап кетпеп пе еді. Сондықтан болар, өзіне тән өрлікпен әдебиеттің есігін қаққан Қалбайдың жырларын кезінде Мұқағали да таңырқап оқыған көрінеді. Ол 1966 жылы “Жұлдыз” журналының 8-санында бесінші бетте жарияланған бас мақаласында Қалбай Әбдіраманнның жырлары туралы пікір айтқан.

1977 жылы Қалекеннің қарақалпақ тілінде “Жүректегі жазулар”, 1981 жылы “Келешекке сапар” атты жеке жыр жинақтары жарық көрді. 1980 жылы Қазан қаласында татар тілінде шыққан “Арал дулкыннары” атты қарақалпақ поэзиясының

антологиясында орын алды. Көптеген ұжымдық жинақтарда жырлары шықты. Пушкин, Есенин, Исаковский, Твардовский сияқты алыптардың, бірқатар әзірбайжан, башқұрт, татар, қазақ ақындарының жырларын қарақалпақ тіліне аударуға ат салысты.

Қалбай Әбдіраманның 2005 жылы Алматыдағы “Үш қиян” баспасынан жарық көрген “Қазақнама”. “Қазағыма хат” деген кітабына жазған алғысөзінде қаламдас інісі Бегебат Ұзақов: “1982 жылдан бастап оның шығармаларын тұншықтыру әрекеті басталды. Текстеріне қол тигізілді, сондықтан Әбдіраманов 18 жыл баспасөзге шығарма беруді мүлдем тоқтатты. Ол өз өлеңдерінің бұрмаланып шығуына қарсы еді. Біз ұзақ жылдар бойы жалынды ақыннан айырылып қалдық”, -деп жазды. Мұны Қалекен өз оқырманына арнаған өлеңінде өзі де айтады:

Мен қалайша сендерді толқытамын,
Мен сөйлесем өлердей қорқытамын!
Жұмыс жоқ, не қолымда қаламым жоқ,
Он сегіз жыл мұзхана, моргтамын!
Сеніңдер мені тастан берік десе,
Мен мұнда отырғам жоқ келіп кеше!
Мен сендерді қалайша толқытамын
Ешкім келіп мұзымды ерітпесе?!...
Бұл дене сосын қалай қозғалады,
Қозғалған соң бір шындық сөз болады.
Мен тірілсем тарылып мына майдан
Үлесіне күзғынның аз қалады!...

Дегенмен, Қалбай ақын қарап жатпапты. Халқымыздың әдебиеті үшін тер төгіп, 38 жылда жазған 70 томдық қолжазбасы соның айғағы.

Бүгінде Қалекеннің өзі тұрғынына айналған сүйікті қаласы Ақтауға арнаған өлеңінде мынадай шумақтар бар:

...Ақ шағала, ірге теп Ақ қаладан,
Қазағымнан айналдым бақ қараған!!
Адайларым қолды бер, Адайларым,
Жұлдыздармен тілдескен шақта маған!

Желпінейін, Ақ қала желпін десең,
Тауға шығам, теңізде толқын кешем!
Қолындағы сендердің домбыраңмын,
Арагідік болмайды шертілмесем!

Біз бұл шағын мақаламызда Қалбай Әбдіраманның шығармаларына жан-жақты тоқталуды мақсат тұтпадық және оны газет көлемі көтермесі анық. Айтарымыз арамызда жүрген талантты ақынның әлі де бермегі көп.

Уы да бар сөзімнің , суы да бар,
Ақиқаттың төбемнен туы бағар.
Төте тарттым, тіке сөз ұнамаса,
Өзге Қалбай қазағым туып алар,

-дейді ол “Атамекен” атты өлеңінде. Шындығында да “Ақиқатқа ең жақын адамдар -ақындар”(М. Ганди) деп текке айтылмаған. Ендеше оның жырларындағы тауып айтылған, тіке айтылған, тіліп түсер семсер сөз қашан да қажет.

ГҮЛ АПА

“Ақынның жүрегі - Алланың қазынасы”
Мұхаммед Пайғамбар

Әдетте халық ақын-жазушыны шығармалары арқылы таниды. Оны жақсы білмесе де, бетпе бет көрмесе де оқырман өзіне ұнаған шығармасы арқылы жақын сырласына, етене танысына балайды. Соған қарап қалам иесі текке тер төкпегендей бір жасап қалатыны бар...

Мен ақын Гүлжауһар Сейітжанды өзін көріп, танысқаннан да он жыл бұрын білетінмін десем артық айтқандық емес. 1974 жылы ҚазМУ-дың журналистика факультетінде оқып жүргенімде Семейдің Аягөзінен келген, аласа бойлы, қағілез, өзі тас қайнататындай алғыр да пысық жігіт, қазірде он шақты кітабы шыққан сатирик жазушы Қазыхан Әшенов біздің старостамыз болды. Сол бірде төбеден түскендей:

-Сен адай екенсің ғой, біздің бір әпкеміз сіздің жаққа тұрмысқа шығып кеткен-ді, -деп қойып қалды. Мен ол кезде Түрікменстанның Красноводск ауданында тұратынмын, соны айтқалы ыңғайлана беріп ем, ол сөз тыңдайтындай болмады. Дегенмен, сол есім жадымда қалды да, Гүлжауһар Сейітжанның қолға түскен өлеңдерін, әңгімелері мен мақалаларын жібермей оқитын болдым. Ал, Қазыхан екеуміздің арамыз курстас жолдастықтан достыққа айналды. Бірер жылдан кейін оның отбасы Аягөзден Алматыға көшіп келді. Қала шетінде тұратын он балалы, қашанда базарлы бұл шаңырақта жиі болып, дастарқанынан сан рет дәм татқан едім. Қазыханның ата-анасы қарапайым, өте жайлы кісілер еді. Ол кезде Алматыға көшіп бару, орналасып кету қиынның қиыны болатын. Бірақ олар қандайда қиындықтан да қайыспай өз балаларының болашағын ойлап, оқыту үшін сондай

қадамға барды. Ата-ананың арман-мақсаттары орындалып балаларының барлығы да бүгінде жоғары білімді, білікті де тәрбиелі азаматтар, сан алуан мамандық иелері. Айтайын дегенім, Қазыханның үйінде де жақын туыстары сонау қияндағы Маңғыстаудың адайына келін болып кеткен сүйікті қызы Гүлжауһар жайында сағынышпен айтып отыратын-ды...

1971 жылы ҚазМУ-дың журналистика факультетін бітірген Гүлжауһар арнайы жолдамамен Маңғыстауға келіп, сол жылы өңірдегі алғашқы тележурналист ретінде Ақтау телестудиясында еңбек жолын бастайды. 1973 жылы осындағы облыстық газетке ауысып, аға әдеби қызметкер, әдебиет және мәдениет бөлімінің меңгерушісі болады.

Ақын ретінде көпке танылып, өлең-жырлары республикалық басылымдарда жиі көрініп жүрген Гүлжауһардың 1978 жылы “Жалын” баспасынан “Тұңғыш” атты өлеңдер жинағы жарыққа шықты. Оның туындылары сыршыл көңілдің түп-тұнық, мөлдір сырларындай әсерлі. Мәселен, “Адамдар” деген өлеңінде мынадай жолдар бар:

...Қасиеттер қаншама сыйладыңдар,
Бәрін алдым сендерден иланыңдар!
Сендер салған соқпақтан жоқты таптым,--
Болмаса егер дем берер дарқан әнің,
Борыш жүгін мен қалай тарта аламын?!
Жақсылықтан бір нышан болса менде,
О да, адамдар, сендердің арқаларың.

Ағынан жарылып айтылған осынау өлең жолдарын ақынның азаматтық ұстанымы дерсіз! “Өлең деген өсекші жұртқа жаяр”, деп ұлы Абай айтқандай, ол кей біреулерше, өзім болдым, өзім толдымнан аулақ, бар сырын шынайы қалпында жайып салып отыр. “Тұңғыштағы” нәзік те, қайрат пен қайсарлыққа толы жырлардың қай-қайсысы да оқырманын бейжай қалдырмайды.

Гүлжауһардың 1981 жылы Алматыдағы “Жалын” баспасынан “Ақерке” деп аталатын жыр жинағы жарық көрді. Бұл жинақтан да кітаптың алғы сөзінде орынды айтылғандай, сыршыл ақынның әр өлеңінен нәзіктік, биязылықтың лебі есіп тұрғандай әсер қалдырады...

Гүлекеңмен жүзбе-жүз кездесудің сәті 1985 жылы түсті. Маңғыстау облыстық “Коммунистік жол” газетіне тілші болып қызметке тұрғанымда ол редакцияның мәдениет және әдебиет бөлімін басқарады екен. Сол жылы “Жалын” баспасынан Қазақстан жас ақындарының “Қарлығаш” деп аталатын жыр жинағы жарыққа шығып, оған маңғыстаулық журналист - ақын Ғалым Әріп екеуміздің топтама өлеңдеріміз енген болатын. Мұны

көрген ақын апамыз қуанып қалды. Газеттің бас редакторы Киікбай Мырзағұловқа айтып, өзі алғысөз жазып, екеуміздің бірнеше өлеңдерімізді жариялағаны есімде. Бұл да оның өзінен кейінгі, жасы кіші інілеріне деген қамқор көзқарасын көрсетсе керек. Кейіннен Гүлекең хаттар бөліміне ауысып, мәдениет бөлімін басқару менің еншіме тигенде де ол өз көмегін аяған емес.

1988 жылы облысымыз таратылып, “Коммунистік жол” газеті жабылды да, “Қазақ тілі” қоғамы облыстық ұйымы төрағасының орынбасары, облыстық әкімшілікте кеңсе меңгерушісі қызметтерін атқарады. 1998 жылғы тамыз айында мен отбасылық жағдайыммен Жаңаөзеннен Ақтауға қайта көшіп келдім. Қызмет іздеп, сол жылдың басында ашылған облыстық ақпарат және қоғамдық келісім басқармасына бардым. Алдымнан Гүлекең апамыз шыға келді. Жағдайымды білгеннен кейін басқарма бастығы Асқар Киікбайұлы Рзахановқа ертіп апарып, өз бөліміне алатынын айтты. Содан апамызбен бір жылдай бірге қызмет істедік. Көлік жоқ, облыс орталығының мекеме-кәсіпорындары мен ұйымдарын, оқу орындарын жаяу аралап, іс қағаздарының мемлекеттік тілде жүргізілу барысын тексердік. Осындай әрбір тексеру рейдінен кейін екеуміз де көзге түскен кемшіліктер жөнінде газеттерге мақалалар жазып, радио, теледидардан айтып отыратынбыз. Сонымен қатар Ақтаудағы мемлекеттік тілдің жағдайын, ҚР “Тіл туралы” Заңының орындалысын 1999 жылы облыс әкімдігінің алқа мәжілісіне шығардық. Мұның облыс орталығында ерекше бір серпіліс туғызғанын айта кеткен жөн.

Көп ұзамай Гүлекең өзінің шығармашылық жұмысқа кететінін айтып, бөлім бастығы міндетін маған табыстады.

1997 жылы Гүлжауһардың “Маңғыстауым - ғұмырымның арнасы” деп аталатын өлеңдер мен балладалар жинағы жарық көрді. Жалпы адам өмірінде, сонымен қатар біздің өңіріміздегі оқиғалараға негізделіп жазылған бұл жинақты оқырман қауым жылы қабылдады. Осындағы бір ғана “Емші екен бір-біріне адам деген...” деген өлеңді оқып қараңыз, көңілдегі айтылмай жүрген ойыңызды дөп басады.

Қандай күш бар, білдің бе, ғаламда ерен,
дүние, бар тұсыңа хабар берем -
емдейді екен бізді тек ізгі тілек,
емші екен бір-біріне адам деген.

Тәтті сөз, көзқарасың, жақсы әңгімең
дәрі екен таптырмайтын, бақсам кілең.
ішқұса келіншектер баяғыда
емделген шығар бәлкім бастаңғымен.

Білдің бе, қандай күш бар өмірде бұл, ізгі қасиеттерге үндейтін тақырыптарға құрылған. Мәселен, “Ана, нәресте және хрусталь” деген балладада дүниеқоңыздық, қанағатсыздықтың соңы трагедияға айналып, қос ғұмыр - қызы мен анасының өмірден көшкен аянышты халі суреттеледі.

...Ең бастысы көзінді шел баспасын, көтере алмай бақыт пенен барлықты...-деп түйіндейді автор.

Тот баспайтын алтын кездік сияқты жақсы шығарма да жерде қалмайды. Оқырманын ойландыратын бұл мазмұнды өлеңді ұзақтығына қарамастан бірде жаңаөзендік айтыскер ақын, марқұм Жексен Қоңқаш қалалық көркемсөз оқушылар сайысында жатқа, мәнерлеп оқып, жүлдені жеңіп алған-ды. Жырсүйер қауым жақсы бағалаған бұл кітаптағы тағы бір жетістік - “Ана жырлары” топтамасы. Бір леппен оқылып, әр жолынан сәбиге деген махаббат, жүрек лүпілі есіп тұрған шумақтарда ана бейнесі жақсы сомдалған. Әттең, кезінде Ақтаудағы облыстық баспаханадан 1000 дана таралыммен ғана шыққан бұл кітап көпшілікке жетпей қалды-ау...

Гүлжауһар Нұрсапақызы Сейітжан поэзиялық ғана емес, прозалық шығармалар да жазған. Жоғарыда аталған кітаптарынан басқа оның 1985 жылы “Үміт жағалауы”, 1986 жылы “Жол айырық”, 1987 жылы “Гүлайым” атты өлеңдер және әңгімелер кітаптары шықты. Қазыналы түбекте 35 жыл еңбек еткен жазушы - журналист ретінде аймақтың әйгілі адамдары, елдегі елеулі оқиғалар туралы да қалам тартты. “Маңғыстау мұнайшылары” (1999 жыл), “Жаңаөзен оттары” (2000 жыл) кітаптары соның айғағы. Ол ел мен жер, Отан жайлы ондаған әндерге сөз жазды. Кезінде облыстың қоғамдық өміріне белсене қатысып, жас қаламгерлерге ақылшы бола білді. Бүгінде өлкемізге белгілі ақын - журналист, Қазақстан Жазушылар Одағының мүшесі.

Ақын “Үйлену тойындағы көңілсіз ой” атты өлеңінде қалтарысы мен бұрылысы көп өмір жолы туралы жазады:

...Дуылымен алмасар көктемдегі торғын күн,
рахаты емес тек қана, азабы бар жолдың бұл,
Жүрген сайын ілгері қарайлайсың артыңа,
балғын шағың жаныңа ыстық тартып солғұрлым.

Жағасында бұл жолдың жатпаса да мәңгі қар,
қалтыратып кей жерде жылуына зар қылар.
Тұтып қалған ішінді кей түтінге тұншығып,
жанталасқан айғайдан жан дауысың қарлығар.

Тіршіліктің шыққан соң жайдақ мініп күреңін,
Таусылмайды-ау тіпті де...

таусылмайды жыры оның,
Ақ бояуын жағады жағаласып самайға
Қатпар-қатпар терімен шимай болып гүл-өңің.

Ештеңе де ұнамай, кей шақтарда бәрі ұнап,
сәл нәрсеге ренжіп, сәл нәрсеге жадырап,
жүрген шақта күзға әкеп құлатқанша тоқтамас
қу тіршілік қиралаң арбасына салып ап...

-деген жыр жолдары кім-кімді де ойландырары хақ.

ӨЗІНІҢ АЛТЫН ҚАЗЫҒЫН ТАПҚАН ЖАМПОЗЫМ

“Қазақстан киносында ең бастысы - өз халқыңды өзіне мінез-құлқымен және өзіндік ой түйіндеу ерекшеліктерімен көрсете білу деп түсінемін. Кешегі, бүгінгі, ертеңгі күніміз туралы картиналар керек. Кешегіміз - бұл біздің тарихымыз, бүгінгіміз - бұл жаңа дүниенің адамы, ол Байқоңырдан ғарышқа шырқайды, ол қазына аралы атанған Маңғыстауды игеруде, ол жаңа келбетті Қазақстанды жасауда. Ертеңіміз болса - жер шарының бүкіл халқы менің үйіме қонаққа келетін арайлы шақты аңсау ғой”, - депті Нұрмұхан Жантөрин өзінің соңғы сұхбатының бірінде. Оның мұнан жиырма жыл бұрын көрегендікпен айтылған осынау пайымы ақиқатқа айналды. Көк байрағы желбіреген Қазақстан бүгінде төрткүл дүниеге мәшһүр егеменді мемлекет, қазыналы Маңғыстау өндірісі өрлеген, маңдайалды облысқа айналды.

Өзінің тума талантымен талайларды тәнті еткен, өнер қайраткері, Қазақстанның еңбегі сіңген және халық әртісі Нұрмұхан Жантөрин 1928 жылғы сәуірдің 22-сінде дүниеге келіпті. 1950 жылы Алматы кино мектебін, екі жылдан кейін Ташкент театр өнері институтын бітірген ол Алматыдағы Мұхтар Әуезов атындағы Қазақ академиялық драма театрында актер һәм режиссер қызметін атқарады. Алғашқы рөлін Марк Донскойдың “Аласталған Алитет” фильмінде 1949 жылы ойнайды. Ол кинофильмдерде 74 рөлді сомдап, М. Әуезов атындағы қазақ мемлекеттік академиялық драма театрында 28 кейіпкердің бейнесін жасады, “Орман балладасы”, “Медальдің үшінші жағы”, “Қаратаулар қазынасы” сияқты көркем фильмдердің режиссері болды. Оның ойнаған Батый (“Даниил-князь Галицкий”), қойшы (“Амуланга”), Тагай (“Жора”), Танабай (“Қош, Гүлсары”), Шоқан (“Оның уақыты келеді”), Бейбарыс (“Сұлтан Бейбарыс”), тағы басқа рөлдері бұрынғы одақ киносының алтын қорына қосылған-ды. “Ананың ұнамсыз балалары болмайтындығы сияқты менің де ұнамсыз рөлім жоқ. Олардың әрқайсысы өзінше

тартымды. Кез келгеніне еңбегімді сіңірдім. Әрине, өзінің ауқымдылығымен, терең психологиялық иірімдерімен Шоқанмен немесе Бейбарыспен тең түсетіні сирек болар, дегенмен, олардың әрбірі мен үшін ыстық”, - дейді Нұрекең өз рөлдері жайында.

Нұрмұхан сынды “болат кездіктің қын түбінде жатпайтындығы” айдан анық-ты. Сөйтіп, оның ұзақ жылғы жансебіл еңбегінің, экрандық өмірінің жұлдызды сағаты да соқты. Оны “Сұлтан Бейбарыс” фильмі әкелді. “Созвездие-90” атты Бүкілодақтық фестивалде көрсетуге ұсынылған 68 фильмнің 20-сы конкурстық бағдарламаға жіберіледі, ішінде аталған фильм бар еді. Талантты деген 250 актердің арасынан Нонна Викторовна Мордюкова мен Нұрмұхан Жантөрин “Актер мамандығына қосқан көрнекті үлесі үшін” атты Арнаулы жүлдеге және дипломға ие болды.

Ол кинематографияда етек алып бара жатқан жағымсыз өзгерістерге, арнайы көріністер қуушылыққа әрдайым қынжылыс білдіреді. Оларды өнер туындысы деуге келмейтін, жеңіл жолмен ақша табудың әрекеті деп ұғады. “Өкінішке орай, соңғы бес жылдың ішінде біздің кино зорлық-зомбылық пен эротиканы көрсетуге зор көңіл бөліп, ойланбастан батыстың фильмдеріне, олардың да нашар туындыларына еліктеуді шығарды. Әдеттегіше картина әділеттіліктің орнығуымен аяқталса да, оның өн бойында жағымсыз типтердің төбелесі, ұрлығы, зорлауы орын алады... Мұнда кино тіліндегі ерекшелікке, ойындағы нәзік сезімталдыққа орын жоқ, мұны жағымды үрдіс деуге әсте келмейді”, - дейді.

Нұрмұхан аға соңғы сұхбатында: “Мен қазір екі фильмге бірдей түсіп жатырмын. Екеуі де менің қайғы-қасіретті көп-көрген халқым жайында. Бірі 30-жылдары Қазақстанды жайлаған аштықтың трагедиясы, бұл режиссер Дамир Манабаевтың “Сұржекей - ажал періштесі”, екіншісі әйгілі орыс жазушысы Михаил Пришвиннің ғасыр басындағы Қазақстанға сапары жөніндегі очеркі негізінде жазылған “Қара араб” фильмі...”, - деген екен. “Көзің тіріде бар асылыңды беріп кеткің-ақ келеді...” Бұл - Нұрмұхан ағамыздың арманы еді, өйткені, алпыстан жаңа асқан шағында, 1990 жылы мамырдың 2-сінде оның жүрегі соғуын тоқтатты. Ол әлі де көп нәрсе тындыруға, жұмыс жасауға құштар-ды. Өкініштісі, сұм ажал оның ойға алған істерін аяқтауына мүмкіндік бермеді...

Халық жазушысы, жерлесіміз Әбіш Кекілбаев “Ол түнгі аспандағы Темірқазық жұлдыздай танымал еді” деген естелігінде оқушы кезінде көрген “Қозы Көрпеш - Баян сұлу” фильміндегі Қодар бейнесі ұмытылмастай есте қалғанын, бұл фильм Қодарды көрермен жадында қалардай тамаша сомдаған Нұрмұхан Жантөриннің фильмі болғанын жазады. Міне, осыдан бастап Жантөрин даңқы Темірқазық жұлдыздай жарқыраған екен!

Ал, қазіргі кинокөрермендер оны актердің соңғы ойнаған ролдерінің бірегейі “Сұлтан Бейбарыстағы” Бейбарыс деп біледі, көкірегінде Нұрмұхан Жантөрин солай жатталып қалды, өнер әлемінде тек дара дарындар ғана осылайша көп жүрегіне жол тапса керек-ті...

“Сахна әулиесі” атанған саңлақ актердің отбасылық жағдайына келетін болсақ, Нүрекеңнің зайыбы, театр зерттеушісі Маргарита Иовлева-Жантөрина өз естелігінде ерінің руы Адай, ал оның анасы Ғазизаның Есентемір қызы екенін айтады. Ағамыздың соңында, асылдың сынығындай боп қалған қос қызы Бақыт пен Жанна бар, бірі филолог болса, екіншісі-театр зерттеушісі.

Жуырда ғана өзінің бес жылдығын атап өткен облыстық музыкалық драма театры Нұрмұхан Жантөрин атында. “Театр ашылғаннан кейін оған кімнің атын беру керек деген сауалдың туындайтыны заңды ғой. Осыған орай сан алуан ұсыныстар, талас пікірлер болмай қалған жоқ, жоғары жақтан біздің киелі өлкемізге үш қайнаса сорпасы қосылмайтын біреулердің есімдерін беру керек деп, тықпалап жатқандар болды. Алайда, біздің қалауымыздағы Нүрекең қай жағынан да келіп тұрды, өйткені Маңғыстау оның тарихи отаны, өзі қазақ театр, кино өнеріне өлшеусіз үлес қосқан ұлы актер, қайталанбас тұлға, ұлт мақтанышы. Соның өзінде біз біреулер алдымызды орап кетер деген оймен барынша асықтық және онымыз дұрыс та болды”, - деп әңгімелейді театр директоры Нұрнияз Мұханов.

Облыстық музыкалық драма театрына Н. Жантөрин есімі беріліп, “Театр өнеріндегі тұлғаның рөлі” атты ғылыми-практикалық конференцияда облыс әкімі Қ. Көшербаев сөз сөйледі. “Талант болып туылу - тәңірдің ісі. Оған кино алаңы мен театр сахнасы - тағдыр болғанда, Жантөрин болу - жазмыштан!...”

Ол - Туматути, Қодар, Кебек, Сырым, Мольер, Яго, Макбет болып санамызда сақталды, әсіресе кино өнерінде Шоқан Уәлихан, Сұлтан Бейбарыс болып көкірегімізге жатталды.

Кім білген, бәлкім қыпшақ даласының бір түп жусанын иіскеуді аңсап тұрған Бейбарыс-Жантөрин қанды қиян - Жайығы мен мұңды қиян Маңғыстауын аңсап көзіне жас алған болар. Өн бойына туған халқының киесі жүкқан перзенттің сол бір тамшы жасы бүгін оның бабақүлдігі - Маңғыстау топырағына сіңді деп білемін... Ең алғаш Қазақ Ұлттық театрын құру туралы қаулыға 1926 жылдың 13 қаңтарында Қазақстан Орталық Атқару Комитетінің тұңғыш төрағасы, жерлесіміз Жалау Мыңбайұлының қол қойғандағы белгілі болды. Маңғыстаулықтар үшін бұл да қуанышты жаңалық болуы тиіс. Қасиетті өлкемізден шыққан өз заманының көшбасшысы бола

білген дарабоз перзенттердің қатарына тағы да бір ат жазылды. Нұрмұхан Жантөриннің есімі елге оралды...“, - деген-ді ол сөзінде.

Осы орайда Мендекеш ақынның Төлеген Айбергеновке арнауындағы мына жыр жолдары есіме түседі.

... Жүзінді алғаш көргенде-ақ біткен бір сенім -
О бастан оқшау ту тіге келген жыршы едің,
Өлгеннен кейін,
көп жоқтап жүрміз өзінді -
өлмеске аяқ басқаның шығар бұл сенің!

Иә, өзі болмаса да есімі, рухы күллі дүниені шарлап келіп, алтын қазығын бабакүлдігінен тапқан Нұрмұхан Сейдахметұлы Жантөрин есімі де халық жадында сақталып, ұрпақтарымен бірге жасай бермек.

МҰРАТ МҰРАСЫНЫҢ ЖАРШЫСЫ

атанған Серік Харесов Жаңаөзен қаласындағы 7 орта мектеп
ән пәнінің мұғалімі, халық ағарту ісінің үздігі.

Ол – Мұрат Өскінбаев ақсақалмен қоян-қолтық араласып, - сырлас, дәмдес, шын мәнінде жолдас болған, бүгінде 100-ге толып, мерейтойы аталып отырған өнер тарланы, атақты күйші-композитордың көзі тірісінде күйлерін нотаға түсіре бастаған, сөйтіп сол кезде-ақ оның насихаттаушысы, зерттеушісіне айналған адам. Серік Харесов Атырау, Маңғыстау өңіріне белгілі домбырашы, “Жеңіс даңқы”, “Фонтан”, “Күйтолғау” “Сағыныш”, “Арнау”, “Шаттық”, “Аңсау сезімі” сынды күйлер мен күй-поэмалар шығарған күйші-композитор.

-Сәке, алдымен Мұрат Өскінбайұлының өмірі мен шығармашылығы жайында толығырақ әңгімелеп берсеңіз?

-Ол Адайдың Жаңай руынан, Жаңайдың Әлісі. Әлменбеттен Қалманбет туған, Қалманбеттен Өскінбай, Үлкенбай атты екі ұл, Көркей, Шырай, Ақжжан атты үш қыз өрбіген. Қалманбеттің осы бес перзенті бірін-бірі жібермейтін, бірімен-бірі тайталасқан аты шулы домбырашылар болған деседі. Осы бес өнерпаздың өнер тарихында белгілісі Өскінбай Қалманбетұлы (1860-1925). Оның өмірі туралы Қазақ Совет энциклопедиясының 9-томында қысқаша мәлімет жазылған. Қазақ халық композиторларының төл туындыларын салыстырмалы зерттеулерден өткізіп, өзіндік бағасын берген өнертану ғылымының докторы, академик, композитор Ахмет Қуанұлы Жұбанов Өскінбайдың табиғи таланттылығы, шынайы күйшілігі туралы өз еңбектерінде: “Құрманғазы, Дәулеткерей, Дина, Абыл дәстүрлерінің ешқайсысына тікелей соқпайтын творчестволық бағытында да,

орындаушылық дәстүрінде де, өз алдына бір төбе болып тұрған адайлық күйлердің негізін бір басына жинақтаған Өскінбайдың халықтық аспап музыкасында алатын орны ерекше”, - деп жазады. Академик Ахмет Қуанұлы Жұбанов айтқандайын, қазақ халық композиторларының ортасында өз алдына бір төбе болып тұрған Өскінбайдың күйлерінен біздің дәуірімізге жеткені жиырма шақтысы ғана. Олар: “Шалыс өре”, “Жаңылтпаш”, “Ыңғай төкпе”, “Соқыр қыз”, “Жеті бұлбұл” немесе “Бұлбұл ақ желең”, “Жирен жорға”, “Кербез Айша”, “Түрікпен”, “Құлбай бақшымен тартыс”, “Баланазойы”, “Қынжал”, “Өмір өтті”, т.т.

Осы бір аты аңызға айналған дүлдүл күйші Өскінбайдан Жұмағұл, Хамит, Мұрат, Ишан атты төрт ұл, екі-үш қыз дүниеге келген.

Өскінбайдың жеті перзентінің ішінде Хамит өз заманында Маңғыстау өңіріндегі атақты әншілердің бірі болған. Ұлы Отан соғысына аттанған сапарынан хабарсыз кеткен азаматтардың бірі. Ал Өскінбайдың Мұраты өнер тарихы төрінен орын алған атақты да талантты күйші, қазақ композиторларының бірі. Өскінбайдан өрбіген Мұраттың күйшілік өнерінің бастау қадамы өскен ұясындағы әдемі дәстүрде жатыр десек, ақиқат шындық көрінісі. Мұрат Өскінбайұлы 1904 жылы қаңтар айының бірінші жұлдызы күні дүниеге келген. Кіндік кесіп, туып-өскен жері Маңғыстаудың Қарақия ауданына қарасты Жетібай елді мекенінің “Жетібай құдығы” аталынған жер. Алты-жеті жасында анасы қайтыс болған бала Мұрат аға, інісі, апаларымен бірге әкесі Өскінбайдың қолында тәрбиеленеді. Тұрмыс жағдайына байланысты жөнді сауат ашуға мүмкіндігі болмай, жастайынан еңбекке араласады. 1932 жылға дейін Кендірлі, Фетисов тұз өндіру кәсіпшіліктерінде, Түрікмен КСР-і “Қарабұғазсульфат” тресі Сартас кәсіпшілігінде қарапайым жұмысшы міндетін атқарды.

1934 жылы Түрікмен КСР-і Мәдениет комиссариатының ұйғарым-нұсқауымен Қарабұғаз халық театрына жұмысқа ауысады. Бес-алты жасынан өнерге еліктеп өскен Мұрат Өскінбайдың күйшілік өнерін жете меңгеріп, өзінің бар өмір тіршілігін біржола өнерге бағыштауы осы 1934 жылдан басталған.

1934 жылдан 1954 жылға дейін Түрікмен КСР-інде артистік қызмет атқарған Мұрат Өскінбайұлы академик композитор Ахмет Қуанұлы Жұбановтың арнайы шақыруымен Алматыдағы Жамбыл филормониясына жұмысқа ауысады, кейіннен 1960-шы жылдары ұйымдастырылған “Қазақконцертте” қызмет істейді. 1965 жылы құрметті демалысқа — зейнеткерлікке шығып, 1967 жылы туған өлкесі Маңғыстауға оралады.

-Бұл өмірінің соңғы жылдары болар?

-Иә, Жаңаөзен қаласын мекен еткен Мұрат Өскінбайұлы 1982 жылы ұзаққа созылған науқастан өмірден өтті. Дүние салып,

топырағы бұйырған жері әкесі Өскінбай жерленген “Қырғын қауымы” Қарақия жотасының “Доңаза” деп аталатын жері. Халық өнерінің қайнар көздерінің бірі болған талантты күйші, халық композиторы Мұрат Өскінбайұлы өзі өмір сүрген ортасында өнер мұрасын қалдырды. Біздің заман тақырыптарына арналған тың стилдегі “Жан ата”, “Қоштасу”, немесе “Аттаныс”, “Сайлау”, “Жеңіс”, “1 Май”, “Отаным мәңгі жүректе”, “Қазақстан”, “Жетібай”, “Жаңарған Маңғыстау”, “Халықтар достығы”, “Бірінші космонавт” немесе “Өрен”, “Олимпиада -80” секілді бірнеше күйлері күйші-композитордың өнер тарихына қосқан өзіндік үлесі болып табылады. Мұраттың композиторлық, орындаушылық шығармашылығындағы отызға тарта күйлері арнайы оқу орындарына арналған оқулық ретінде Қазақстан Композиторлар одағының ұйғарым бекітуімен баспа бетінде жарық көрді.

-Мұраткең күйші, композитор ғана емес, жыршы, термеші, ақын ретінде де көпке танылған. Оның белгілі ақын Есенғали Бөкенбаевқа арнаған толғауын, Есағанның оған жырмен берген жауабын білеміз.

-Оның рас, оның өзі шығарған жыр, терме өлеңдері 1986 жылы “Аманат” деген атпенен кітапша ретінде баспа бетінен жарық көрді. Жиырмадан астам күйлері күйтабақшаларға жазылып, халық арасына кеңінен таралды. Орындаушылық шығармашылығындағы отызға жуық күйлері республика радио-теледидар алтын қорында, жиырмадан астам күйлері Құрманғазы атындағы өнер институтының фольклорлық бөлімінде, жүзден астам күйлері республика ғылым академиясының музыка секторы бөлімінде сақтаулы. Құрманғазы атындағы өнер институтының Буданов, Жаңбыршиев секілді түлектері мезгілінде Мұрат шығармашылығынан дипломдық жұмыс қорғаса, академик Ахмет Қуанұлы Жұбановтан бастап, музыка өнері қайраткерлері мен зерттеушілері Қ.Тастанов, Б.Ғизатов, У.Бекенов, Т.Мерғалиев, жазушылар Ә.Кекілбаев, Қ.Сыдиықов, тағы басқа бірнеше журналист қаламгерлер өз еңбектері мен мақалаларында талантты күйші, композитор Мұрат Өскінбайұлының шығармашылығы мен орындаушылығы төңірегінде жылы лебізді ой, пікірлерін жазды. Мұраттан маңғыстаулық терме, толғау өлеңдері мен күйлерін үйренбеген жас өнерпаздар кемде-кем. Олардың қатарында марқұм Әлқуат Қожабергеновтен бастап, М.Панаев, С.Шәкратов секілді республикамызға танымал домбырашылар бар. Халық өзі таңдаған, өз талғамынан шыққан өнерпаздарды кейінгі ұрпаққа шашпай-төкпей жеткізіп отырады, дәріптейді. Мәселен, Мұрат Өскінбайұлы өмірден өткеннен кейін 1984 жылы Жаңаөзен қаласының халқы

оның 80 жасқа , 1989 жылы 85 жасқа толу құрметіне арналған өнер мерекелерін ұйымдастырды. Соған орай, Жаңаөзен қаласына тақпау Теңге елді мекенінде М.Өскінбаев атындағы көше дүниеге келді. Қаладағы балалар музыка мектебіне М. Өскінбаев есімі берілді. Қаланың екінші шағын ауданындағы ол тұрған мекен-жайға ескерткіш тақта орнатылды. Бұның барлығы өнер адамына деген халықтық сый, құрметтің шын көрінісі деп түсінген жөн.

Бұл өмір бойы бұзылмаған және бұзылмайтын дәстүр болса керек.

-Сәке, сіздің Мүрекеңмен алғашқы таныстығыңыз қалай басталды?

-Мен Атырау (бұрынғы Гурьев) пединституты музыка факультетінің іргетасын қаласқанмын, сол оқу орнында сабақ бердім. Тағдыр айдап, дәм тартып 1980 жылы Жаңаөзенге келіп, Төлесін Әлиев атындағы мектепке қызметке тұрдым, өзім жатақханада жататынмын. Бір күні үзілісте мектептің сол кездегі мұғалімдері Саналбай Тасболатов, Шәріп Төлендиев үшеуіміз әңгімелесіп тұрғанбыз. Әңгіме күйге, күйшілікке ойысқан кезде олар Мұрат Өскінбайұлының осы Жаңаөзенде тұратынын айтты. Бұған мен елең еттім. Өйткені бұрын Форт-Шевченкода қызмет істеп Атырауға оралған математик ағамыз Закария Қабдолұлы Жұмағазиевтен Мүрекең, оның күйшілігі жайында естіген болатынмын. Сондықтан әңгімені төтесінен тарттым:

-Ол кісіні қайдан табуға болады, мекен-жайын білетіндер бар ма?

-Осы мектепте, бесінші сыныпта оның немересі оқиды ғой, содан білуге болады, - деді Саналбай.

-Жақсы ендеше, сол сыныпта бүгін менің сабағым бар еді, - дедім мен.

Сонымен 5-сыныпқа бардым. “Сыныпта Әзірбай Өскінбаев деген бала бар ма?” - деймін. “Менмін”, - деп кішкентай, арық қара бала орнынан көтерілді. Мүрекең жайлы сұрастырып, мекен-жайын жазып алдым. Ол кезде олар ұмытпасам, қаланың екінші шағын ауданында, екі бөлмелі пәтерде тұрады екен. Бір күні іздеп бардым. Есік алдында Мүрекеңнің зайыбы Нұрбалқан шешеміз самауыр қойып жатыр да, үйде бірі – ірі толық та, екіншісі – арықша, қағілез келген екі кісі отыр екен. Арықшасы бұл үйдің қонағы болып шықты. Аты Сейілхан, руы – жаппас, көп жыл газет редакторы болған өнерлі жан болып шықты. Бірер күй тартты. Кезек келген соң мен “Жалдықараны” тарттым. “Мынау Қалидың тартысы ғой”, - деді Мүрекең. Бұл - Қали Жантілеуовты айтқаны. Әңгіме шешіліп сала берді. Сол танысуымыз жолдастыққа, жолдастығымыз сыйластыққа ұласты.

-Сізді жұртшылық Мұрат Өскінбайұлының өнерін, оның күйлерін насихаттаушы, зерттеуші ретінде біледі. Мұны Мүрекеңнің өзі құп көріп, риза болды ма?

-Бір рет үйіне барып отырғанымда, ағамызға күйлерін жазып алып, нотаға түсірсем деген ойымды айттым. “Талай адам келді, шығарамыз деп, жазып алады да, “шу қарақұйрық” дегендей хабарсыз кетеді”, - деп жатыр Нұрбалқан шешей. Содан оның үш-төрт күйін жаздым. Олар “Өрлеу”, “Отаным мәңгі жүректе”, Мұраттың орындауындағы Өскінбайдың “Бұлбұл ақжелеңі” бар. Екіншіден, бұл істі қолға алуыма сол кезде мәдениет саласының басшылығында жүрген Т.П.Догадованың күйші-композитор күйлерін нотаға түсіру жөніндегі ұсынысы қамшы болды. Әрине, менен басқа да кейбір домбырашылар оның шығармаларын түсірмек болған, бірақ бұл оңай шаруа емес және олардың түсірген кейбір ноталарын тыңдап көрген Мүрекең жарыққа шығаруларына қарсы болған. Менің жазғандарымды тыңдағаннан кейін өзі “Серік, сенікі дұрыс, жалғастыра беруіңе болады”, - деп, ыңғай танытты. Мұраттың “Отаным мәңгі жүректе”, “Олимпиада – 80” атты күйлерін тұңғыш рет оркестрге шығарып, өзіне тыңдаттым.

-Сонымен, Сәке, Мұрат Өскінбайұлы күйлерінің нотасын және күйтабағын шығардыңыз, бұл ұстаз-аға, дара талант алдындағы інілік парызды орындауыңыз, қазақтың күй өнеріне, оның ұрпаққа жетуіне, болашақта сақталып, жасай беруіне қосылған зор үлес деп бағаланса керек-ті.

-Мұрат Өскінбайұлы өзі өлсе де өнері өлмейтін, халқымызбен бірге жасай беретін сан қырлы, саңлақ тұлға. Сондықтан да оның күйлерін насихаттау, тарату, ұрпаққа мұра ғып қалдыру ісі жалғаса беретініне сенемін. Көп еңбектену, іздену нәтижесінде 1996 жылы Қазақстан Композиторлар одағы жанындағы “Дайк-пресс” баспасынан “Мұрат Өскінбаев күйлерінің жинағы” аталатын кітапты жарыққа шығардым. Жинаққа рецензияны Қазақстан Композиторлар одағының сол кездегі бірінші хатшысы Базарбай Жұманиязов жазды. Алты мың данамен жарық көрген жинаққа күйші-композитор Мұрат Өскінбайұлының мен нотаға түсірген он екі күйі, А.Тоқтағанов түсірген бір күйі енді. Сонымен қатар Маңғыстау халық композиторлары шығармаларының Мүрекеңнің орындау шеберлігіндегі он жеті күй, барлығы 30 күйдің нотасы жарыққа шықты.

Сондай-ақ менің орындауымда 1986 жылы күйтабақ шықты. Мұнда халық композиторлары Қоңыр Жүсіптің “Қоңыр”, Абылдың “Нарату”, Өскінбайдың “Бұлбұл ақжелеңі”, Есірдің “Күнтайы” және Мұраттың “Құдағайы” бар.

Асқар таулар алыстаған сайын биіктейді ғой. Мүрекең де арамыздан кетіп, уақыт алшақтатқан сайын асқақтай түсуде. Оның 80, 85, 90 жылдық мерейтойлары мұнайшылар қаласы – Жаңаөзенде аталса, енді міне, ғасыр тойы облыс орталығы, ақ шаңқан қала – Ақтауда аталуда. Жуырда облыстық филармонияға Мұрат Өскінбайұлының аты берілді. Өнер адамының бақыты осы шығар деп ойлаймын. Ол өзінің күмбір қаққан күйлері сынды ұрпақтар жадында жаңғырып, сақтала бермек. Оның көзін көріп, өнерін зерттеп, жалғастырып жүрген біз үшін мұнан артық қуаныш бар ма?!

Қазан, 2004ж.

ШАБЫТЫН КҮЙ –АТАНЫҢ ШАРЫҚТАТҚАН

Маңғыстау өңірі екенін білеміз бе?

Күй, күйші дегенде ең алдымен ойымызға артына өшпес мұра қалдырған Құрманғазы Сағырбайұлы түседі. Бірақ, ұлы күйші шығармашылығының шарықтау биігі – Маңғыстау жері болғанын жұрттың бәрі бірдей біле бермесі анық. “Адай”, “Амандасар”, “Маната”, “Бозқаңғыр”, “Қызданайдың қырғыны”, “Төремұрат”, “Айжан қыз”, “Балқаймақ”, “Ақсақ киік” сияқты күйлері Маңғыстау жерінде дүниеге келген екен.

-Менің арғы атам Қонақбай Құрманғазымен жасы шамалас болған адам. Оның бес баласы Есенғали, Аманғали, Кеңес, Демес, Рамазан ата қонысы болған Нарын құмындағы Құрман ауылында тұрған. 1951 жылы переселен жасап, ол жерлерді зона қылды. Міне, сол еріксіз, зорлап көшіргенге дейін күйші анамыз Дина Нұрпейісованың ауылы бізден сексен шақырым қашықтықта болыпты, - деп әңгімелейді қазір Жаңаөзенде тұратын оралдық өнерпаз Исатай Рамазанұлы. – Дина менің атам Қонақбайдың бес баласының бірі Демеспен құрдас екен, екеуі де күй өнерінде сол кезде Құрманғазыдан кейінгі тартқыштар болған. Дина Құрманғазының шәкірті әрі сазгер болса, Демес күйдің жырауы көрінеді. Бір күйді қайталамай он екі сағаттай тартқан кезі болыпты. 1938 жылы Динаның айтуымен Ахмет Жұбанов Демес атамды Алматыға алып кеткісі келген. Бірақ, ол: “Елден кетпеймін”, - деп өзінің ұлы Бақтыгерейді және ауылдас бала Қали Жантілеуовты жібереді. Соңынан Бақтыгерей майданға алынып, қаза табады да, Деместің біздің тұқым білетін “Қайран да, менің қарағым” деген күйі шығады. Оны мен де тартып үйрендім.

Иә, Исатайдың аталары Динамен араласқан, Құрманғазыны қартайған шағында көрген адамдар. Өзі де өнер десе, ішкен асын жерге қоятын Исатай бала кезінен үлкендердің әңгімесін құлағына құйып өскен.

Құрманғазының әкесі Сағырбай Исатай – Махамбет көтерілісіне қатысып, қаза табады. Көтерілісшілерге ниеттес жас күйші оларға арнап “Кішкентай” атты күй шығарады. “Әзірше қолымнан келгені осы кішкентай ғана күй, қабыл алыңыздар” деген ойдан туындаса керек. Көтеріліске қатысы бар деп табылып, Құрекен де қудаланып, ұсталады. Әуелі Астраханның, кейін Оралдың түрмесіне жабылады. Түрмеде Лавочкин деген кісімен достасып, оған арнап “Лаушкен” атты ойнақы биге ұқсас күй шығарады. Күйші түрмеден қашар алдында белгілі “Түрмеден қашқан” күйін шығарыпты. Бұл күй музыкадан хабары мол Перовскийдің де құлағына шалынса керек. “Мына қырғызға сақ болындар, қашып кетіп жүрмесін. Күй әуені қашып кетіп бара жатқан адамды мегзейді”, - деген екен. Айтқандай-ақ, Құрекен түрмеден қашып шығады. Бірақ, барар жері, басар тауы қалмағандай дағдарады. Соңына түскен өкіметтің құрығы ұзын. Туып-өскен жерінде бай-сұлтандар, нағашы жұрты Атырауда – орыс-казак, Маңғыстаудың Каспий бойы орыс бекіністері. Не де болса алысқа, орысы жоқ жерге кетейін деген оймен, аты-жөнін жасырып, сенімді дос-жарандарымен ақылдасып, құрастырмалы домбырасын қапшығына салып, астына жарау ат мініп, белгісіз ұзақ сапарға аттанады. Ақтөбе мен Атырау аралығында тұратын нағашысы Төремұратқа соғады. “Төремұрат”, “Секіртпе” деген күйлері бәлкім осы сапардың жемісі шығар.

Ақтөбе, Жем арқылы Маңғыстау жеріне аяқ басқан Құрекен бір ауылдан екінші ауылға түсіп жүре береді. “Нарыннан Құрманғазы деген атақты күйші шығыпты” деген ұзынқұлақ хабар адайлар арасында тарала бастаған кез болса керек. Бір күні бір ауылдың шетіндегі үйге түскен күйшіні құдайы қонақ ретінде үй иелері қарсы алып, құрмет көрсетеді. Үйдің төрінде әдемі қара домбыра ілулі тұр. Сусын ішіп отырып байқаса, домбыра тартатындай, соған лайықты кісіні көре алмайды. “Отағасы да, әйелі де домбыра шертердей ыңғайы жоқ секілді, ендеше басқа біреу бар-ау, ол кім болды екен” деп ойлаған Құрекен үйде адам жоқта домбыраны шертіп қарап, бұрауын бұзып жібереді де, қайта іліп қояды. Кешкі ас алдында 15-16 жасар қыз келеді. Тамақ желініп болған соң әкесі: “Қызым, мына қонақ екеуімізге домбыра тартып бер” - дейді. Айжан орнынан тұрып домбырасын алады да, бұрауының бұзылғанын байқап ренжиді. “Сенің киелі домбырана кім қол тигізуші еді,” - деп әкесі жұбатқан болады. Айжан домбырасының бұрауын түсіріп, қағып-қағып жібергенде күмбірлеп шыға келеді. Содан соң бірінен-бірі өтетін сұлу әуендерді төгілдіре жөнеледі. Оның тартысына тәнті бола танданған Құрманғазы әуелі сүйсіне таң қалып тыңдағанмен біраздан кейін делебесі қозады. “Япыр-ай,

мына қыз шыныменен менен асқаны ма, қой бұлай бола қоймас, бұған өзімнің кім екенімді танытайын”, деп ойлайды да:

-Қарағым, біздің жақта бұл тартысыңды “былағай” дейді, әкел, мен қалай тартуды көрсетейін, - деп, домбыраға қолын созады. Сонда қыздың әкесі оның сөзіне намыстанып:

-Уа, қарағым, сен нені көкіп кеттің, бүкіл Маңғыстауда, қала берді исі қазақта менің қызымды күй тартудан жеңген адам жоқ, мықты болсаң, ел алдында күй тартысып, жеңіп көр, - дейді.

Сөйтіп адайдың игі жақсылары, көп халық жиналып, Айжан екеуін ортаға отырғызып, күй тартысын қызықтапты. Бір-бірінен қалыспаған қос жүйріктің шеберлігі тең түскен көрінеді. Иыққа қойып, арқаға айналдырып, секіртіп, шоқытып, қағытып, Құрманғазы не түрлі тартысқа салса да, Айжан дәл солай қайталапты. Оңай жеңе алмасын сезген Құрекең оң аяғын қолымен ұстап, домбыраны башпайларымен қаққан көрінеді. Ал, Айжан көп алдында аяғын жалаңаштап көтеруді ұят санаған болуы керек, жеңілгенін мойындапты. Сонда бір үлкен кісі сынай қарап:

-Біздің қызды жеңген беймәлім жан Құрманғазы болмағай, бірақ ол Текенің (Орал) түрмесінде деп естіп едік. Егер босап, не қашып шыққан болса, дәу де болса Құрманғазы, - деген екен.

Құрекең сөйтіп адайлар арасына келер-келместен танылып қалады. Қашаннан меймандос, өнер қадірін білетін жұрт оны көтеріп әкетеді. Көңілі тасыған ол сан түрлі қағыс-тартыс өнерін салып, халыққа “Серпілер” деген күйін шығарыпты. Кейіннен күй “Серпер” аталып кетіпті. Дина Нұрпейісова апамыз бұл күй туралы: “Құрекеңнің өзіндей ыңырантып, ойнатып, күрсіндіртіп, серпілтіп келтіру мүмкін емес, менің тартуым тек әуені ғана” деген екен.

Адайдың бармағынан бал тамған күйші қызы Айжанның өнеріне аса риза болған Құрманғазы “Айжан қыз” атты күй шығарған. Шалқар даланың әнұраны іспеттес “Адай” күйі ұлы күйшінің өзін ыстық ықыласпен қарсы алған еркөңіл халыққа көрсеткен құрметі.

Құрманғазының түрмеден қашып, Маңғыстауға асып кеткен хабарын естіген Каспий бойының орыс-казагы іздеу сала бастайды. Жанында төрт аттылы казагы бар офицер күйшінің жүрген жерін біліп, андып ұстап алады. Бұл хабар лезде ауыл-ауылға тарайды. Елдің аузы уәжді кісілері жиналып, орыс-казактарға ақша беріп, алдына мал салып, Құрманғазыны босатып алады. Онымен қоймай “Маңғыстауда қайтыс болды” деген донесение жаздыртады. Сөйтіп, Құрекең Маңғыстауда тағы бірнеше жыл жүріпті. Елдегі шешесінің хабарын естігенде “Қайран шешем”, өңіріміздің ала-құла төбелерін көргенде “Алатау”, сондай-ақ “Маната” деген күйлер шығарған екен.

Кіші жүзде хандық құлап, өткен ұмыт бола бастаған кезде Құрманғазы да еліне қайтуды ойға түйеді. Туып-өскен жерін сағынып, қуғын-сүргінді өмірін еске алып шығарған күйі “Балқаймақ” көрінеді.

Нарынға оралған күйші ел аралап жүріп, тоғыз жасар Динаға кездеседі. Нұрпейістің үйінде қонақ болып, түнімен күй тартқанында кішкентай қыз бала ұйықтай алмай дөңбекшіп шыққан көрінеді. Құрекең кеткеннен кейін ес-түссіз жеті күн ауырыпты. Сандырақтап, әкесінен домбыра сұрай беріпті. Домбыра қолына тиісімен күйшінің түнімен тартқан күйлерін қайталап шығыпты. Бұл хабарды ұзын құлақтан естіген Құрманғазы қайтып оралып, жас Динаны шәкірт тұтып, батасын беріпті және оның күйшілік жолға түсуіне көп септігін тигізген екен.

Бұл әңгімелерді маған айтқан Исатай Рамазанұлы Нарында туып-өскен имандылық жаршысы, ақынжанды азамат. Мен көпшілікке жетсін, кезінде Құрманғазының шабытына дем берген Маңғыстау сияқты киелі, әулиелі топырақта өсіп келе жатқан жас буын ғибрат алсын деген ниетпен жазып отырмын. Күй атасы атанған Құрманғазы қай аңызға да сиятын дара тұлға ғой.

25.07.1996 ж.

ЖАҚСЫДАН ШАРАПАТ

Менің шығармашылығымға шапағаты тиген жандардың бірі - Қабекең, филология ғылымдарының кандидаты, әдебиетші, зерттеуші-ғалым марқұм Қабиболла Сыдиықов болды.

Сексенінші жылдардың басы болатын. Бірде Түрікменстандағы Красноводск аудандық “Жұмысшы” газетінің жауапты хатшысы Есберген Іңірбайұлы үйіне Қазақстаннан аса құрметті қонақтардың келетінін айтып, бірге болуға шақырды. Мен онда “Жұмысшының” бөлім меңгерушісімін.

Редакциямызға жақын тұратын Есбергеннің үйіне барсам, екі қонақ кісі отыр екен. Бірі Қабекең де, бірі Ағзам Ыбыраев деген азамат. Қабекең сол кезде Алматыдан оралып, Форт-Шевченко қаласы тарихи-өлкетану мұражайының директоры екен. Танысып-біліскеннен кейін кезек әдебиет ауылына, поэзияға қарай ойысты. Байқаймын алғашқы пікірлесуден-ақ Қабекең екеуміз бір-бірімізге ұнап қалған сияқтымыз. Ол Қанатбай сынықшыға қаралуға келген екен. Қонақ болып, ел қыдыруға асығыс екендіктерін айтты.

Қабекең сол сапарында Красноводск мен оның маңында тұратын қазақ ақындары – Есенғали Бөкенбаев, әкелі-балалы Өткілбай және Құдайберген Көпековтер сияқты бес алты адам-

ның өлең-жырларын өзімен ала кетті. Бұрын жекелеген өлеңдерім республикалық газет журналдарда жарияланып жүрген мен де бір топ өлеңдерім мен суретімді беріп жібердім.

Арада біраз уақыт өткеннен кейін Маңғыстаудың сол кезде “Коммунистік жол” аталатын облыстық газетінде “Нұр шаша бер, бейбіт күн” деп аталатын үлкен тақырыппен бес-алты өлеңім суретіммен жарқ ете қалды. Қабекең жүрек тебіренерліктей ғып алғы сөзін жазыпты.

Қабиболла аға 1994 жылы жарыққа шыққан тұңғыш жыр жинағым “Бойтұмарға” да алғы сөз жазды.

Өкінетінім Қабекең ағамызбен көп дидактасып, бірге болып әңгімесін тыңдай алмадық. Анда-санда Алматыға бара қалғанымызда үйіне телефон шалатынымын. “Үйге келсейші,” - деп шақырған кездері де болды, бірақ сәті түспей-ақ қойды. Арнайы бір барармын деп жүргенімде ағамыз дүниеден озды. Енді оны еске алудан, ол туралы естелік айтудан басқа қолымыздан ештеңе келмейтін сияқты.

Қайран Қабеке, Қабиболла аға, жатқан жерің жайлы болсын, тірлікте өте көп еңбектендің, бейнет пен қиындықты да аз көрмедің, бақида жаның жәнәтта болып, нұрың шалқысын, абзал аға!

САЗГЕР

(Жалғас Кеңесұлы жайында үзік сыр)

Әлі есімде тоқсаныншы жылдардың ортасы болса керек. Ол кезде Жаңаөзен қаласында тұратын едім. “Қалаға өнерлі бір жігіт келіпті, асабалығы күшті екен, аты-жөні Жалғас Кеңесұлы”, деген хабарды еститінмін. Бірде сол кезде Жаңаөзен мұнай колледжінде оқытушы болып қызмет істейтін, ансамбльде ән айтып жүретін өнерпаз Есболат Аманжолов дейтін жігіт тап бола кетті. Амандық-саулықтан кейін ол: “Бізге жаңадан келген Жалғас деген жігіт сіздің апа туралы өлеңіңізге ән шығарыпты, өткен сенбі күні Жетібайда тойда болдық, сонда орындалды, ақ жаулықты әжелер көзін бір шылап алды”, - деді. Кейіннен, 1998 жылы бұл ән Қазақ радиосының республикалық “Жаңа жұлдыздар” байқауында бірінші орынды иеленді.

...Балалық шағы Сыр елінде өткен Жалғас кішкентайынан өнерге жақын тұрды. Құрманғазының, Тәттімбет пен Динаның жан тебіренерлік күйлеріне елтіп, Абай мен Ақан серінің лирикаға толы әндерінен, Әсет пен Нұрғисаның әуезді әндерінен сусындап өскен оның рухани жан дүниесі байып, мектеп қабырғасында жүргенде-ақ сазгерлікке, ақындыққа ден қоя бастады. Ән мен күй десе ішкен асын жерге қоятын ол мектептегі

көркемөнерпаздар үйірмесінің белді мүшесі болды. Мектеп бітіргеннен кейін Қызылорда қаласындағы қазіргі Қорқыт ата атындағы мемлекеттік университетінің музыка факультетіне алып барған да осы бір құштарлық еді. Музыка әсершіл нәзік сезіммен, қылаусыз жүректен шығатын туынды. Әйтпесе тыңдаушы жүрегіне жетпес еді. Тырнақалдысы –1980 жылғы көктемде дүниеге келген “Нәзігім-арманым” әні болды.

Жалғастың сазгерлік өнері өзінің атажұрты –Маңғыстауға, оның ішінде мұнайлы Жаңаөзенге көшіп келгеннен кейін қанаттанып, шын мәнінде өріс жайды. Атап айтар болсақ, ол Фариза Оңғарсынованың, Қайнар Олжайдың, Светқали Нұржанның, Құдайберген Қазыбековтың, Сайын Назарбекұлының, Қаржаубай Рейімбайұлының, Рәуіл Майдановтың, тағы да басқа ақындардың өлеңдеріне ән жазды. Ол арнайы тапсырыспен емес, мерзімді баспасөз беттерінде жарық көрген немесе қолына түскен жыр кітаптарынан өзінің көңіліне ұнаған өлеңдерді әнге айналдырады екен. Оны тіпті өлең авторлары да білмей, кейін естіп жатады. Мұндай жағдай менің басымнан да өткен-ді. Өткен жылы Ақтаудағы облыстық филармонияда Жалғастың “Маңғыстау біздің -әніміз” атты кеші зор өрлеумен өтті. Кеште орындалған әндердің он шақтысы менің өлеңдеріме жазылғанын естіп, таң қалғаным бар. Оның жоғарыда аталғандардан басқа “Айналайын”, “Маңғыстау -біздің әніміз”, “Ұландар”, “Шығайық қырға”, “Аққулар”, “Аққу арман”, “Туған күн”, “Сағыныш”, “Домбыра”, “Әнші қыз монологы”, “Асыл жарым”, “Іздеймін сені”, “Бала болашағың”, “Қартаймайды ғашық адам”, “Сенсіз таңдар”, “Құрылысшылар әні”, “Жаңаөзен жас қала”, сияқты әндері көпшіліктің көкейіне қонды. Жалғастың Фариза апамыздың сөзіне жазған “Көңіл назы” әні 2002 жылы қазақ радиосының байқауында бірінші орынға шықты. Осы ән және “Апа, сен қартаймайсың” әні “Тамаша” ойын-сауық бағдарламасында орындалса, оның сөзін де, әнін де өзі шығарған “Қайран дүние” әнін ұлттық телеарнадан республикаға белгілі әнші Нұрлан Өнербаев “Ән мен әнші” бағдарламасында орындады.

Оның әндерін сондай-ақ еліміздің Ұлжан Айнақұлова, Сембек Жұмағалиев, Ералхан Әбішев, Бейбіт Сейдуалиева, Бақыт Шадаева, Нұрмағанбет Наренбаев, Ұлықпан Жолдасов сияқты әншілері орындап жүр. Бұл Жалғастың әндерінің республикамызға тарай бастағанын көрсетеді. Жуырда Республикалық авторлар құқы жөніндегі қоғам оның сазгерлік өнерін жоғары бағалап, 34 әнін тіркеуден өткізді және авторлық куәлік тапсыр-

ды. Бірнеше әндері республикалық телеарналардың концерттік бағдарламаларынан көрініс тапты. “Әнші қыз монологы” әнін әнші Бақыт Шадаева деректі телефильмде шырқады.

Жалғас мұнан екі-үш жыл бұрын өздерінің алтын тойларын тойлаған еңбек ардагері Кеңес аға мен ардақты ана Жаңыл жеңгейдің он баласының бірі. Қызмет жолын мұғалімдіктен бастаған ол мектеп директорының орынбасары, Жаңаөзен мұнай колледжі директорының орынбасары міндеттерін атқарды. Қазір мұнайшылар қаласындағы мәдениет пен өнердің ордасы - “Өнер” қазыналық кәсіпорнының директоры қызметін атқаруда. Зайыбы Тұмар мектепте мұғалім. Балалары өсіп келеді. Халқымызда сүйсінгенде айтылатын “Сегіз қырлы бір сырлы”, “Жігітке жеті өнер де аз” - деген сияқты мәтел сөздер бар. Бұл тура Жалғас Кеңесұлына арналып айтылғандай, өйткені ол сазгерлігімен қоса ақын әрі әнші, концерт жүргізуші әрі асаба, жалпы алғанда, өнерімен өрге жүзген жігіт. Қала деңгейінде өтетін сан алуан шараларға мұрындық болып, өзі ұйымдастырып, өзі жүргізіп жүргенін талай көрдік. Сонымен қатар кейбір әндерінің мәтіндерін жазған да өзі.

Жуырда Жалғастың өмірінде қуанышты оқиға болды. Астанадағы Президенттің мәдени орталығында оған Қазақстан Республикасының мәдениет қайраткері атағы беріліп, белгісі тапсырылды. Бұған Жалғасты білетін, оның өнеріне қол соғып жүретін маңғыстаулықтар түгел қуанды десек, асыра айтқандық емес. Өйткені, бұл оның ширек ғасырлық тертөкті еңбегінің жемісі.

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні дегендей, сөзіміздің соңында сазгер Жалғас Кеңесұлына бағытыңнан таймай биіктерді бағындыра бер дегіміз келеді.

2006 ж.

ТАҒДЫР ТОҒЫСТЫРҒАН

Уәйіс ақын және Саламат Мұқашов жайлы бір үзік жыр

Мұнан жиырма жыл бұрын, яғни 1988 жылы құрылғанына он бес жыл болған Маңғыстау облысының таратылғанын жұртшылық жақсы біледі. Әрине, “балапан басына, тұрымтай тұсына” дегендей, бұл көптеген жандарға оңай тиген жоқ. Соның ішінде көршілес түрікмен елінде, қазақ тілінде шығатын “Жұмысшы” газетінде он үш жыл қызмет істеп, енді ғана атажұртына табан тіреген маған да қиын болды. Өйткені, менің облыстық “Коммунистік жол” газетінде қызмет істей бастағанымда үш-ақ жыл болған, басымда баспана жоқ, туған-туыстың бәрі Түрікменстанда қалған-ды...

Басқа да облыстық құрылымдар сияқты газет те жабылып, маған Бейнеу аудандық газетіне баруға ұсыныс түскенде көп

ойланып жатпадым. Себебі орталықтан шалғай болғанмен әйтеуір Маңғыстау жері және өзімнің сүйікті кәсібім, оның үстіне бір бөлмелі пәтер дайын тұр екен. Сондықтан да Бейнеуде контейнер алаңы жоқ дегеннен кейін алпыс тонналық жүк тиелетін қара вагонды жалдап, оның бір бұрышына балашағам мен көрпелі төсегімді салып алып, салдырлап көшіп бардым. “Көрмеген жер - көрстан”, “Танымасын - сыйламас”, деп қазақ айтпақшы, бірақ олай болмай шықты. Елдің азаматтары сау болсын, күпті көңілмен барған маған алғашқы күндерден-ақ қамқор болып, құшаққа тартты. Ауданның сол кездегі бірінші басшысы Дүйсекең, Дүйсенбі Әріпов, аудандық атқару комитетінің төрағасы Қуандық Нұрғалиев, оның орынбасары Ибрагим Мұрасов, аудандық газет редакторы Айтуар Өтегенов, ішкі істер бөлімінің бастығы Қонарбай Қилыбаев, оқу бөлімінің басшысы Мырзабек Болысов, тұрмыстық қызмет үйінің директоры Ыбырай Юсупов, тағы басқа да жігіттер бұрыннан етене таныс жандарша қарсы алды.

Көшіп барған күннің ертеңіне-ақ Сабыр Адай келді, оған ілесе өлеңдетіп, марқұм Уәйіс Қайралапов пен Қаржаубай Жылқыбаев жетті. Әлі есімде Уәкең салған жерден:

Байқандар, қасындағы мұнараны,
Белгісіз оның қанша тұра алары.
Қандай халық болмасын оның атын
Әр кезде ақындары шығарады...

деп тақпақтай жөнелді. Біздің аз да болғанмен жадымызда ұзақ сақталатындай достығымыз осылайша басталып кетті. Иманды болғыр Қаржекең екеуіміз бір кәбинетте отырамыз. Сабыр аудандық мәдениет бөліміндегі қызметіне бара жатып, жолшыбай бізге бір соқпай кетпейді. Ал, кешкі мектептің директоры Уәкең әуелі телефонмен мазалайды және кездесіп әңгімелеспеуіне қоймайды. Одақтың орталық әдеби газет-журналдарын қалт жібермейді, жаңа шығып жатқан әдебиетті көп оқиды. Өзі оқыған тұшымды дүниелерді сенің де тауып оқуыңа көмектеседі. Ұмытпасам “Звезда” сияқты, бір қалың журналда алғаш жарық көрген “Тайный советник вождя” деген романды қоярда-қоймай оқытып, пікірлескені бар. Өлкемізде жазба ақын ретінде танылған ол табан астында суырып салатын айтыскер де еді.

- Бірде Гурьевке (қазіргі Атырау қаласы) бардым, сол жылдары облыс орталығы болатын. Төрт-бес күн қыдырыстап, бұрыннан аралас-құралас жүрген ақын Ғизат Әбілтаевтың үйіне соңынан бардым, ол кісі ауласында жүр екен. Менің алдымен өзіне соқпай осында жүргенімді естіген болуы керек, қабағы қатыңқылау. Салған жерден өлеңдетіп, тиісе жөнелді:

Сен бе едің ақын жігіт Уәйіс деген,
Бұл жаққа келіп пе едің жай іспенен?
Келгелі төрт-бес күннің жүзі бопты
Үй қалды ма, сен барып шай ішпеген?

-деді. Мен де табан астында жауап қаттым:

Мен едім ақын жігіт Уәйіс деген,
Бұл жаққа келіп едім жай іспенен.
Ол рас талай үйдің дәмін таттық,
Қалып тұр тек сіздің үй шай ішпеген?...

-деп едім, күліп келіп қолымды алып, бетімнен сүйді, -дейтін Уәкең.

Бірде Уәйістің үйінде отырғанымызда ағаштан оюлап жасалған, қаусырмалы қақпаққа көзім түсті. Жоғарыға іліп қойыпты. Мұны байқап қалған ақын:

-Мен орынсыз жерден шатылып, бір таныс кісінің аттестатты жуғаным деп тастай салған отыз сомын көген біреулер “аттестат сатты”, деп шағымдануынан сотталып кеттім... Естуімше бір күндері Бейнеуге Саламат Мұқашов келіпті. Іс басындағы жігіттердің көпшілігін танитын ол бір кезде “Сендерде осы бір ақын жігіт бар еді, сол көрінбейді ғой”, -дейтін көрінеді. Хабарды естіп, жағдайды білгеннен кейін: “Ол бір аңқылдаған, адал жігіт сияқты еді, нақақтан күйді ме, әлде қателесті ме анықтау керек екен”, деп мән-жайды сұрастырып, жазып алыпты. Сол кісінің тигізген шарапатының арқасында мен босап шықтым. Ақтөбедегі колонияда отырып, үй жиһаздарын шығаратын фабрикада жұмыс істейтінмін. Содан жүректі қуаныш кернеп, шабытым шалқып, Сәкеңе жыр арнадым, оны мынадай қаусырмалы ағаш қақпаққа ойып жаздырдым, екі дана ғып жасаттым. Мұның бірін Саламат Мұқашовқа апарып бердім, екіншісі міне, мынау, -деп орнынан тұрып, ағаштан өрнектеген, ішін ойып өлең жазылған қаусырма қақпақты қолыма берді. Онда былай деп жазылыпты:

Саламат Мұқашовқа

Қандай жерде жүрсе де, қайда жатып,
Сөз ірісін сөйлейтін майдалатып,
Сәлем жолдап отырған, Сәке, Сізге
Өзіңіздің Уәйіс Қайралапов!

Жүрмесем де ортамның қолы болып,
Көрмеп ем қатарымның соңы болып,
Халқымның бағы болып жанармын да
Естілмеспін деуші едім соры болып.

Білмеппін. Жатыр екен азабы артта,
Тағдыр мені үлгерді жазалап та,
Оңай ма атағы мен абыройын
Жоғалтып ала қою азаматқа.

Сан түрлі адамдармен сырласыппын,
Біреуі едім өмірге шын ғашықтың.
Шыңыраудың түбіне құлап барып,
Қанаттанып, қайтадан шыңға шықтым.

Дертімнің ем дәрісі табылмастай,
Болып едім, азабым арылмастай.
Өртеніп жатқаннан Сіз құтқардыңыз,
Қанатымен су сепкен қарлығаштай.

Жатқанда бақша түгіл дала гүлдеп,
Өмірде үлесің бар, ала біл-деп.
Сіз маған самғап ұшар қанат беріп,
Космосқа алып шықтыңыз, корабль боп.

Шегініп қала берді жолы тар күн,
Жүректі мұнан артық жылытар кім?
Өмірде бір биікке шыққандаймын
Мұныңызды мен қалай ұмытармын.

Исінен адам жүрген іздеп менің,
Көп еді көңіліме тізгендерім.
Адамның адам үшін қамқорлығы,
Дегеннің үлгісін мен Сізден көрдім

Жатпай-тұрмай ел қамын жейтіндердің,
Мен бүгін өзін көрген кейпіндемін.
Шіркін-ай, болсын дағы бәрі Сіздей
Өздерін азаматпыз дейтіндердің!!!!

Жатыр ем көңіліме қоныс тілеп,
Ізгілігің алдымнан тоғысты кеп.
Ант еттім мен өзіңе ақ жүрекпен
Өтуге өмір бойы борышты боп.

Нұрыңның жұттым бойға тарағанын,
Бұл Сізді жан-жүйеме балағаным.
Сізбенен бір әкесі екеу болып,
Мәз болып жатыр бүгін балаларым.

Бұл ізгілік есімнен кетпес менің,
Сіз үшін кеудеме гүл екпес пе едім.
Сіз көрсеткен ізгілік қарымтасын
Қайтаруға өмірім жетпес менің.

Ізгілік ел есінде қала бермек,
Жаздыңыз жүректегі жараны емдеп.
Тілеймін мазмұнды, ұзақ өмір сүріп,
Халқыңа шамшырақ боп жана бер!-деп.

*Зор құрметпен: Уәйіс Қайралапов.
1982 жыл, Ақтөбе қаласы.*

Иә, бүгінде Уәйіс ақын да, ол жыр арнаған Саламат Мұқашов та дүниеден озды. Газет беттерінен кезінде облысымыздың бірінші басшысы болған Сәкенің 80 жылдығына орай мақалалар, лебіздер жарияланған кезде менің түсіме Уәкең кірді, рух беріп жүргені болар деп ойладым. Содан оның осы арнау жыры есіме түсті. Тірі болғанда ол да жүрекжарды алғысқа толы арнауын жолдар еді-ау деген оймен осынау жырын көпшілікке ұсынуды парыз деп білдім.

ОН ЖЕТІДЕ ОТ КЕШКЕН

Сол күні Қошоба ауылынан шығып, жүз сексен шақырымдай жердегі Қарабұғаз қаласына жол тартқан жиырма жігіттің ішінде Сұлтан да бар еді. Бұл оның аудандық әскери комиссариатқа екінші сапары. Жетектегі екі түйеге жігіттер кезек-кезек мініп, аяқ суытады. Басқалардан жасы кіші болса да, өзін ересек санаған Сұлтан сыр бермейді. Жаздың күні қандай ұзақ болса, жол да сондай, жеткізбейді. Тас төбеден шақырайған күн тапжылар емес. Аялдаған кезде құтыдағы жылымшы сумен ерін шылайды да, жүріп кетеді. Көкшіл сағымы көлкіген сүреңсіз шөл даланы таспадай тілген ақшандақ жолмен кәрі Атырау жағасындағы қалаға таяған сайын Сұлтанды бір ғана ой мазалауда: “Тағы да кейін қайтармаса екен”. Оны кейін қайтармады. Бұған Сұлтанның туған жылына бір жылды қосып айтуы себеп болса керек. Көкейге түйген ойының сәтті шешілгеніне қуанған Сұлтан он жеті жасында майданға аттанды.

* * *

Өзінің жауынгерлік жолын автоматшылар ротасында бастаған кіші сержант Сұлтан Балхаев бүкіл Украинаны, Белоруссияны, Литваны, Шығыс Пруссияны жаяу жүріп өтті. Ол Курск иініндегі шайқастарға да қатысты. Бірде оның бөлімшесіне сол аудандағы жау күшінің орналасуы жөнінде мәлімет түсіру тапсырылды.

Сұлтанның тобы жау тылында алты сағаттан аса болып, орманның алдын ала жоспарланған тұстарын шолып, картаға белгілер соқты. Қарауындағы жігіттерімен аса сақтық пен табандылықты қажет ететін тапсырманы ың-шыңсыз орындаған Сұлтанның көкірегін қуаныш кернеді. Жауынгерлеріне ризашылықпен қарап қояды. Қырғыз Омаровтың жасы 38-де болса, орыс Сема он жетіге жақында толған-ды. Ұлты да, жасы да, мінез-құлқы да түрлі-түрлі осынау жандар бірге туған бауырларындай ыстық. Жалғыз аяқ соқпаққа түскен олар тезірек асып кету үшін ширақ басып жүріп келе жатты.

-Командир, фрицтердің әлгі дзотын байқадыңыз ғой? Өте мықты, біздің адамдардың талайын жер құштырады-ау. Көзін құртып кетсек қайтеді? — деп сыбырлады Сема. Жүзінен баландықтың табы кетпеген оның отты жанарынан қайтпас қажыр аңғарғандай болды.

-Тапсырмада белгіленбеген, - деді бұл ұсынысты ой таразысына салып тұрып.

-Алдыңғы шепте тұр ғой, граната жаудырып, бұзайық та, тартып кетейік.

Осындай тоқтамға келген топ ымырт қараңғылығын жамылып, жау шебінде сәл кідірген еді. Біраздан кейін жау дзоты қызыл жалын құшты. Шаң-шұң дауыстар естіліп, аспанға ракеталар атылды. Әр тұстан із тастаған автоматшылар бұл кезде ұзап та кеткен еді.

Көп ұзамай автоматшылар тобы әкелген мәліметтердің құндылығы анықталып, топ мүшелері наградаға ұсынылды.

* * *

Харьков қаласын азат еткен кеңес әскерлері гитлершілдерді Днепрге тықсырды. Сұлтан қызмет ететін 92-гвардиялық Харьков полкі 1943 жылғы қыркүйекте Днепрден өтті. Сұлтан соғыс кезінде көптеген қалалар мен селоларды көрді. Алайда, сол бір Бородавка деревнясы күні бүгінгідей көз алдында. Осы деревняда өші қалғандай жау үсті-үстіне шабуылдады. Автоматшылар ротасы зор шығынға қарамастан табан тіреген окоптарын күні бойы қорғады. Түнге қарай ғана шабуыл тынып, күндізгі оқ гүрсілі толас тапқандай болды. Қолқаны қапқан оқ-дәрі исі сейіліп, күздің қоңыр самалы есті.

Таң елең-аланда жанына екі автоматшыны ерткен Сұлтан барлауға шықты. Фашистер техникасын осы тұсқа шоғырландырып жатты. Орманның қалыңдау тұсына жасырынған жау “тигрлері” мен “пантераларының” тұмсығы сораяды. Барлаушылар жаудың шайқасқа мықтап дайындалып жатқанын көрді.

Бұл жөнінде біздің командованиеге мәлімдеме беріліп, шұғыл шаралар алынды. Таң ата жер солқылдағандай болып, фашистердің тегеурінді танктері шабуылға шықты.

Жаудың он төрт танкісі қатарласа жылжып, окопқа таяды. Олардың соңын ала жаяу әскерлері ілесті. Алдыңғы белеске жақындаған танктің үшеуі өрт құшты. Қалғандары жиілете оқ шығарып, алға ентелеп келеді. Бүкшендей жүгірген жау солдаттарын қарауылға алған Сұлтан автоматшылары оқ септі. Кенет бастан тиген ауыр соққы есеңгіретіп жіберді. Миына ине сұғылғандай әсер алды. Есін жиғанда көз алдындағылар шырқ көбелек айналып бара жатты. Бойын зорға билеп, окоп түбіндегі бір бума гранатаны қолына қысып ұстап, жау жаққа көз тікті. Бет-аузын қан жапқан оны рота командирі Якименко қолтығынан демеді.

-Бұйырамын, жедел медсанбатқа барасың! — деді ол.

Алғаш медициналық көмек көрсеткен ақжарқын санитар жігіт жақ сүйегінің жараланғанын, тілінің де зақымданған болуының мүмкін екенін айтып, қолына блокнот пен қарындаш ұстатты. Жақ ашуға тыйым салды. Медсанбатта ұрыстың барысын білуге құштар жаралылар Сұлтанды ортаға алды. Әсіресе, екі жауынгер мұның жанына келіп, сұрақ қоюмен болды:

-Бородавка түбінен бе? — Сұлтан басын изеді. — Біздікілер жауды тоқтата ала ма? — Сұлтан басын изеп, бас бармағын көрсетті. Ашуланған бірі: “Сайтан алғыр, қорыққаны сонша, тіпті тілден айырылыпты,” - деді. Міне сонда санитардың блокноты мен қарындашы кәдеге асты.

1710-арнаулы эвакуациялық госпитальдың хирургі Мухин мен емдеуші дәрігер Иконниковке Сұлтанның сынған жағын емдеу оңайға түспеді. Оның алты айдан кейін ғана қатарға қосылуына мүмкіндік туды. Жүзіндегі тыртық пен тілдің білінер білінбес ақауы сол ауыр жарақаттан қалған белгі.

* * *

1944 жылғы маусымда 97-атқыштар дивизиясы Витебск қаласын азат ету жолында кескілескен шайқастар жүргізді. Гвардия аға сержанты шеніндегі Сұлтан осы дивизияның 136-атқыштар полкіндегі автоматшылар ротасы взвод командирінің көмекшісі болатын. Атыс кезінде командирі оққа ұшты да, Сұлтанға шабуыл алдында взводты басқаруға бұйрық берілді.

“Отан үшін алға!” деген дауыс естілгенде жауынгерлер жаңбырша жауған оқ астында жау траншеяларына қарай ұмтылды. Алдыңғылар қатарында окоптан көтерілген Сұлтан бірнеше метр жүтірді де, жолай кезіккен траншеяға бұрылды. Қарсы алдынан

атылған автомат оғы жердің шаңын бұрқыратып жіберді. Окопқа бұққан Сұлтан кейін шегіне түсіп, өзін нысанаға алған жау автоматшысының орналасқан жерін көргісі келді. Шегіне бергенде екінші тұстан атылған оқ жолын бөгеді. Бұл бұрын байқамаған жау дзотынан “сөйлеген” пулемет еді. Екі оттың ортасында қалған Сұлтан бас көтере алмады. Ажал сепкен жау автоматшысы өз нысанасын іліктірмей қоятын емес. Сәл бөгелсе, аңдысу жаудың жеңісімен шешілмек. Сұлтан соңғы гранатасын оқ шыққан тұсқа дәлдеп лақтырды да, автомат үні өшкен мезет ышқына алға ұмтылды. Кешіккен жау пулеметі оның орнын “сипап” қалды. Гранатадан өлген неміс автоматшысы траншеяға асыла құлапты. Оның дәл жанынан бір жәшік неміс гранатасын тапты. “Енді соғысуға болады”, деп ойлады да, жау дзотының амбразурасына бір-бірлеп жеті граната лақтырды. Пулемет үні өшкенде уралап, жауынгерлерді шабуылға көтерді. Дзоттан тоғыз неміс солдаты қолын көтеріп шықты. Олардың соңын ала эсэстік обер-лейтенант көрінді. Есік алдына бөгелген ол пистолетін Сұлтанға кезене берді. Оның қимылын бағып үлгерген Сұлтан бұрын атты...

Осы шайқаста көрсеткен ерлігі үшін Сұлтан екінші дәрежелі Даңқ орденімен марапатталды.

* * *

Ұлы Жеңіс күні келіп, фашизм өз ұясында талқандалғаннан кейін Сұлтекең туған жерге оралды. Қошобаға сондай-ақ өзімен бірге майданға аттанған Қыдырша Тәңірбергенов, Берекет Тасқараев, Қалаушан Қарабалин сияқты ауылдастары да қайтып оралды. Көпшілігі майданнан қайтпады...

Бейбіт өмірде Сұлтан метеоролог мамандығын қалады. Ол ауа райын бақылау станциясының инженер-бастығы болып қырық жылдай еңбек етті. Өз ісінің үздігі атанды. Көптеген шәкірттер тәрбиелеп шығарды. Қазір Ақтау қаласында тұрады, өзі де, зайыбы да құрметті демалыста. Олар он бала тәрбиелеп өсірді. Үлкен ұлы Науан Жаңаөзен қаласында тұрады, автоколонна бастығы. Бір-бір шаңырақ иесі болған Қосай мен Абай Ақтау қаласының тұрғындары. Раиса, Қарлығаш, Гулимат есімді қыздары да тұрмыс құрған, балалы-шағалы. Гүлзирасы осында акушерка. Юнисі де қызмет істейді. Жанарыс, Бекарыс — мектеп оқушылары.

Жылда көктем туып, Жеңіс күні таяғанда 28-гвардиялық Харьковтық екі мәрте Қызыл тулы атқыштар дивизиясының және 97-ші Витебскілік Кутузов және Суворов орденді атқыштар дивизиясының ардагері Сұлтан Жақышұлы Балхаевтың атына Москвадан, Ленинградтан, Куйбышев пен Бакуден, Таллиннен,

ұлан-ғайыр Отанымыздың түкпір-түкпірінен хаттар ағылады. Міне, мына бір хат Ашхабад қаласында тұратын полктасы Юрий Николаевич Башкуриннен: “Қадірлі Сұлтан, сізге Одессаның жауынгерлік даңқ музейінде сақтаулы тұрған 28-гвардиялық атқыштар дивизиясы ардагерлері суретінің көшірмесін жолдап отырмын. Мықты денсаулық, белсенді іс-қимыл, табыс тілеймін. Жастарға байырғы гвардияның тот баспайтындығын көрсетіңіз.”

Осындай хаттарды ол 92-гвардиялық атқыштар полкының парторгы қазір Түрікмен КСР ДОСААФ Орталық комитетінің төрағасы, генерал-майор Аман Розаевтан, автоматшылар ротасының командирі, қазір отставкадағы подполковник И.Я.Василенко, 136-атқыштар полкының штаб бастығы, отставкадағы полковник А.Ф.Хохлов сияқты бұрынғы қанды көйлек қаруластарынан да алды.

Оған отыз бес полктасы, олардың балалары мен туыстары хат жазады. Сондай-ақ Кеңес Армиясының бес ардагерлер комитетімен хат алысады. Сұлтан жауап жазудан жалыққан емес. Ардагерлер музейлеріндегі кездесулерге бірнеше рет қатысты. Ол қарулас достарын іздеп, өзі құрамында соғысқан дивизиялар мен майдандар ардагерлер комитеттеріне хабарлап, Украина, Белоруссия, Литваның орталық газеттеріне мақалалар жазды. Сол үшін де алғыстарға бөленді. Қарақалпақстанның “Советтік Қарақалпақстан” газетінде Сұлтекеңнің “Мен сені іздеп жүрмін” атты мақаласы жарық көрді де, ол көп ұзамай қырық жылға жуық көрмеген майдандас досы Қыдырбай Сабыровпен қауышты.

Елгезек те жаны жас ардагер жастарға интернационалдық және патриоттық тәрбие беру ісіне де белсене араласуда.

22.05.1987 ж.

МАЙДАНГЕР

Қазан мерекесі болатын. Қай кезде де жолаушылар арылмайтын қалалық автовокзалда адамдар ерекше көп. Бірі кіріп, бірі шығып сапырылысқан жұрт. Кенет омырауы жарқырап есіктен кірген ұзын бойлы кісі жұрт назарын өзіне аударды. Қолындағы таяғын тек сәндік үшін ғана ұстағандай еңсесін биік тұтып, нық адымдаған ол көзіме оттай басылды. “Япыр-ау, шынымен Жәкең бе?” деп ойладым. Қыран қабағының астындағы өткір жанарына көзім түскенде таныдым. Самайын қырау шалып, жүзінен үлкендіктің белгісі аңғарылғанымен сол өр тұлғалы қалпы. Кассадан билетін алып, сыртқа беттегенде, ілесе шығып сәлемдесіп ем. Сені қайда көрдім дегендей жүзіме көз тоқтатты. Есімімді атағанымда ойланып тұрды да, есіне түсіргендей жадырап сала берді.

Қолыма қалам ұстатып, бастауыш сыныптарда оқытқан аяулы адаммен араға жиырма жыл салып осылай кездейсоқ кездестім.

-Үйге жүр, қарағым, мына жиырма жетінші микроауданда тұрамын. Айтпақшы, Жаңаөзенге жол жүріп барамын деген екенсің ғой, онда адресімді ұмытпа, - деді ол.

...Жақай Сарбасов Ұлы Отан соғысының басынан аяғына дейін қатысты. 1939 жылы Кеңес Армиясы қатарына азаматтық борышын өтеуге аттанған ол туған жерге араға алты жыл салып оралды. 138-ші атқыштар дивизиясы атты әскер барлаушыларының взвод командирі ретінде қанқұйлы жауды өз ұясында талқандағанға дейін саптан шыққан жоқ. Кабардин-балкар жеріндегі Прикладный қаласы маңында болған ұрыста алғаш рет, ал Карпат бойын жаудан азат ету жолындағы шайқастардың бірінде екінші рет жарақат алды. Екеуінде де жауынгер достарының арасына тезірек жетуге асықты.

Қашаннан көзі ашық, көңілі ояу Жәкең майдандастарының суреттерін, уақыт табынан сарғайған хаттар мен газет қиындыларын асыл қазынасындай сақтап келеді. Олардың арасында Карпат бойын, Чехословакия мен Венгрияның көптеген қалаларын жаудан азат етуге қатысқаны үшін Суворов орденді, Қызыл тулы Карпат дивизиясының командирі полковник Васильевтің Жоғарғы Бас қолбасының бұйрығымен берген алғыс хаты да бар. Әсіресе, бес барлаушы – Орлова, Бабенко, Антропов, Ковальчуктың ортасында отырған суретіне сол бір жалынды жылдар көз алдынан елестеп өткендей ұзақ қарады.

Сол жақ қолтығында отырған бала Саша Ковальчукты өзінің қандас бауырынан кем көрмейтін. Карпат жерінің ой-шұқырын жетік білетін, ержүрек жас барлаушы көп көмектесті. Бірде барлау кезінде бұлардан оқ бойы ұзап кеткен ол көз алдарында жау отрядының қоршауына түсіп қалғаны бар. Мұны көріп келе жатқан барлаушылар сан соқты. Жауар бұлттай түнере қалған командирінің ойын сезді-ау деймін: “Күшіміз тең емес, Жәке, кейін қайту керек”, - деді барлаушы Бабенко. “Жоқ, құтқаруға тырысып көрейік”, - деп қысқа жауап қайырды. Жықпыл-жықпыл аңғарды қуалап, жаудың алдын орағытты да, тұтқиылдан оқ жаудырып, шабуылға шықты. Тізеден асқан қардан малтығып жүре алмай келе жатқан дұшпанның көбін ұзатпай жер құштырды. “Саша, жат” деп айқай салып, балаға ұмтылды. Оң аяғының жылан шағып алғандай дыз ете түскенін елемеді. Балаға жете жығылып, бауырына басты. Жылап көріскен Саша мойнынан құшақтап айырылар емес. Жау тобы бұларды көп деп ойласа керек, орманға шегінді. Ет қызуымен сезбепті, оқ оң аяғының қоң етін тесіп өткен екен, ауырсынып орнынан тұра алмады.

Қанға боялған ақша қар үстінде ұзақ жыл көріспеген бауырлардай қос барлаушы - қазақ пен орыс құшақтасып жатты.

-Соғыстан кейін офицер болуды армандайтын, мақсатына жетті ме екен, - дейді Жәкең суретке қарап күбірлеп.

Жақай Ұлы Отан соғысы кезіндегі ерліктері үшін “Қызыл жұлдыз”, I дәрежелі Ұлы Отан соғысы, III дәрежелі Даңқ ордендерімен, көптеген медальдармен марапатталды.

Жеңістен кейін 1945-1946 оқу жылында Жәкең біздің ауылға мұғалім болып келеді. Мұндағы мектептің директоры да, төрт сыныпқа сабақ беретін мұғалімі де өзі болды. Түске дейін екі сыныпты, түстен кейін екі сыныпты оқытады. Балаларды соңынан ертіп, мектепке қарай келе жатқан, ауыл сыртындағы тақырға оларды жинап алып, жарыстырып, күрестіріп күле қарап тұрған оның бейнесі әліге дейін көз алдыма елестейді. Ол бізге Отан соғысының отты жылдары, майданнан қайтпаған ауылдастары жайында әңгімелейді. Бірақ өзі туралы айтқанын естіген емеспіз.

Ауыл мектебінде отыз жылдан астам еңбек еткен Жәкең сол мектептен құрметті демалысқа шығыпты. Зайыбы Мақпал жеңгей екеуінің тәрбиелеп өсірген сегіз ұл-қызы қазір халық шаруашылығының сан-саласында еңбек етеді. Тұңғышы Сағида байланыс қызметкері, Зина – тігінші, Зағипа – бухгалтер, Жарылқасын – электрик, Ондасын – пластмасса бұйымдары зауытының шебері, Роза – есепші, еңбекті оқумен ұштастырып, политехникалық институтының кешкі бөлімінде оқитын Нұрадин слесарь.

-Сұм соғыстың жан түршігерлік көріністерін өз көзімізбен көрдік. Біздер, ардагерлер, еліміздің бейбітшіл саясатын шын жүректен қолдай отырып, осы бағытта жүргізіліп отырған игі шараларға белсене қатысамыз. Жастарға адамгершілік, патриоттық тәрбиеге жауаптымыз, - дейді соғыс және еңбек ардагері Жақай Сарбасов.

21.01.1987 ж.

“ШАҢЫРАҒЫН КӨТЕРІП, КЕРЕГЕСІН КЕРГЕН ЕДІК”

-дейді еңбек ардагері Киікбай Рзаханов

2008 жылы киелі де қазыналы өңір Маңғыстаудың өз алдына отау тігіп, облыс болып құрылғанына 35 жыл толды. Экономикамыз қарыштап, әлеуметтік ахуалымыз көтерілген, мәдениетіміз бен өнеріміз тасып-толған бүгінгі ұлы өзгерістер мен өркенді істер сол кездерден бастау алған-ды.

Бүгінде атақ-даңқы айдай әлемге жайылған облысымыз қалай құрылды? Осы сауал бізді облыс әкімі жанындағы ардагерлер кеңесінің мүшесі, “Мұнайшы” қоғамдық қорының аймақтық үйлестірушісі Киікбай Рзахановқа алып барған еді.

-Киеке, “Шаңырағы шалқақ, керегесі бүтін, кең түбек, қаншама ойлар кештірдің маған сен түлеп...”, деп Мендекеш ақын жырға қосқан маңғаз Маңғыстау облыс болып құрылған кезде Сіз де сол тарихи істің басы-қасында болды деп естідік....

-Ол рас және сол хабарды алғаш естігендердің де бірімін десем де болады. Қазір сол бір кез туралы оныкөріп-білмеген әркімшілер әр түрлі айтып жүр...

1972 жылғы мамырдың 12-ісінде Маңғыстауға Қазақстанның бірінші басшысы Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев келіп, Ақтаудан автомашинамен Қарақия, Жетібай, Асар, Қарамандыбас арқылы Өзенге жетті. Және Орталықтан тек өзі ғана келді. Аудан басшыларымен кеңес өткізді. “Өзім көзбен көруге келдім, мұндағы өндіріс орталықтары Ақтау мен Өзен ғой, дегенмен, өлкеңіздің болашағы аса зор”, -деді ол өз сөзінде. Ол кезде мен Өзен аудандық атқару комитеті төрағасының өнеркәсіп және құрылыс жөніндегі орынбасары болатынмын.

1973 жылғы наурыздың 8-інде кезінде Өзенде қызмет істеген, облыстық атқару комитеті төрағасының орынбасары Логачеваға (ол кезде облыс орталығы Гурьев) телефон соқтым. Ондағы ойым оны халықаралық әйелдер күні мерекесімен құттықтау еді. Ол рахметін айтып күлді де: “Киікбай Рзаханұлы, жақын арада біз бәріміз сіздерді, маңғыстаулықтарды құттықтайтын боламыз”, -деді. Мұның мәнісін сұрағанымда Маңғыстаудың дербес облыс болып құрылатынын айтты. Хабарды Өзен аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы Қожанияз Есентаевқа айтқанымда, ол: “Ол қайдан естіді екен, біз әлі ештеңе естіген жоқпыз ғой”, -деді. Наурыздың 9-ы күні аудандық партия, атқару комитеттерінің хатшылары мен орынбасарлары жиналып, ешқайда шықпай, күтіп отырдық. 13-і күні Қ. Есентаев мені, аудандық халықтық бақылау комитетінің төрағасы Мендулла Ғубайдуллинді, аудандық партия комитетінің өнеркәсіп жөніндегі хатшысы Қожабай Дәулетовті ертіп, бәріміз Ақтауға келдік. 14-і күні Алматыға жеті адам ұштық. Бізге Д. Әріпов, Х. Есполов, Ф. Темірәлиева, Т. Шүйіншалиев қосылды. Бізді Орталық Комитетте Маңғыстау облысын ұйымдастыру жөніндегі комитеттің төрағасы Тұтқабай Әшімбаев қабылдады. Ол облысымыздың құрылуы туралы Жарлықтың бұқаралық ақпарат құралдарына беріліп жатқанын, енді бірлесе жұмыс жүргізетінімізді және қайсымыздың қай қызметке баратынымыздан хабардар етті. Маған Ералиев Аудандық партия комитетінің екінші хатшылығын ұсынды.

Наурыздың 17-сі күні бізді, жаңа ашылып жатқан аудандардың басшыларын Д. Қонаев қабылдады.

Екі күннен кейін облыс активі өтіп, оған Д. Қонаев қатысты, ол өз сөзінде Манғыстау облысының бір-екі жылда-ақ Қазақстанның басқа облыстарымен теңесетінін айта келіп, табыс тіледі.

Сәуір айында облыстық партия конференциясы өтіп, облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы болып Тұтқабай Әшімбаев, екінші хатшылығына Олег Семенович Мирошкин, хатшылары болып Жәрдем Кейкин, Г. И. Шестаков сайланды.

-Облыс жаңа ашылған кезде бұрынғы Гурьевке (қазіргі Атырау) қарап келген өңіріміздің әлеуметтік-экономикалық әлеуеті қандай дәрежеде еді?

-Манғыстаудың ол кездегі құрылымы күрделі болатын. Негізгі кәсіпорындар: Каспий аймақтық тау-кен комбинаты тікелей Мәскеуге, орта машина жасау министрлігіне, ал “Мангышлак-нефть” бірлестігі тіке одақтық министрлікке бағынатын. Бірақ, облыстың бірінші басшысы Тұтқабай Әшімбаев келген бетте-ақ бұлармен тіл тауып, мәмілеге келтірді. Ол кісі адамға сенетін және кімге сенуді білетін, талапкер, темірдей тәртіп иесі болатын.

Содан қызметке кірісіп кеттік. Ералиев (қазіргі Құрық) поселкесіне бір жыл ішінде жоғары кернеулі электр желісі тартылды, асфальт жол салынды. Көп тұрғын үйлер, ғимараттар бой түзеді. Тек Ералиев ауданы емес, басқа аудан-қалаларда да көптеген игілікті істер тындырылды. Қазіргі Шетпеден Атырауға, Бозашыға тартылған асфальт, қатқыл жолдардың құрылысы 1974 жылдың басында басталған-ды. Облыс көлеміндегі барлық аудан орталықтары мен ірі елді мекендерге электр, телефон желілері, асфальт жол тартылып, жаңа типтегі мектеп, балабақша, тұрғын үйлер салынды. Өзенде Қазақ газ өңдеу, Ақтауда пластмасса зауыттары іске қосылды. Мұнай мен газ өндіруде республика бойынша бірінші орынға көтерілді. Ең жас облыс өндірістік өнім өндіруде республикадағы алғашқы бес облыс қатарына жетті. Малшылар жер үйден, кепе қоралардан жаппай жаңа үйге шығып, қыстақ мекендерге электр жүйелері жүргізілді...

-Естуімізше, Сізге көп ұзамай басқа, жауаптылау қызмет тапсырылыпты ғой...

-Иә, бір жыл алты айдан кейін, дәлірек айтсам, 1974 жылдың қараша айында мені облыс басшысы Т. Әшімбаев шақырып алды да, “Форт-Шевченко қаласына бірінші хатшы болып барасың”, - деді. Қала сол кезде ең артта қалған мекен еді. Балық өнеркәсібі тұралаған, әрі басшылығы Астраханда, өзге өндіріс жоқ. Қала иесіз қалғандай. Форт-Шевченконы бұрыннан білетінмін, бірақ тап мұндай күйде деп ойламаған едім. Тұрғындары мұнда жұмыс болмаған соң басқа жаққа көшіп кеткен. Есептеп көрсек, қаладағы тұрғын үй қорының 80 пайызы ескі, бұзылған. Жол да, электр

жарығы да жоқ. Барған күні қонақ үйде шайымды шам жарығымен ішкенім есімнен кетпейді. Ауыз-суды Бакуден кемемен алдырады, ол жоқта әр жер-әр жердегі құдықтар суынан ішеді.

Содан барған бетте кезек күттірмейтін жұмыстардың кешенді жоспарын жасадық. Ең бірінші қажеті - электр жарығы. Ералиевтегі дизельдерді әкеліп орнатып, сол жылғы жаңа жыл күні қалаға жарық бердік. Қаланың бас жоспарына Ақтаудан электр желісін, асфальт жол тартуды енгізіп, облыс басшыларының көмегі арқасында кейінге қалдырмай сол жылы бастап кеттік. Арнаулы техникалар алдырып, көшелерді тазалауды, асфальттауды қолға алдық. Қалаға жақын жерден су көзі табылып, суқұбырын тарттық. Ең бастысы балық өнеркәсібін өз қолымызға алып, дербес басқарма құрдық. Құрылыс жұмысы өркендеді. Тіпті баяғы Форт коменданты Усковтың жазғы саяжайында сығылысып отырған өлкетану мұражайын жаңа үйге көшірдік. Тас карьерінің жұмысы жақсарды.

- Осындай зор күшпен, көптеген адамдардың қайрат-жігерімен құрылған облысымыздың, он бес жылдан кейін таратылуы талайды өкіндіріп, “балапан басына, тұрымтай тұсына кеткен” кездер болды ғой...

-Сөзің аузыңда, мен Тұтқабай ағамен таныстым. Жабылып қалған Маңғыстау облысын қайта құруды сұрап 41 мың адамның қолы қойылған арызды 1989 жылы марқұм Ерғали Төлесінов екеуміз Алматыға апарғанбыз. Талай табалдырықты тоздырдық. Мәселені дұрыс шеше алатын бір адам ол Нүрекең - Нұрсұлтан Назарбаев. Ал, оның қабылдауына жету қиынның қиыны. Сонда қол ұшын берген Түймебай аға болды. Сонда ол бұрын інім басқарған облыс қалпына келсінші деп және Маңғыстаудың болашағына экономист көзімен қарап, бағалады. Нүрекеңе телефонмен хабарласып, бізді қабылдауды өтінді. Нүрекең сыйлас ағаның өтінішіне құлақ асып, бізді қабылдап, сөйлесті және мәселені оңынан шешті. 1990 жылы облысымыз қайта қалпына келді.

Қазақ “Көзден кетсе көңілден кетеді”, деп жатады, бірақ облыстың алғашқы басшысы, ірі тұлға Тұтқабай Әшімбайұлын маңғыстаулықтар көңілден кетірген жоқ, кетірмейді де. Жақында оның өзі тапсырма беріп, аштырған қаладағы тұңғыш қазақ мектебіне оның есімінің берілуі де соның айғағы.

-Киікбай аға, әңгімеңізге рахметімізді айтамыз. Сөзіңіздің соңында табалдырықтан аттаған жаңа, 2008 жылға орай, тілегіңізді де білдіре кетсеңіз?

-Рахмет қарағым! Мұнан отыз бес жыл бұрын өзінің алтын шаңырағын көтерген Маңғыстау бүгінде республика облыстарының арасында алдыңғы орында. Әсіресе, соңғы жылдардағы қадамы қарышты. Бұл - Елбасымыздың,

облысымыздың қазіргі басшысы Қырымбек Көшербаевтың және аудан-қалаларды заман талабына сай басқарып келе жатқан азаматтардың, бүкіл түбек тұрғындарының елеулі еңбегі. Алдағы жылы да осы бағыттан таймай өлкеміз де, еліміз де өсіп-өркендей берсін. Әлемнің алдыңғы қатарлы елдерінің қатарынан көрінейік. Заманымыз тыныш, халқымыз аман, бақ-берекеміз баянды болғай!

АНАМ АЙТҚАН ӘҢГІМЕ

немесе бір ауыз сөз үшін...

Мен кеше “халық жауының” баласы едім,
Бетегеден биік, жусаннан аласа едім,
Өкпелесе біздейлер өкпелесін,
Сталинге не өкпең бар, аға, сенің...

Есенғали Раушанов

Әкем бұл туралы өмір бойы шешіліп әңгімелеген емес. Тек қана: “Біз үш тумалас едік, өзімнен үлкен Көпжас, Жарас деген ағаларым бар еді”, - дейтін. Үш ұлдың кенжесі біздің әкеміз — Мыңжас екен. Ағалары жөнінде сұрай қалсақ: “Баяғы ашаршылық кезінде ұсталып кетті” — деп жауап беретін. Мән-жайды кейін анамнан естідім.

1928 жылдары Қазақстанда Голощекин “Кіші Октябрь” атты асыра сілтеуін бастаған кезде үріккен ел түрікмен, қарақалпақ жеріне қарай дүркірей көше жөнеледі. Әкеден жастай қалып, еңбекке ерте араласқан, бай ағайындарының малын бағып, аз ғана дәулет жиған үш жігіт те туған Маңғыстауын тастап, кетуге мәжбүр болады. Әкемнің туған жері Форт-Шевченко, ал анам: “бала кезімізде Жем, Сағыз бойларында көшіп жүретін едік”, - дейді. Мал өсірумен ғана айналысқан көшпелі халықты ата мекенінде тек мал ғана ұстап тұра алған. Малдан жұрдай болып тоналған ауыл жұрты енді күн көріс жағдайын ойлап Каспий теңізін жағалап, Шағадамға (қазіргі Красноводск қаласы) қарай босқан, кейбір ауылдар темір жолды бойлап, Ташкенге дейін асып кеткен. “Қазіргі Қазақстан шекарасынан шығып, шұбырындыға ұшыраған шаруалар саны 1 миллион 31 мыңнан асқан. Олардың шамамен 165 мыңы республика шеңберінен ғана емес, Одақ шекарасынан біржола шығып, көрші Қытай, Монғолия, Ауғанстан, Иран, тіпті сонау Түркия жеріне жетіп, кейін өз Отанына қайта алмай қалған. Ал көршілес республикалар мен Ресей Федерациясына қоныс аударып, сол жерлерде орнығып қалғандар саны 450 мыңдай”, деп жазды бұл туралы “Қазақ әдебиеті” газетінде демограф, педагогика ғылымдарының кандидаты Мақаш Тәтімов. Красноводск маңында

Иранда, Ауғанстанда тұратын ағайындарынан хат-хабар алып тұратындар аз емес. Біздің көршіміз Әлпия шешейдің радиоқабылдағыш арқылы Ираннан аптасына бір рет берілетін қазақша хабарды сарыла күтіп, домбырамен қосыла шырқалатын зарлы әндерді тыңдап, жылап отырғанын талай көргенбіз.

Отызыншы жылдары әкелеріміз еліміздегі ірі химиялық тұздардың кен орны - Қарабұғазда еңбек етіп, оның байлығын ел ырзығына айналдырушылардың алғы сапында болған. Ол кезде жұмыс өте ауыр, барлық іс қол күшімен атқарылады. Ел ішін аштық жайлаған, азық-түлік тапшы, жұмысшылар лас, суық барақтарда тұрған. Бұл әсіресе, бұрын мал соңында жүріп қалған көшпенділерге қиын тигені белгілі. Оның үстіне шолақ белсенділер шығып, жұртты тықсырып маза бермеген.

-Әсіресе, елден ерекшеленуге тырысып, бұтына галифе шалбар, аяғына былғары етік киіп көрінгенге ызғар шаша қарап жүретін шикіл сары жігітті көретін едім, бар бәле содан келіпті, - дейді анам. Жұмысшыларға дігірлеп қоймаған соң, әкейдің үлкен ағасы Көпжас: “көптен ұлы емес, осының қол-аяғын байлап тастайтын екен” – депті. Бұл сөзді әлгіге біреулер жеткізсе керек, сол күні түн ортасы ауғанда үй ішіндегілер тарс-тұрс қағылған есік дүрсілінен оянады. Алдымен үйге ентелей енген денелі қазақ:

-Тұрлыбекұлы Көпжас осында ма, айда бізбен жүресің, - дейді. “Алғашында істің мән-жайын ұғына алмай селтиіп тұрып қалыппыз. Тек енем ғана дауыс салып, жылап қоя берді. Мен сыртқа шыға келсем, есіктің сыртында және аулада түсі суық екі адам тұр, үйге қайта кірдім. Ертеңіне біреулер келіп, үйді тінтті, бірақ ағалы-інілінің үшеуі де сауатсыз болатын не таба қойсын”, дейді анам.

Көп ұзамай бір ауыз сөзі үшін “халық жауы” атанып ұсталған Көпжастың інісі Жарас та тұтқынға алынады. Әжеміз Тойған екі ұлының соңынан іздеу салып, талай кеңсені тоздырған. Бірақ нәтиже шамалы. Бір күні ол әлгі шикіл сары белсендіге тап келіп, ұлдарының жайын сұрапты. “Кішісін білмеймін, үлкен ұлың енді қайтып оралмаса керек, үкіметке қарсы сөз айтқан адам оңатын ба еді” деген жауап алған. “Үлкен қайнаға сол кеткеннен хабарсыз кетті. Араға он жылдай салып, кішісі оралды. Сібірдің бір түкпіріндегі лагерьде ит қорлықпен күн кешіпті. Елге әбден титықтап жетті. Содан қайтып оңалған жоқ, өз қолымызда қайтыс болды”, - деп әңгімелейді анам.

Маңғыстаудың көптеген қазақтары Красноводск-Ташкент темір жолы бойындағы станциялар мен разьездерді мекендеді. Күні бүгінге дейін тұрып қалғандары бар. Әсіресе, олар Красноводск, Небиттау сияқты ірі өндіріс ошақтарының маңына мол

шоғырланған. Бұлардың қазақ мектептері бар. Солардың бірі — Маңғыстаудан біздің әке-шешелерімізге ұқсап ауып барып, сол жерден майданға аттанған Кеңестер Одағының Батыры Мәди Бегеновтың атында. Қазақ тілінде “Жұмысшы” газеті, “Атырау” атты тележурнал бар.

Әкеміз өмірінің ақырына дейін, қырық жылдан астам уақыт бойы темір жолда еңбек етті. Бес қыз, төрт ұл тәрбиелеп өсірді. Өле-өлгенше оның аузынан бұл әңгімені естіген емеспіз. Бұл да отызыншы жылдардағы жеке басқа табынушылықтың, ешнәрсені ашық айтуға үйренбеудің, қорқасоқтықтың зардабы болса керек. — Ол тек қана туып-өскен жерін сағынып: “Қайран, Маңғыстауым,” — деп отыратын. Тарихымыздың ақтаңдақ кезеңі атанған сол кездерде біздің әкейлер сияқты мыңдаған қарапайым шаруалар жазықсыз жапа шегіпті. Өткеніміздің көлеңкелі тұстарын да бүркемелемей ашық айтатын шақ туды. Өйткені, өткенсіз бүгін жоқ.

18. 01. 1989 ж.

ӨНЕГЕЛІ ӨМІР

Әлі есімде мұнан жиырма жылдай бұрын облыстық газеттен Бейнеу ауданына іс-сапармен жол шеккенім бар. Жолаушылар вагонында қатар жайғасқан жылы жүзді, салиқалы сөзді бір ағаймен әңгімелес болдық. Білікті, парасат пайымымен биіктен көрінген ағамызбен поездан бірге түстік. Мен сұраған соң өзімді таныстырғаныммен ол кісіден жөн сұрамаппын. Ертеңіне жұмыс бабымен Бейнеу поселкелік кеңесіне соққанымда сөзіміз жарасқан, сапарлас аға алдымнан шықты. Ол поселкелік кеңес атқару комитетінің төрағасы екен. Менің Жұлдызбай Болысбайұлы Есбосыновпен алғашқы кездесуім еді бұл. 1988 жылы Маңғыстау облысы тарағаннан кейін Бейнеуге көшіп барып, аудандық “Рауан” газетінде жыл жарымдай қызмет істедім. Сөйтіп, Жұлдекенді жақынырақ танып-білуіме мүмкіндік туған-ды...

...Әкесі Есбосын қайтыс болғанда Болысбай небәрі төрт-ақ жаста екен. Екі апасымен жетім қалады. Анасы, Көшке жеменей қызы Бибіш қайратты, ер мінезді жан болыпты. Сонысына бағып балаларын ешкімнен кем қылмай өсіріп, төркінінің беделімен Бегімбет жеменей Сартбек бидің қызы Гүлжаһанды ұлына алып береді.

Ал, Болысбай сол өңірдегі жаңаша сауатты бірден-бір адам болғандықтан, ауылдағы сауат ашу мектебінде мұғалім, ал кейіннен ауылдық кеңестің хатшысы болады. Ауыртпалығы зор 30-ыншы жылдары балалары тұрмай шетіней беріпті. Мұны көріп-біліп отырған бүкіл ауыл “артында тұяқ қалса екен” деп

тілейді екен. Алладан бір перзент сұрап, Бибіш келіні Гүлжаһанды Бердалы әулиеге апарып түнеткеннен кейін 1937 жылғы қаңтардың 1-інде Маңғыстаудың Тиген ауылында дүниеге келген ұл, осы Жұлдызбай көрінеді. Ал, есімін тіпті ана құрсағында жатқанында Бердалы әулие ұрпағы Маябас қойып кетіпті. Жұлдекеңнен кейін Еркеш, Зәуреш, Айдарбай, Айтқұл, Қамажай, Жанжігіт, Ержігіт деген балалар дүниеге келіпті.

Жасынан зерек те ширақ, білімқұмар боп өскен Жұлдызбай мектепте өте жақсы оқып, 1954 жылы Таушықтағы Шахта орта мектебін бітіргеннен кейін Алматыдағы Абай атындағы ҚазПИ физика-математика факультетіне оқуға түседі. Институтта үздік студент, қоғамдық жұмыс белсендісі болды. Гимнастика, еркін күреспен шұғылданып, домбыра оркестрінде ойнады.

Сол жылдарда “Лениншіл жас” газетінде Ә. Мұқашевтің “Өз досым туралы” деген көлемді мақаласы шықты. Мақала Жұлдызбай Есбосынов хақында болатын. Автор жастарды сегіз қырлы, бір сырлы, білімпаз да өнерпаз, мінезге бай, қоғамдық іске белсенді осындай жас жігіттен үлгі алуға шақырады. Институтты 1958 жылы үздік дипломмен бітірген Жұлдызбайдың алдында аспирантураға қалу мүмкіндігі тұрды. ҚазПИ физика-математика факультетін 30 жыл ішінде 12 адам үздік бітірген екен, 13-інші болып Құрмет тақтасына Жұлдызбайдың суреті ілінді.

Отбасы жағдайына байланысты ол Қарақұм орталау мектебіне оқу ісінің меңгерушісі болып барады. Сөйтіп, Бейнеу ауданы тарихындағы тұңғыш жоғары білімді мұғалім еңбек жолын жеті жылдық мектептен бастады. Жағдайдың қиындығына қарамай аудандық жиналыс-жиындарда ауыл мектебінің ауыр халі туралы мәселе көтере жүріп, тұрғындар арасында білім беру, мәдени-спорттық ағарту жұмыстарын жүргізді.

1958 жылдың күзінде Жақия Нақбергенқызына үйленіп, отау құрды. Осы арада аз-кем шегініс жасасақ, Жақия Маңғыстаудың Қараой жерінде 1940 жылғы сәуірде Дәулеталы жары Нақбергеннің отбасында дүниеге келіпті. Әкесі арабша сауатты, көкірегі ояу, көзі ашық кісі екен. Ауылсовет төрағасы, колхоз басқармасы қызметтерін атқарып, 1941 жылы соғысқа аттанады, он үш рет жараланып, елге оралғаннан кейін алған жарақат салдарынан екі жылдан соң қайтыс болады. Ал, анасы руы Ақбота жеменей Сұпыалдиярқызы Ақбибі колхозда еңбек етіп балаларын өсіріп, жетістірді. Қаршадайынан анасының тәлім-тәрбиесін көрген Жақия жеңгей жарты ғасырға жуық уақыт бойы Жұлдызбайға асыл жар, жан-жолдас болып, шаңырағының алтын қазығына айналды.

Сонымен Жұлдызбай Қарақұм мектебінде физика, сурет, шебер қолдар, домбыра, фото, математика үйірмелерін

ұйымдастырып, пәндік кештер, оқырмандар конференцияларын тиянақты өткізіп тұрды. Ол жүргізетін ата-аналар университетінің сабақтарына келген ауыл тұрғындарының сынып бөлмесіне симаған кездері көп. Мектепке жел электр генераторы орнатылып, автомобиль аккумуляторы зарядталатын. Мәскеуден посылкамен диафильмдер көптеп алынып, көрсетіліп тұрды. Мектеп директорлары Шайхат Нәжетов, Құрмет Құспанов, мұғалімдер Кенжегүл Исабергенов, Алдаберген Мейіров, Ботай Келбаев, Нүредан Кенжеахметов, Сұлушаш Қаженова, Изберген Құрбанбаев, Назым Қамзиева және басақалар бір мақсатқа жұмылған, өзара сенімді ұжым болды. Жазғы жөндеу, қысқы отын әзірлеуді бір кісідей атқарды.

Мектепке шағын электрстанция алынып, оның жұмысына бүкіл ауыл қатысты. Аса қауіптілігіне қарамастан Жұлдызбай қолдан құрастырып жасаған темір электр бағандарының басына құрал-жабдықсыз шығып, мектепке, интернатқа, клубқа, үйлерге электр желісін тартты. Жазғы каникул кезінде мектеп жанындағы 140 оқушы жататын интернатқа шағын монша салып берді. Мектеп шеберханасын, оған қолдан верстактар жасап, орнатты.

Мереке сайын қызықты шаралар ұйымдастыру мен қатар Жұлдызбай комсомол ұжымының жетекшісі ретінде елдің саяси өміріне белсене араласты. Үгітшілігімен қатар өнерпаздығымен де көрінді. Клубта өткен бір кеште Құрманғазының өмірі мен шығармашылығы жайында баяндама жасап, оның 29 күйін орындап бергені бар.

1959 жылдан бастап ол жаңашыл, озат мұғалім атанып, сол жылы орта мектеп директорлары курсынан өтті. Жастығына қарамастан суреті ауданның Құрмет тақтасынан орын алып, алқалы жиындарда аты ілтипатпен аталып жүрді. Мұнайшы, ғалым Құбайдулла Махутов, журналист, марқұм Сайын Әділханов, Қыдырбақыт Сейілханов, Аманғали Шамшадинов, Мұрат Құрбанбаев, Сұлтан Жаңбыров, Нағима Мырзабекова сияқты халыққа белгілі көптеген азаматтар Жұлдызбайдан білім алған.

1962 жылы әкесі Болысбай Самдағы мал шаруашылығы учаскесінің меңгерушісі болды да, Жұлдызбай Сам сегізжылдық (кейін орта) мектебіне физика пәні мұғалімі боп орналасты. Мектепке институтты жаңа бітірген Жеткізген Рзаев, Бақыт Балов, Фермебай Ережепов, Ермекбай Оразалиев, Айеке Есбергенов, Жалғас Сағындықов, Құдабай Өсербаев, Асима Самешова сияқты жастар келді. Мектеп жұмысын Құрмет Құспанов, Жанбоз Екібаев үйлестіріп отырды. Ал, мектеп жанындағы үлкен интернатты Қылыш Өтетілеуов, кейін Есенбай Шолтанов басқарды. Жұлдызбай сол кездегі ең жақсы жабдықталған физика кабинетін жасақтады. Физика қоғамын

құрып, оған оқушылар тартты. Мектепті бітірушілер жоғары оқу орнына көптеп түсті. Бір кездері Бейнеу ауданындағы мектеп директорлары осы Сам мектебінде қызмет істеген немесе білім алған адамдар болды, олар аудандық білім бөлімін басқарды, мектеп мұғалімдері түгелдей “Білім үздігі” атанды. Жұлдызбай мектеп партия ұйымын сегіз жыл басқарды, сонымен қатар Жеткізген Рзаев екеуі қоғамдық негізде саяси-ағарту кабинетіне жетекшілік жасады. Мектептегі психологиялық ахуалдың жақсы болуы, әр мұғалімнің шығармашылықпен жұмыс істеуі өз жемісін берді. Ж. Есбосынов, Б. Балов, Қ. Өсербаев облыстық педагогикалық оқуға қатысып, тәжірибелері облыс мектептеріне таратылды. Мазмұнды баяндамалары үшін үшеуі де “Білім үздігі” белгісімен марапатталды. Жұлдызбай Маңғыстау ауданы әдістеме бірлестігінің физика секциясын басқарды.

Маңғыстау ауданы бойынша мектепті алғаш медальмен бітірген Баймұханбет Дүйсенбаев (Абылан Мәдиев) осы Сам мектебінен шықты. Ол қазір Қазақ көлік коммуникация Академиясы Ақтау филиалының директоры, профессор. Осы мектеп түлегі Жауынбай Қараев Педагогика ғылымдарының докторы. Білім және ғылым министрлігінде жоғары лауазымды қызметте.

1972 жылы Жұлдызбай № 491 теміржол орта мектебіне директорлыққа тағайындалып, Бейнеу кентіне қоныс аударды. Бұл сондағы жалғыз орыс-қазақ мектебі болатын. Бейнеу-Қоңырат теміржолын, кент құрылысын салуға КСРО-ның түкпір-түкпірінен келген, тағдыры қилы-қилы, сан түрлі ұлт өкілдерінің балаларын тәрбиелеп, білім беру оңай іс емес-ті. Дегенмен, Жұлдызбай мектептің көп ұлтты мұғалімдер ұжымына әрі әріптес, әрі ұстаз-тәлімгер, әрі ғылыми-әдістемелік жетекші, ақылшы-дос бола білді. Мектептегі оқу-тәрбие сабақтары тиімділігін арттыру жұмыстары жақсы жолға қойылды. Жұлдызбай оқу жылы басталған ашық сабақты әуелі өзіне қояды. Оның барлық сабағы жыл бойы ашық есік жағдайында өтеді. Осындай бір ашық сабағы туралы кезінде “Қазақстан мұғалімі” газеті жазды.

Ол 1980 жылдан 1991 жылға дейін Бейнеу поселкелік Кеңесінің төрағалығына сайланды. Қоғамдық-әлеуметтік өмір ұйытқысы болған бұл поселкелік Кеңес екі рет поселкелік және селолық кеңестер байқауының жеңімпазы болды.

Жұлдызбай Болысбайұлы аудандық Кеңеске 6 рет депутат болып сайланып, 11 жыл аудандық Кеңес атқару комитетінің мүшесі болды. Сондай-ақ облыстық соттың мүшесі, аудандық парткомиссия төрағасы сияқты қоғамдық жұмыстарды да мінсіз атқарды. Ал, 1991 жылы баламалы сайлау кезінде аудандық Кеңес төрағасының орынбасары болып сайланды. Өз ісінің білгірі

ретінде ауданның әлеуметтік-экономикалық өміріне өз үлесін қосты. Аудандық Кеңестердің таратылуына байланысты Бейнеу аудандық білім бөлімі меңгерушісінің орынбасары болды. 1997 жылы мемлекеттік қызметкер ретінде зейнеткерлікке шыққаннан кейін аудандық білім бөлімінде қызметін жалғастыра берді.

Жұлдызбай Болысбайұлы туралы көп пікірін түйіндесек, ол былайша өрілер еді: өмірінде ешкімге қиянат жасамаған, оның үстінен де ешқашан шағым түспеген. Өз ісінің шебері, қандай қызмет атқарса да жоғары кәсіби білікті маман ретінде танылды. Қандай тексеру болса да жұмысынан кінәрат, бухгалтериясынан бір тиын айырма табылмаған. Жиналыс-жиындарда өз ойын қаймықпай ашық айтып, пікір-таластарда шешендігі, дәлелді ой-пікірлерімен көрінген. Сонымен қатар аудандық, облыстық, республикалық басылымдарда әр кезде мазмұнды мақалалары жарық көріп тұрды. Мәселен, 90-шы жылдары болуы керек, бірде “Қазақ әдебиеті” газетінің бірінші бетінде Мұхаммед пайғамбардың суреті шықты. Мұның мүлде дұрыс еместігін дәлелдеп жазған Жұлдызбай Болысбайұлының хатынан кейін сурет шықпайтын болды. Газет редакциясы Жұлдекеңнен кешірім сұрап, хат жолдады.

Жұлдызбай Болысбайұлы Бейнеу кентінің құрметті азаматы. 1997 жылы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің Құрмет грамотасымен марапатталды.

Жұлдызбай Болысбайұлы мен Жақия Нақбергенқызы 11 бала тәрбиелеп өсірген, 30-дан астам немере сүйіп отырған ұлағатты отбасы иелері. Тұңғыштары Нұржігіт Өскемендегі Автомобиль жолдары институтын бітіріп, “Бейнеу жолдары” ЖШС жол-құрылысы инженері болса, қыздары - Шолпан Атырау пединститутының тарих факультетін, Айман Алматыдағы Абай атындағы ҚазПИ-дің филология факультетін, Жанат Томск политехникалық институтын, Ләззат Ақтөбе педагогикалық институты химия-биология факультетін, Айзада Алматыдағы есеп-кредит техникумын, Қарағанды Мемлекеттік университетін, Балзада Алматы Халық шаруашылығы институтын, Жаңылсын Алматы технологиялық техникумын, Найля Ш. Есенов атындағы Ақтау мемлекеттік университеті инженерлік-техникалық факультетін, Жанар Маңғыстау политехникалық техникумын, Қарағанды Мемлекеттік университетін, кенжелері Тұрсынхан Ш. Есенов атындағы Ақтау мемлекеттік университетінің заң факультетін бітірген. Ұл-қыздардың барлығы да білікті маман ретінде халық шаруашылығының сан алуан салаларында абыройлы еңбек етуде. Сонымен қатар әр қайсы бір-бір шаңырақ иелері.

Жаны жайсаң, тарыққанға қамқор, ағайын-туыс арасында сыйлы, қай кезде де атақ-даңққа ұмтылмай, шындық үшін

күресіп, халқына жасаған адал қызметімен құрметке бөленген қадірменді ақсақал, ел ағасы Жұлдызбай Болысбайұлы бүгінде Ақтау қаласында тұрады.

ДҮЙСЕКЕ ӘБІЛҰЛЫ

Ол осы ауылдағы Маршал Әбдіхалықов атындағы орта мектепке таяу тұстағы ақ шаңқан үйде тұрады. Және мен қазір зейнеткер едім деп қарап жатқан ол жоқ. Ауылда, Маңғыстау стансасындағы темір жол басқармасында өтетін шаралардан шамасы келсе қағыс қалмайды. Өткен жылғы тамызда Қазақстан темір жолының Астанада өткен тойына құрметті қонақ ретінде қатысып келді. Мерзімді баспасөз бен теледидардан облысымызда, кең байтақ елімізде болып жатқан жағдайларды біліп қана қоймай, жақсысына сүйінішін, кейбір әттегенайларға ренішін жасырмай, өз пайымдауын ортаға салады. Оның ауыл, аудан әкімдерінің жыл басындағы есеп беру жиналысында кәсіпкерлерге қаратып айтқан сөзі есімізде. “Жапалақ жемін басып жейді, сұңқар жемін шашып жейді”, дегендей, шама келсе сұңқар боп күн кешкенге не жетсін. Сондықтан да сұңқарша елге қарайласқаннан ұтпасаңыз ұтылмайсыз, бүгінде Ақшұңқырымыз дәулетіне сәулеті сай іргелі ауылға айналды. Осында жетпей тұрған бір нәрсе бар, ол - мешіт. Бұл үшін тұрғындардан тірнектеп қаржы жинау өнбейтін іс сықылды. Осыны өздеріңіздің қаперіңізге бергім кеп тұр, мұндай сауапты іс елдің есінде қалады, бірден-бірге жетіп, ешқашан ұмытылмайды”, - деген-ді.

Өткен жылғы теміржолшылар күніне арналған салтанатты жиында оны төрден көрдік. Омырауы жарқырап тұр. Көзіміз “Еңбек Қызыл ту”, “Құрмет белгісі” ордендеріне, “Еңбектегі ерлігі үшін”, “В. И. Лениннің 100 жылдығы”, “Еңбек ардагері”, “Қазақ темір жолына 100 жыл” медальдеріне түсті. Дүйсекең сонымен қатар темір жолдағы ең жоғары атаққа, “Құрметті теміржолшы” атағына ие болған екен.

Ол 1939 жылдың қараша айында Маңғыстау ауданы жерінде дүниеге келеді. Мектептің төрт сыныбын да сонда бітіреді. Ұлы Отан соғысына аттанған әкесі Әбіл Келдібаевтан “қара қағаз” келгеннен кейін Красноводск (қазіргі Түрікменбашы) қаласында тұратын әкесінің інісі қолына алып, 1956 жылы онжылдықты, екі жылдан кейін сол қаладағы темір жол техникалық училищесін бітіріп шығады. Содан алты жыл Красноводск темір жол дистанциясында мастер болып жұмыс істейді.

“Ер туған жеріне...” деп атам қазақ айтқандай, өзі туып-өскен атажұрты Маңғыстау қайта түлеп, алтын шаңырағын көтерген шақта, әуелден де көңілі алаңдаулы Дүйсеке Шетпе

қайдасың деп тартып отырады. Бұл оның Нұрыш апамызға үйленіп отбасын құрып, өз мамандығы бойынша жұмыс істеп тәжірибе жинақтап, тіпті Бүкілодақтық социалистік жарыстың жеңімпазы атанып жүрген кезі болатын. “Іздегенге - сұраған” дегендей, темір жол енді ғана тартылып жатқан Маңғыстауға ол таптырмас маман-ды. 1964 жылдың мамырында Шетпеге көшіп келгеннен кейін N 99 құрылыс басқармасы темір жолды пайдалануға беру бөлімінің мастері болып жұмысқа кірісіп кетеді.

- Маман ретінде Маңғыстау ауданының Шетпе - Сайөтес аралығын жалғайтын темір жолдың салынуына ат салыстым. 1966 жылдың желтоқсан айында ол пайдалануға берілді. Жолды қабылдап алушы ретінде 201-інші шақырымда “Алтын кәстелдің” қағылу салтанатына қатыстым, - дейді Дүйсекең.

- Ол бір есте қаларлықтай қуанышты сәт болған шығар?

- Әрине, қазыналы өңірге халық шаруашылығы жүктерін тасымалдайтын бірден-бір жол, түбекке жан бітіретін күретамыр іспеттес ғой. Оның өлке дамуында қандай рөл ойнағанын өзіңіз де білесіз.

- Иә, біз дрезинамен N 1 поездің алдында жүріп отырдық. Республика Үкіметінен Бейсебаев, Қазақ темір жолының басшысы Иван Акимович Задорожный, Атырау (ол кезде Гурьев) темір жол бөлімінің бастығы Мұхамбет Қарабаспақов, Маңғыстау стансасынан ПЧ бастығы Сағымбаев бар. Жұмысшы комиссиясы жолды қабылдаған құжаттарын Мемлекеттік комиссияға тапсырды. Ол кезде маман жеткіліксіз, әр стансада екі-үш адамнан ғана бар-ды.

- Қанша станса бар?

- Жаңа стансалар ашылды, қазір жаңылмасам Бейнеуден бері он сегізге жетті ғой деймін. Ал, жол түйіскенде қағылған, тот баспайтын темірден жасалған “алтын кәстөл” Сайөтес стансасында сақтаулы, кейін мұражай ашылса тапсырамыз деп қойғанбыз. Қазбалап сұрағаныңа қарағанда марапат жағын білгің келетін сияқты, осы еңбегім үшін КСРО темір жол қатынасы министрі тарапынан аты-жөнім жазылған сағатпен сыйлықтандым. 1967 жылдан бастап темір жолмен халық шаруашылығы жүктері ағыла бастады, “Маңғышлақ-Гурьев” жолаушылар поезының қатынасы жолға қойылды.

Дүйсеке Әбілұлы Шетпе-Сайөтес аралығында аға жол мастері, учаске бастығы болып еңбек етті. 1969 жылғы тамыздың тоғызында ол Сайөтес стансасына көшіп барады. Алматы, Ақтөбе, Новосибирск темір жол институттарында мамандық жетілдіру курстарынан өткен ол Сайөтесте табан аудармастан отыз жыл бойы учаске бастығы болды. Он бес жыл партия ұйымының хатшысы, ауылдық Кеңес депутаты, ауыл ақсақалдар кеңесінің төрағасы, темір жол мекемесінің қозғалыс қауіпсіздігі жөніндегі

техникалық кеңес мүшесі сияқты қоғамдық жұмыстарды да белсене атқарды. Ол тәжірибелі маман ретінде Мақат, Қандыағаш, Ақтөбе, Арыс стансаларындағы жолдарды жаңарту, көлемді құрылыс жұмыстарына қатысып тұрды.

Отбасы жағдайына келетін болсақ, зайыбы Нұрыш апамыз да вагондарды есепке алу жөніндегі оператор боп 28 жыл еңбек етті. Екеуінің тәрбиелеп, өсірген ұлы Талап пен үш қызы бүгінде бір-бір кәсіптің құлағын ұстаған, жоғары білімді маман.

- Мен Сайөтеске көшіп барғанымда жеті-ақ үй бар еді, - деп еске алады Дүйсеке, -және орыс көп еді. Армиядан келген жастарды темір жол жұмысына ала бердік, тәрбиеледік, істің қыр-сырын жалықпай үйреттік. Стансаның қарсы бетінен алғаш қолдан үй салып алған да мен едім. Қазір өзіңіз білесіз, Сайөтес іргелі ауылға айналды.

Иә, темір жол саласында 41 жыл еңбек еткен Дүйсеке Әбілұлы 1999 жылғы тамызда Ақшұқыр ауылына көшіп келіп, тұрып жатыр. Зейнеткер.

Есімі өлке тарихында жазылып қалған Жаманғара Иса Тілембайұлы шыққан ауылдың бүгінгі бар ақсақалы Дүйсекең шежірені, ел ішіндегі шешендік сөздерді, елдік пен ерлікке үндейтін оқиғаларды, аңыз-әфсаналарды көпшілікке, әсіресе жастарға әңгімелеп отырады. Жылдан-жылға өркендеу үстіндегі елімізге, облысымыздағы игілікті істерге сүйсінеді. Елбасының ұстанған саясатын қолдайтынын, үкімет тарапынан зейнеткерлерге жасалып жатқан қамқорлыққа ризалығын айтады.

“Ақылды қария - ағып жатқан дария”, демекші ел ішінде осындай үлкендердің болғанына не жетсін, аман болыңыз, ақсақал, Дүйсеке Әбілұлы!

ҚҰРАЛАЙ

Оны Ақтаудағы мектептер мен оқу орындарында өтетін мәдени көпшілік, әдеби шараларда, байқауларда жиі көретінмін. Осыдан бір жыл бұрын менің Маңғыстау гуманитарлық колледжі студенттерімен өткен кездесуіме мұрындық болғаны бар. Мұрындық болды деймін-ау, аяқ астынан мұзға тайып жығылып, мертігіп жатқан менің қоярда қоймай келісімімді алып, жетелегендей ғып, өте әсерлі әдеби кеш ұйымдастырды. Ал, ол туралы осынау үзік сырды жариялауыма оның шәкірті, Әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университетінің 2-курс студенті Гүлнара Дембергенқызының редакцияға жолдаған хаты себеп болды. “Қайда жүрсек те Құралай апайымыздан білім алғанымызға мақтанып, өзімізді бақытты сезінеміз. Өйткені, оның ұстаз ретінде бізге сіңірген еңбегін ешуақытта ұмытпай, алдында басымызды иіп өтеміз. Анамыздай болып кеткен ұстазымызға мықты

денсаулық, бақыт, отбасына бақ-береке тілейміз. Қазақ тілінің мәртебесін көтеру жолында ерінбей еңбектеніп жүре беріңіз”, -деп жазыпты ол. Сол сияқты Алматыда жоғары оқу орнында оқитын екінші бір шәкірті Гауһар Тажикова өзінің Құралайға жазған хатын “Сәлеметсіз бе, ұлағатты ұлы ұстазым!...” деп бастапты: “Біз сіз секілді қарапайым, ақылды, біліміне көркі сай, әр оқушының жанын түсіне білетін... біз десе, 11 “ә” десе қорғап, қолдап жүретін мұғалім сабақ бергенін әліге дейін мақтан тұтамыз, өйткені мен өзіңізден алған біліміме сенімдімін. Қаншама жоғары оқу орнында оқып жүрсем де, мен үшін сіздің орныңыз бөлек, Алматыда жоғары білімді ұстаздар сабақ бергенімен, сізге жетпейді...”

Міне осылайша, “Жақсының жақсылығын айт, нұры тассын” дегендей, шәкірт жүрегіне жол тауып, ілтипатқа бөленген, олардың алғыс хаттарына арқау болған және адамгершілігі мен әдептілігі кім-кімді де сүйсіндірген Құралай Шараубайқызы Нұрманова жайлы қалам тартуды жөн көрдім.

Ол көршілес түрікмен елінің Мары облысы Байрамалы ауданына қарасты мал шаруашылығымен айналысатын елді мекенде, көп балалы шаруаның отбасында дүниеге келген екен. 1984 жылы орта мектепті, бес жылдан кейін Алматыдағы Абай атындағы Қазақ Мемлекеттік педагогикалық институтын ойдағыдай бітірген ол, еңбек жолын ауылындағы өзі білім алған мектеп-интернатта тәрбиешіліктен бастайды.

- Институттан кейін ауылда небәрі бір жылдай ғана жұмыс істедім, 1990 жылы отбасымыз Жаңөзенге көшіп келді де, мен қаладағы Т. Әлиев атындағы N 1 орта мектепке қазақ тілі мен әдебиетінің мұғалімі боп қызметке тұрдым. Жас маман кезімдегі жалынды жастығым, ізденіске толы күндерім, яғни шыңдалу жылдарым осы мектепте өтті. Тәлімгерім ұлағатты ұстаз, Қазақстан оқу ісінің үздігі, марқұм Айжан Қарақызы Тәшенова болды, - дейді Құралай.

1998 жылы облыс орталығына қоныс аударуларына байланысты ол Ақтаудағы N 14 орта мектепте мұғалімдігін жалғастырады.

“Құралайдың сабағына бірнеше рет қатыстым. Сабаққа көп ізденіспен, жан-жақты дайындықпен келеді, көрнекіліктері мол. Қазақ тілі пәнінен белгілі тіл маманы Жиде Жеткізгеннің жасаған тірек схемаларын кеңінен пайдаланады. Мәселен, 5 “е” сыныбында қазақ тілінен десант сабақ өткізді. Тақырыбы “Тіл дыбыстары туралы түсінік”. Оқушыларға таблица бойынша тіл дыбыстарын түсіндірді. Олар өте тез ұғып алып, жаттығуды меңгергендіктерін көрсетті. Құралай-балалармен тіл табыса білетін, ерінбейтін жалықпайтын мұғалім. Оқушылардың әрқайсысының алдында бір-бір схема, мұғаліммен бірлесіп жұмыс жүргізіп жатыр.

Балалардың бойында тілге, әдебиетке деген қызығушылық жоғары...”, “Құралай тәрбие жұмысына да зор көңіл бөледі. Оның 7 - “д” сыныбында жүргізген “Менің Республикам - Қазақстан” атты тәрбие сағаты өте жоғары дәрежеде өтті. Оқушылар бұл сабақтан көп нәрселерді ұғып, білді. Көп ізденіп, талғамға сай көрнекі құралдарды пайдалана білген мұғалім тәлімдік мәні зор, тағылымды мәселелер турасында әңгіме өрбітті.

Ұстаздығымен қатар Құралайды мектептің қыруар қоғамдық жұмысының бел ортасынан көресіз. Үнемі ізденіп, тынымсыз еңбектеніп жүретін, жалықпайтын жаңашыл жаннан көп нәрселерді үйренуге болады...”. Бұл айтылғандар, әріптестері, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімдері Жаңылай Жұлдызбаева мен Рысты Ұзақбаеваның Құралай туралы пікірлері.

- Алғаш рет Жаңаөзен қалалық білім бөлімі ұйымдастырған семинарда әдебиеттен 5-сыныпта Ыбырай Алтынсариннің “Бай баласы мен жарлы баласы” әңгімесі бойынша өткізген ашық сабағым үшін бірнеше тәжірибелі де танымал ұстаздар жылы лебіздерін білдірген-ді. Онан кейін 1998 жылы Ақтауда қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімдеріне арналған қалалық семинарда С. Сейфулиннің “Ақсақ киік” өлеңі бойынша N 21 орта мектепте десант сабақ өткізіп, қалалық білім бөлімінің I дәрежелі дипломына ие болдым, - дейді Құралай.

Сондай-ақ ол 2002 жылы облыстық семинарда Ғ. Мұстафиннің 100 жылдық мерейтойына орай, “Суреткер парызы” атты үлгілі сабақ өткізіп, облыстық білім басқармасының дипломымен және сол жылы “Қазақ тілі мен әдебиеті пәнін тереңдетіп оқыту әдістемесі” тақырыбындағы курста жоғары білім деңгейін көрсетіп, іскерлік танытқаны үшін Білім беру жүйесінің басшы және ғылыми-педагогикалық кадрлары біліктілігін арттыратын республикалық институтының Алғыс хатымен марапатталады.

Ақтау” қаласының 40 жылдығына байланысты өткізілген “Жыл мұғалімі-2003” байқауының жеңімпазы атанып, қалалық білім бөлімі мен “Қалалық педтехнология орталығы” МҚКК-ның I дәрежелі дипломына ие болады. Сондай-ақ сол жылы қала, облыс әкімдерінің Алғыс хаттарын да алады.

- Құралай Шараубайқызы оқушылармен қоян-қолтық жұмыс жасап, олардың әрқайсысынан еліміздің болашағын, саналы да тәрбиелі азаматын көруге тырысады. Сондықтан әріптестерімен қатар оқушылардың және олардың ата-аналарының арасында сыйлы, үлкен беделге ие. Ол мемлекеттік стандартқа сай 5, 6 - сыныптарға қазақ тілі мен әдебиетінен тест жасап, мектеп мұғалімдеріне көмекші құрал ретінде ұсынды. Құралай қазақ тілі сабақтарында компьютерлік техниканы қолдану әдісі бойынша

курстан өтті. Ол өз жұмысын жанындай сүйетін және білгенін жас мамандарға үйретуден жалықпайтын, үлкенге ізетті, кішіге қамқор, нағыз ұстаз болуға жаратылған жан, - дейді N 14 орта мектеп директоры Мерсат Айданұлы Измухамедов.

Бүгінгі өскелең талапқа сай білікті ұстазға қайда да орын бар. Құралай бес жыл Маңғыстау гуманитарлық колледжінде “Әдебиеттануға кіріспе”, “Тіл біліміне кіріспе”, “Қазақ тілінің теориясы мен тарихы”, “Халық ауыз әдебиеті”, “Әлем әдебиеті”, “ТМД әдебиеті” пәндерінен болашақ мамандарға сабақ берді.

Ол сонымен қатар ынтымағы жарасқан үлкен отбасының ұйытқысы, алтын қазығы да. Жұбайы, темір жол маманы Елемес екеуі Әлия, Ләззат, Ұлпан, Арухан, Жұлдыз есімді бес қыз бен Италмас атты ұлды тәрбиелеп өсіріп отыр.

Иә, біз де осынау шағын мақаламызға қазақтың адал жар, асыл ана, ұлағатты ұстаз бола білген Құралайдай қыздары әрдайым аман болсыншы деген тілекпен нүкте қойдық

ПАРАСАТ БИІГІНЕН КӨРІНГЕН

абзал азамат Бесімбай Хибасов жайында үзік сырлар

Мұнан жиырма жыл бұрын, облысымыз таратылған кезде, тағдыр айдап Бейнеуде тұруыма, сондағы аудандық “Рауан” газетінде қызмет істеуіме тура келді. Оған әрине, қуанбасам, өкінбеймін, жер көріп, ел таныдым. Талай-талай марқасқа жігіттермен, жақсы жандармен қауыштым, дәмдес болдым. Сол ауданның орталығында тұратын Хибасовтар әулеті туралы да естіп, білдім.

Әулет басы Хибас ақсақал әкесі Жалғасбай 1932 жылы кәмпескеге ұшырағанда он бесте екен. “Шаш ал десе бас алатын” заманның белсенділері қоралты малдан бір ғана кәрі атанды қалдырып, басқа мал-мүліктің бәрін тәркілеп әкетеді. Бала-шағасын атанға жүкше тиіп алып, босқан елмен бірге түрікмен аспақ болған Жәкең, халықтың жаппай көшуіне қарсы қойылған қарулы тосқауылға кезігеді. Қоян жылының алапат жұтынан, оған ілесе келген тәркілеу, ұжымдастыру науқандарынан әбден ширығып ашынған жұрт алдында от пен оқ тұрса да тайынбайтындай жағдайға жеткен-ді. Сондай бір абыр-сабырдың кезінде, түрікмен жеріне өтер тұста қолынан жарақат алған Жалғасбайға топырақ Красноводск (қазіргі Түрікменбашы) қаласы Ақтас ауылының маңынан бұйырады. Оның үлкен ұлы Қайпы 1937 жылы ұсталып, итжеккенге айдалып, сол кеткеннен қайтып оралмаса, кішісі Хибас Ашхабаттағы балалар үйінен бір-ақ шығады. Осында жүріп бастауыш, онан кейін жетіжылдық білім алған ол, сауатсыздықты жою науқаны кезінде ауылдық жерге, Ташауыз

облысының Көнеүргеніш ауданына жіберіледі. Қырықмылтық Қуандық қызы Набатпен бас қосып, түтін түтетеді. 1940 жылы Кеңес Армиясы қатарына алынып, Ресей жеріндегі Орал тауларының бір қаласында әскери дайындықтан өтеді. Жаяу әскер құрамындағы Хибекендерді 1941 жылы, Ұлы Отан соғысының алғашқы күндерінде-ақ алғы шепке тастайды Әрине, ол кезде жолындағысын жайпап келе жатқан неміс фашистерінің қуатты әскери машинасын бөгеу мүмкін емес-ті. Сұрапыл шайқастардың бірінде сол қолынан жарақат алған Хибасты гопитальда емделгеннен кейін (сол кездегі нұсқау бойынша) елге қайтарды.

Ел басына ауыр күн туғанда мен соғыстан келдім деп еркінситін заман емес, Хибас келе сала әскери комиссариат басшысының көмекшісі болып, әскерге шақырылғандарды Отан қорғауға даярлау жұмысына араласады. Онан кейін ауылдық мектепте сабақ бере жүріп, Нөкіс педагогикалық институтының тарих-философия факультетін бітіреді. Ұстаздыққа түбегейлі ден қойып, елу жылдай, жасы жетпіске келгенше, өзінің сүйікті кәсібінен қол үзбейді. Қожелі ауданы Калинин атындағы колхоздың Мақтымғұлы мектебінің басшысы, ал атажұртына көшіп келгеннен кейін 1976 жылғы шілдеден Бейнеудегі Абай атындағы мектепте мұғалім, оқу ісінің меңгерушісі қызметтерін атқарады. 1999 жылы 60 жыл жұбын жазбай ғұмыр кешкен елінің елеулі, халқының қалаулы қос арысы, 82 жастағы Хибас ата және араға алты ай салып, сексеннің сенгіріне таяған Набат шешеміз бақилық болды...

Олар жеті ұл, бір қыз тәрбиелеп өсірді. Тұңғыштары Сахи - Бейнеу аудандық мәслихаттың депутаты, жеке шаруашылықпен айналысып, “Ғалымжан - Өрезек” атты ЖШС-ін басқарса, әке жолын қуған ұстаз, Бейнеу ауданындағы “Сыңғырлау” мектебін басқарған Қожабай 1993 жылы өмірден өтті. Онан кейінгі Рахметжан Ақтау қаласында жұмысшы, Мырзахметжан Атыраудағы “Интергаз” АҚ-да басшы қызметте, Алтыбай - “Казтарнсойл” АҚ-ның Бейнеу учаскесінде энергетик, Еркін-ай - Бейнеудегі Абай атындағы орта мектепте орыс тілі пәнінің мұғалімі, әулеттің кенжесі Еркебай жеке кәсіпкер.

Ал, мақаламыздың кейіпкері Хибастың бесінші ұлы Бесімбай 1970 жылы орта мектепті, 1975 жылы иженер-гидротехник мамандығы бойынша Ташкент политехникалық институтын бітіріп шығады. Сол жылы қазан айында еңбек жолын Қожелі аудандық суландыру жүйелері басқармасында учаске инженері болып бастап кетеді. Алғашқы күннен-ақ іскерлігімен көрінген жас маман алты айдан кейін аға инженерлікке өсіріледі. Маңғыстауға көшіп келген 1976 жылдан бастап екі жыл облыстық мелиорация және су шаруашылығы басқармасында аға инженер, онан кейінгі төрт жыл

“Казглаводстрой” тресінің N 76 мамандандырылған жылжымалы механикалық колоннасында бас инженер боп қызмет істеді.

Бесімбайдың ғұмырлық тәлім алып, ерекше тәртіп көріп, тәжірибе жинақтаған кезі 1982 жылғы сәуірде басталды. Бұған дейін төрт жыл іріктеуден өткен ол, он бес жыл бойы КСРО мемлекеттік қауіпсіздігін және Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қорғау қызметінде болды. Яғни, Ұлттық Қауіпсіздік Комитеті Маңғыстау облысы бойынша басқармасының органдарында әскери қызметтен өтті. Алғашқы екі жылда Жаңаөзен бөлімінде кіші оперативті уәкіл одан кейінгі бес жылда басқармада аға оперативті уәкіл. 1995 жылғы желтоқсаннан 1997 жылдың шілдесіне дейін Жаңаөзен бөлімінде бөлім бастығы міндеттерін атқарды.

-Бесімбай Хибасұлы Ұлттық Қауіпсіздік Комитетінің Маңғыстау облысы бойынша басқармасында (қазір департамент) түрлі оперативті жұмыстарда қызмет істей жүріп, өзін іскер, туындаған қауырт мәселелерге орай, тереннен ойластырылған шешім қабылдауға қабілетті, бастамашыл, сауатты қызметкер ретінде танытты. Өзін тек қана жақсы жағынан көрсеткен қызметкер ретінде 1994 жылы басшылық қызметке ұсынылды. Ол кіші оперативті өкілден бөлім бастығына, лейтенанттан подполковникке дейінгі жолды жүріп өтті. Қарауындағы қызметтестерімен бірге тапсырылған учаскелерде бірқатар жоғары нәтижелерге қол жеткізді, елеулі операцияларды дайындауға және жүзеге асыруға белсене қатысты, - деп әңгімелейді ҰҚК облыстық департаментінің тергеушісі Мұрат Бактыгерейұлы Сейдеғалиев.

Әрине, Бесімбай мұндай жетістікке онай жете қойған жоқ. Бұл отбасында алған тәлім-тәрбиенің, өзіне-өзі қатаң талап қоюдың, көп ізденудің, жалықпай үйренудің жемісі. Ол күні бүгінге дейін өзінің тәлімгер - ұстаздарын құрмет тұтады. Мәселен, Маңғыстау облысы су шаруашылығы басқармасының бастығы, қазіргі зейнеткер Сейдалиев Жаздархан Сейдалыұлы. “Мангышлакводстрой” тресінің бастығы, қазіргі зейнеткер Ақкенжеев Шынабай Ақкенжеұлы, ҰҚК облыстық басқармасының сол кездегі бастығы, полковник Анатолий Алексеевич Климов, басқарма бастығының мамандар жөніндегі орынбасары болған, қазір генерал шеніндегі Михаил Юсупович Дәуенов, генерал Құрманғалиұлы, бөлім бастығы, полковник, қазір ҚР ҰҚК-нің Алматыдағы академиясында сабақ беретін Рафик Ғабдықалықұлы Ғабдықалықов, сондай-ақ бөлім бастықтары болған, запастағы полковник Марат Ғасирұлы Биарыстанов, қазір генерал Қуандық Қайырлиұлы Медеуов, полковник Жүсекеев

Абилқасым Серікбекұлы, полковник Александр Василеевич Просняк, тағы басқаларды ілтипатпен еске алады.

- Өмірлік тәжірибелері мол олар, былай дейтін: “қолыңда күші жоғары куәлігің бар, үкіметтің өкілетті уәкілісің. Біріншіден, куәлігіңді алға тартып, көкірекке соқпа, екіншіден, кісімен сыпайы бол, халыққа тізенді батырма, сол халықтың ішінен шықтың және сонда қайта ораласың”. Ұстаздарымыз оқытқанда алдымызға үш талап қойды: бірінші, қылмыс белгілерін табу, екінші, оның алдын алу, үшінші, қылмысты болғызбай тастау,-дейді Бесімбай.

-Сонда қалай алдын аласыздар?

-Органның әр қызметкерінің өзінің саласы бар. Мәселен, транспортпен айналысатын оперативті уәкіл аймақтағы сол саланы бес саусағындай білуі тиіс. Оның әлсіз тұстарын, қай жерде, қай бағытта қауіп туындауы мүмкіндігін зерттеп, зерделеп, алдын ала біліп, болдырмауға тырысып бағады. Содан дабыл түскен бойда оның жолын кесу әрекетіне кіріседі.

Иә, Бесімбай айтса айтқандай, ұлттық қауіпсіздік қорғаушыларының облысымыз бойынша атқарған қызметі жөніндегі қазіргі ақпараттарға көз жүгіртсек, мынадай жолдарды оқимыз: “Соңғы жылдары мемлекетке экономикалық және экологиялық тұрғыдан келтірілетін бес миллиард теңгеден астам шығынның алды алынды. Экономика саласындағы түрлі заң бұзушылығы үшін 10 заңды тұлға және 11 адам әкімшілік жауапкершілікке тартылды. Кінәлілерге жалпы сомасы 90 млн. теңгеден асатын айыппұл салынды. Әр түрлі баптар бойынша ұлттық қауіпсіздік органдарының құзіретіне жататын 57 қылмыстық іс қозғалды. Бұл мәліметтердің артында ұлттық қауіпсіздік қызметкерлерінің ұзақ та табанды жұмысы жатыр...”

Шындығында да солай, мысал үшін, ҰҚК департаменті мұнай кәсіпшіліктеріндегі экологиялық зиянын тигізіп келе жатқан “мұнай амбарлары” аймағымызда өткір проблемаға айналған-ды. Әсіресе, Жаңаөзен қаласы маңындағы, жұмысына заңды негізде тыйым салынған мұнай қазан шұңқырлар өте қауіпті. Қазір құзіретті органдар өкілдерінен арнайы комиссия құрылып, бұл бағытта жұмыс жүргізуде. Тағы бірер мысал, оперативті-іздістіру шарасының нәтижесінде Ақтау аэропортынан 212 мың. 700 АҚШ доллары көлемінде шетел валютасын республика аумағынан алып өтпек болған азаматша ұсталды. Сондай-ақ елімізге мемлекеттік шекара арқылы синтетикалық есірткінің 861 данасын алып өтпек болған азаматтың да жолы кесілді. Бұл фактілер бойынша тергеу істері жүріп жатыр. Мұндай мысалдарды көптеп келтіруге болады. Бір айта кетерлігі, ұлттық қауіпсіздік қызметкерлері қаржы бақылау, салық комитеттері, ішкі істер қызметкерлері, тағы басқа құқық қорғау органдарымен бірлесе, қоян-қолтық жұмыс жүргізеді.

- Өйткені-, дейді Бесімбай - қылмыста, оның ішінде Елбасымыз ерекше назар аударып отырған сыбайлас жемқорлықта шекара болмайды. Сондықтан қоғамда орын алған жемқорлық, есірткі бизнесі сынды дерттерге тиісті органдар ғана емес, бүкіл халық боп соққы берсе де артық болмас еді.

Орайы келіп тұрған кезде Бесімбайға көкейімде жүрген сұрақтарды қоюдың сәті түсті. Оның біріншісі 1986 жылғы желтоқсан көтерілісі жайында еді.

- Иә, өзіңіз білесіз, ол бір ел дүрліккен қиын кез болды ғой. Ең бастысы, біздің қоғамдық жүйеміз, идеологиямыз басқа еді. Желтоқсанның ызғарлы күндері біздің де оқиға ортасында болуымызға тура келді. МҚК-нің біздің облыс бойынша басқармасынан он жігіт аттанып, Алматыда 36 күн жұмыс жүргіздік. Басшыларымыздың арасында да қазақ десе жаны ауыратын, ұлтжанды кісілер болды. Шыны керек, әлі оңы мен солын білмейтін көк өрім жастардың жаппай қылмысқа тартылып не қуғынға ұшырауының алдын алу үшін қолымыздан келгенді істедік. Бұл үшін олардың көбінің берген түсініктемесін қайта жаздырттық. Жоғарыдан қатаң нұсқау түссе де, шамамыз жеткенше жинақталған материалдарды сотқа жібермеуге тырыстық, - дейді Бесімбай.

- Онан кейін, 1989 жылы Жаңаөзенде де сілкініс болды ғой...

- “Адамды жағдай билейді” деген бар ғой, Жаңаөзендегі оқиғаға жергілікті халықтың әлеуметтік жағдайының төмендеуі басты себеп болды.

Иә, Бесімбай сондай-ақ өзі қызмет істейтін органға қызметке келген жастардың тәлімгері ретінде де танылып, олардың топшысы бекіп, қанаттарының қатаюына, сөйтіп өз ісінің маманы болып қалыптасуына атсалысыпты. Оның тәлімін алған он бестей жас жігіт кейіннен жоғары шен алып, Департамент басқармасының басшылығына дейін өсті. Мәселен, подполковник, Маңғыстау облысы бойынша ҰҚК Департаментінің басқарма бастығы Асқар Мұғалімұлы Билашов, департамент медициналық бөлімінің бастығы Сәбит Рашидұлы Нұсанов, майор Арман Отарғалиұлы Жантасов, подполковник Юрий Олегович Смолняков, запастағы майор Әмірбек Іңірбайұлы Демегенов, Жаңаөзен бөлімінің қызметкері Сисенбай Әжібайұлы Ізмұханов, департаментте бөлім бастығы, майор Саурбай Жолмағамбетов, ҰҚК Мұнайлы ауданы бөлімінің бастығы капитан Өтеген Бітімұлы Қыдырбаев, тағы басқалар бүгінде оның ізін басқан шәкірттері. “Өздерін ҰҚК-нің қызметіне арнағысы келетін жастар ең алдымен өз Отанының шын мәніндегі патриоты болуы тиіс және оның бойынан тәртіптілік, білімдарлық, мақсаткерлік, адалдық, ұқыптылық сияқты қасиеттер табылғаны жөн. Сондай-ақ жағдайды талдап,

пайымдай білетін, шұғыл түрде батыл шешім алатын, жан-жақты да терең білімді, шығармашыл адам ғана бұл қызметті алып кете алады”, - дейді Бесімбай өз әңгімесінде.

Бүгінде ҰҚК -нің запастағы подполковнигі Бесімбай Хибасұлы кезінде жұмыстағы табыстары мен мүлтіксіз қызметі үшін КСРО Мемлекеттік Қауіпсіздік Комитетінің, Қазақстан Республикасы Ұлттық Қауіпсіздік Комитетінің Құрмет Грамоталары және медальдерімен марапатталды, оған 1996 жылы “ҰҚК құрметті қызметкері” атағы берілді. Ол сондай-ақ еліміздің Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Алғыс хатына, Конституциямыздың он жылдығына орай, мерекелік медальге ие болды.

Дегенмен, аталмыш органның ардагері атанып, 44 жасында зейнетке шыққан Бесімбайдың қол қусырып қарап отырмасы анықты. Өзінің ұжымымен тығыз байланыста болуымен қатар 1997 жылдың тамызында “Өзенмұнайгаз” ААҚ “Бұрғылау жұмыстары және күрделі жөндеу басқармасы” филиалына азаматтық жұмыс және төтенше жағдайлар жөніндегі инженер болып барды. Ал, келесі жылдың шілдесінде “Өзенмұнайгаз” ААҚ заңгері, 1999 жылғы қыркүйекте осы кәсіпорын заң бөлімінің бастығы, онан кейін заң департаментінің директоры міндеттерін атқарды. Сөйтіп, ол биылғы ақпан айына дейін аймақтағы ең іргелі кәсіпорындардың бірінің құқықтық мүддесі үшін күресіп, заңға қатысты жұмыстарының жолға қойылуына белсене атсалысты. Жалпы мұнайгаз саласында еңбек еткен он бір жылға жуық уақыт ішінде ол үнемі өзінің біліктілігін жетілдіру мәселесімен де тиянақты айналысты. Мәселен, соңғы бес жылда осы салаға қатысты сан алуан тақырыптарда өткен курстар мен семинарларға 9 мәрте қатысыпты.

Бесімбай Хибасұлы - қазір облыс орталығындағы АҚШ - Қазақстан бірлескен мекемесінің құқық мәселелері жөніндегі менеджері. Зайыбы Ұлмекен Амантаева “Өзенмұнайгаз” өндірістік филиалы мұнай-газ дайындау және тасымалдау басқармасында оператор болып қызмет істейді. Екеуі ынтымағы жарасқан, бақытты отбасын құрып, төрт бала тәрбиелеп өсірді. Ұлдары: Сағынбай, Асқар, Болат мұнай саласында сан алуан мамандықта еңбек етсе, қызы Баян - “Маңғыстауинвест” компаниясының заңгері. Бесімбай мен Ұлмекен бүгінде отау тіккен ұлдарынан немере сүйіп отыр.

“Атадан ұл тумас па, ата жолын құмас па” дегендей, заманында қандай қиындық көрсе де мойымаған, болат өзекті жебедей, қайсар да текті аталарымыздың бүгінгі бейнесі осы Бесімбай сынды азаматтар болса керек-ті. Отанға қызмет істеуде, оның мүддесін қорғауда ар-намыстың, адалдық пен әділдіктің ақ туын биік тұтқан оның өмір жолы өскелең ұрпаққа өнеге деген түйінді сөзімізбен мақаламызға нүкте қоюды жөн көрдік.

БІЗ ҚУҒЫН КӨРГЕН ҰРПАҚТАН ТАРАҒАНБЫЗ

...Мен кеше “халық жауының” баласы едім,
Бетегеден биік, жусаннан аласа едім.
Өкпелесе, біздейлер өкпелесін,
Сталинге не өкпең бар, аға сенің?!

Есенғали Раушанов

Жуырда менің қолыма атыраулық қаламгер Келтір Шәненовтің “Жеменей Адай, Кедей (Нұрмағамбет ұрпағы)” деген әсем безендірілген, қалыңдау кітабы ілікті. Кітаптың алғы сөзінде автордың бұл шежірені жазу үшін отыз жыл ізденгені, тақырыпты зерделеп, зерттегені жайында айтылыпты. Туындыны парактап отырғанымда, мына жолдар көзіме оттай басылды: “Тұрлыбектен - Көпжас, Жасар, Мыңжас. Бір шаңырақтың арыстай екі азаматы - Көпжас пен Жасар 1930-34 жылдары Ф. Голощекин басқарған кеңестік Қазақстан Үкіметінің халыққа жасаған қуғын-сүргіні мен зорлық-зомбылық істерінің жазықсыз құрбандары болған. Оның бірі 1931 жылы кеңестік НКВД мен ГПУ жөндеттерінің қамау орындарындағы тұтқындардың бастарына орнатқан адам төзгісіз неше түрлі сұрқия тәсілді қинаулары мен қатыгездікпен ұрып-соғудың тікелей әсерінен түрмеде азапты жағдайда қаза тапқан, ал екіншісі он жыл қамауда отырып шыққан соң елге келіп, опат болған”. Бұл айтылып отырғандар - менің әкемнің екі ағасы. Ал әкем бізге ағалары туралы көп ештеңе айтқан емес. Оқта-текте әңгіме бола қалса, “Біз бір әкешешеден үш тумалас едік қой. Екі ағам баяғы ашаршылық жылдарының құрбаны болды” деп ауыр күрсінетін. Балалық аңғалдық болар, біз де ары қарай қазбалап сұрамайтынбыз.

Әлі есімде, көз ашқалы Кеңес Үкіметін көріп өскен мен елімнің патриоты ретінде сол кездегі саясат туралы желпіне әңгімелегенімде, әкем бетіме мұңая қарап отырып: “Иә, бұл - сенің Үкіметің ғой” дегені бар. “Неге олай дейсіз?” деп үлкен кісіге айта алмадым. Кейде анамды суыртпақтап сөзге тартамын. Ол әкемнің Кетікте, өзінің Жем, Сағыз бойында туып-өскенін айтып отыратын.

1928 жылдары Қазақстанда Голощекин “Кіші Октябрь” атты асыра сілтеуін бастап, елді ашаршылық жайлаған кезде Маңғыстау халқының жағдайы жеткені түркімен, қарақалпақ жеріне дүркірей көшіп, тіпті бірқатары шетел асып кетті. “Қазіргі Қазақстан шекарасынан шығып, шұбырындыға ұшыраған шаруалар саны 1 миллион 31 мыңнан асқан. Олардың шамамен 165 мыңы республика шеңберіне ғана емес, Одақ шекарасынан біржолата шығып, Қытай, Моңғолия, Ауғанстан, Иран, тіпті сонау Түркия жеріне дейін жетіп, кейін өз Отанына қайта алмай қалған. Ал көршілес республикалар мен Ресей Федерациясына қоныс аударып, сол жерде орнығып

қалғандар саны - 450 мыңдай” деп жазды бұл туралы “Қазақ әдебиеті” газетінде демограф, ғалым Мақаш Тәтімов. Түрікменстанның біз туып-өскен Красноводск (қазіргі Түрікменбашы) қаласының маңында Иранда, Ауғанстанда тұратын туыстарынан хат хабар алып тұратындар аз емес-ті. Біздің көршіміз Құнанорыс Тәжібай зайыбы Әлпия шешейдің радиоқабылдағыш арқылы аптаның әр жұма күні берілетін Иранның қазақша бағдарламасын жібермей тыңдап, Маңғыстаудың мәнеріне салып, домбыраға қосылып шырқалған зарлы ән мен жырды тыңдап, көзін сүрткілеп отырғанын талай көрдік. “Бір ағам Иранға ауып кеткен еді дейтін-ді ол. Сол кезде он үш - он төрт жасар баламыз. Бақсақ, ештеңенің байыбына барып жатпайды екенбіз ғой. “Тағдырдың талай теперішін бастарынан өткізген қайран біздің ата-аналар-ай” десенізіші!..

Кейде ағайын, туған-тумалас жайлы сөз қозғалғанда, мен шешеме әкемнің, оның әкесінің жалғыздығын айтып, зобалаң жылдары хабарсыз кеткен қос көкем - әкемнің ағалары жайлы сұрайтынмын. “Енем Тойған батыл, еті тірі жан еді. Екі ұлы қатар ұсталғаннан кейін артынан іздеп барып, үлкен бастығына жолыққан көрінеді. Сонда бастық: “Кіші ұлың қайтып келуі мүмкін, ал Үкіметке қарсы үгіт айтқан үлкен ұлыңды “қайтып оралады” деп айтала алмаймын” депті” дегенді естігенім бар. Сол айтқаны расқа айналды ғой” дейтін анам. Әрине, ол кезде қызыл империяның қылышынан қан тамып тұрған кезі, отызыншы жылдардағы зұлматты білетіндердің өзі жақ ашпайтын. Ал “Кеңес Үкіметінен мықты, одан әділ дүние жүзінде ел жоқ” деген ұғым жас санамызға әбден сіңген біз әке-шешеміздің өткеніне ой тоқтатып жатпадық.

- Бізге ағайын болып келетін Найзағара, Демеу деген кісілердің ауылдары Иранға өтіп кетті. Біз “Таң алдында шекарадан ары асамыз” деп отырғанда, көштен бөлініп қалдық. “Әкем Тұрлыбек: “Ары өтсең, ұзаққа кетесің, былай қарай көш” деп түсімде аян беріп, Шағадам, Жанғақтың ойы, Каспийдің бойына қарай қолын сілтеді. “Кім біледі, заман түзеліп, атажұртымыз Маңғыстауға оралармыз” деп әкең осылай қарай көшті” дейтін анамыз.

Сөз орайы келгенде айта кетелік, білетінім - әкеміз Түрікменстанның Красноводск өңірінде теміржолшы болып қырық жылдан астам еңбек етті. Жетпіс екі жасында сол жақтан топырақ бұйырды. Ал Иранға өтіп кеткен ағайындарымыздың ұрпақтары атамекендеріне араға жетпіс жылдай уақыт салып, тек Қазақстан өз Тәуелсіздігін алғаннан кейін ғана қайтып оралды. “Бәріне уақыт - емші” дегендей, жылдар жылжып өтіп барады. Ғұмырының отыз жылын жат өлкеде өткізген біздің де елге оралғанымызға ширек ғасыр уақыт болыпты. Бұл туралы “Атамекен” атты өлеңімде мынадай жолдар бар еді:

...Маңдайыма жазсын, мейлі, қиын сын,
Баба рухы бойға күш боп жиылсын.
Енді менің тілейтінім Тәңірден -
Атамекен топырағы бұйырсын!

Иә, Құдайым қазақты енді қаңғытпасын, фәниде де, бақида да өз жерімізде жүрейік, өз топырағымызда қалайық!..

АНАҢДАЙ АРДАҚТА, ҚАРАҒЫМ

“Қайран тіл, қайран сөз – наданға қадірсіз...”
Абай

Тіл тағдыры – ел тағдыры. Тілімізді сақтау арқылы жерімізді, елдігімізді сақтадық, мың өліп, мың тірілдік. Тіл – халықтың ажары, базары, бағы, төл мәдениеттің жүрегі. Мұны кім-кімде білуі тиіс. Ал менің тәптіштеп жазуымның себебі бар. Жуырда “Алтын орда” газетінде (13.10.2000 ж.) Жұмабай Құлиев: “Болашақ” бағдарламасымен шетелге оқуға жіберілгендердің бір тобы АҚШ-та премьер Қ.Тоқаевпен кездесіп: “Егер Қазақстанда қазақ тілі үстемдік алатын болса, біз Ресейден немесе басқа мемлекеттерден саяси баспана сұраймыз”, - депті. Бізді көгертеді деп жүргендердің ойы әлгі. Бара –бара қазақ тілінің халі не болар екен?” деп жазады. Оған жауап берген Иран мәдени орталығының жетекшісі Ислам Жеменей: - Осыған қарап отырып, біз қойнымызда жылан өсіріп жатқандай әсер қалыптасады. Өткен-кеткенді сараптағанда ешбір зайырлы елдің жас ұландары мынадай көргенсіздікке барған емес, - дейді.

Исламның сөзіне қосылмасқа лажымыз жоқ. Әлгі жастар заң қабылданар кезде қазақ тілінің болашағына сенімсіздікпен қарап, оның мемлекеттік мәртебе алуына қарсы шыққан қазақтар сияқты. Қандайға ұқсас десеңізші?!

Жоғарыдағылар сияқты ана тілінен безген мәңгүрттер аяқ астынан пайда бола қалмайды, әртүрлі жағдай өз тілін білмеуге мәжбүр етеді. Оның бірі ата-анасының өз тілін білмеуінен немесе табиғи тілдік ортаның болмауы салдарынан баланың туымысынан ана тілін білмеуі, екіншісі бала кезден білгенінен есейе келе жиренуі (тілдің беделінің құлдырап кетуі, халық арасында болашағы жоқ тіл ретінде пайымдалуы), үшіншісі – тіл саясатының сөз жүзінде ана тілін дамытуды уағыздап, іс жүзінде оны білуге қажетті жағдай туғызбаудың жүйелі сипат алуы, соның негізінде адамның өзінің балаң кезден-ақ ана тілін менсінбеуі, келе-келе иланған нигилист болып қалыптасуы.

Халық пен оның тілі біртұтас. Төл тілінен айырылған халық тұл. Сондықтан ана тілінен өздігінен айырылатын халық бол-

майды. Әр түрлі жағдайлармен төл тілінен айырылып, өзге тілге телінген, бірақ атын сақтап қалған, тіпті атын да, өзін де жоғалтып, тарихта қалмаған тіл де, халық та аз емес. Бұл - үлкен орны толмас трагедия. Мысалы, латыш тілінің тағдыры тәлкекке түскенде белгілі неміс философы Кант: “Латыш өз тілін жоймауы керек. Тілін жойса, ұлттық сипатын, характерін жояды”, деуінің бір ұштығы осында жатса керек.

Патшалы Ресейдің орыстандыру саясатын жүргізгені, ана тілінде қарапайым білім алуға жағдай туғызбағаны баршаға аян. Орыс тілін мемлекеттік тіл ретінде жариялай отырып, өзге ұлттарды өз ана тілінен айыруға әрекет жасады. Мысалы, 1887 ж. “Журнал Министерства народного просвещения” “орыс тілін жазумен бекітсеңіз, оны әбден өңдеп, грамматикалық ережесімен мектепке енгізсеңіз, сол арқылы теңсіздікті жоясыз”, - деп бұлк етпестен жазды. Осыдан-ақ “менің сиырым жалап тұрсын, сенің сиырың қарап тұрсынның” кебін көруге болады. Ал халық өз ана тілінде оқығысы келді. Ахмет Байтұрсынов 1914 ж. Думада мектеп мәселелері қаралуға тиіс екендігін айта келіп: “Ана тілімен оқытамыз деген пікір — кім орыстан тегі басқа, тілі басқа жұрттың бәрі қуаттайтын пікір. Ана тілімен оқу бізге де керек екендігінде еш талас болмасқа керек” — дейді (А.Байтұрсынов. “Ақ жол”, 271-бет).

Кеңес өкіметі билеген ғасырға жуық уақытта қазақ халқы надандық бұлтын түргенмен, оның саны мен ұлттық санасы өскен жоқ. Соның басты бір белгісі - қазақ тілінің өркені өсіп, көсегесі көгерген тілге айнала алмауы. Компартияның басшылығымен жүзеге асырылған индустрияландыру, ұжымдастыру, тың игеруге байланысты басқа ұлт өкілдерінің көптеп келуі, шаруашылықтарды ірілендіру желеуімен қазақ мектептерінің жаппай жабылуы, тіліміздің аясын бұзды, жеріміздің солтүстігі мен орталығында, барлық қалаларымызда дерлік қазақтың азшылық болып қалуына әкелді. Бұған “бір тілде сөйлесек, коммунизмге тез барамыз” (Н.Хрущев) деген ұранды қосыңыз. Тіліміздің қолданыстан шығуына осының бәрі зор ықпал етті.

Кеңес өкіметі ыдырап, бұрынғы одақтас республикалар өз алдына мемлекет болып құрылды, сөйтіп қазақ тілін мемлекеттік тілге айналдыру ісі қолға алынды.

Сонымен қатар бұрынғы интернационалдық тәрбиенің орнына жастарды ұлттық рухта тәрбиелеуге негізделген халықтық педагогика ұлттық өмірге немқұрайды қарайтын кейбір жастардың қазақ халқының рухани, материалдық мәдениетін толық меңгерген, тарихын, әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін, тәлім-тәрбие қасиеттерін бойына сіңіріп, ұлтын, Отанын, тілін сүйетін азамат болып өсуін қамтамасыз етуі тиіс. Халықтық педагогика-

ның негізі қалануы үшін оған сай ұлттық сана-сезім керек, ұлттық сана-сезім болған жерде ана тілі де дамиды. Психология ғылымының қазақ тілінде негізін салған ғалым Жүсіпбек Аймауытов “Тәрбиеге жетекші” (1926 ж.) деген еңбегінде: “Ана тілі — халық болып жасалғаннан бергі жан-дүниесінің айнасы: өсіп, өніп, түрлене беретін, мәңгі құрамайтын бәйтерегі. Жүректің терең сырларын, басынан кешкен дәуірлерін, қысқасы жанның барлық толқындарын тұқымнан тұқымға жеткізіп, сақтап отыратын қазынасы сол халықтың тілі”, - деген екен.

Қазан төңкерісінен бұрын ана тілін білмейтін қазақ кездеспеген де шығар. Пәленбай деген қазақ ана тілінде сөйлей алмайды деген мәліметті ешбір әдебиеттен кездестірген емеспіз. Қазақтың ана тілінен айырылуы - қазақ тарихында кеңес үкіметі жағдайында ғана пайда болған соңғы құбылыс. Жас мөлшері бойынша алғанда, республика қазақтары арасында 70-жылдардың соңғы жылында ана тілін жоғалт-қандардың басым көпшілігі (58%) 15 жасқа дейінгілердің үлесіне тиеді екен. Демек, бұл жағдай ана тіліне баланы жастан үйрету керек деген сөздің ақиқаттығын дәлелдей түседі. Осы орайда, көрнекті тілші ғалым Ахмет Байтұрсыновтың: “Біз тіліміз бүлінбей сақталуын тілесек, өзгелерше, әуелі өз тілімізбен оқытып, сонан соң басқаша оқытуға тиістіміз”, - деген сөзі еске түседі. Өкінішке орай, бодандықтың, құлдық психологияның жемісі болар жастар арасында орысша сөйлеу әлі “модадан” түскен жоқ. Әсіресе, облыстық кеден басқармасына, салық комитеті мен полициясына, басқа да заң орындарына барып көріңізші. Қаракөз қыздарыңыз бен ұлдарыңыз шүлдірлеп тұрады. Орысша сөйлегенді біліктілік, өзгеден ерекшелік деп біліп, өзінше дәреже көреді. Шындығында бұл надандық, өзін өзі сыйламаушылық.

Ғалымдардың пайымдауынша, қазақ тілі — ішкі құрылысы жақсы зерттелген, бұрынғы одақтас елдер ішіндегі сөйлеушісінің саны жағынан алғашқы бестікке кіретін, (жер жүзіндегі 5651 тіл арасында 70-ші орында) мемлекеттік қамқорлық болған жағдайда мемлекеттік тіл қызметін абыроймен атқара алатын тіл.

Халықтың келешегі рухани дүниесінің өсуінде, мәдени дамуында екені баршаға мәлім. Ал оның негізі — ана тілінде. Ана тілін білмеу — ананы құрметтемеумен бірдей. Сондықтан да әрбір қазақтың лауазымға, қызметіне, кәсібіне, көзқарасына, жасына, жынысына қарамай қайда жүрсе де, ең басты міндеті - қасиетті тілімізге қызмет ету. Осыны естен шығармайық, ағайын!

ҰРПАҚ ТӘРБИЕСІНДЕ “СЕНІКІ, МЕНІКІ” ЖОҚ

Соңғы кезде облысымыздың Ақтау, Жаңаөзен сияқты ірі қалаларында жасөспірімдер тәртіпсіздігінің белең алуы кім-кімді де алаңдатады. Мұны облыс орталығының жергілікті телеарналарынан қайта-қайта көріп отырмыз. Осы жуырда ғана біз жақсы танитын отбасының жаңа ержетіп келе жатқан баласын естуімізше өз тұрғыластары өлтіріп кеткен. Жасөспірімдер арасындағы мұндай шектен шыққан жағдайлар ұл-қыз өсіріп отырған ата-аналарда үрей туғызатыны белгілі. Осы тұрғыда мазалаған ойлар қолға қалам алуға итермеледі.

“Ұяда не көрсең үшқанда соны ілерсің” дегендей ең алдымен өзінің бауырынан шыққан баласының жай-күйіне, тәрбиесіне ата-анасы жауапты. Ел арасында мынадай аңыз бар. Сәбилі болған бір жігіт ауылдың данагөй қартына кеп: “Ата, мен ұлды болдым, айтыңызшы жақсы азамат боп өсуі үшін оны қалай тәрбиелеген жөн?” деп ақыл сұрапты. “Шырағым, ұлың нешеде? десе, жігіт “Қырқынан шықты”, - депті. Сонда ақсақал: “Е-е, онда қырық күн кешіккен екенсің”, - деген екен дейді. Бұл баланы бастан дегенді мегзейді. Біз де әке-шеше көріп өстік. Әкеміз бала тәрбиесіне қатал қарады. Тентектік жасасақ, тіпті үйленгенге дейін сабайтын. Ал, шешеміз керісінше балаға бір шапалақ ұрмаған, мейірбан жан еді. Кешкі шәйдан кейін шаршағаны басылып, қабағы ашылған әкемізді ертегі немесе қызықты әңгімелер айтып беруін сұрап, мазалайтынбыз. Ол кісі де кері қақпайтын. Содан кейін ел қорғаған батырлар, Есек мерген, Бекет ата, Шопан ата жайында әңгімелер айтып, дұға, аят жаттатып, жаман, әдет-қылықтардан жиренуге, жақсы өнегелерді үйренуге үйрететін. Үйге қонақ келсе: “Мына кісі бәлен жерден келген, бәлен деген ағаң, танып ал”, деп отыратын. Қолға су құйылып, ас желініп, аят оқылып, дастархан жиналғанша орнымыздан қозғалмайтынбыз. Ненің жақсы, ненің жаман екенін жасымыздан біліп өстік. Бізге “Батырлар жыры, “Рүстем-Дастан”, сияқты көптеген кітаптарды дауыстап оқытатын.

Әрине, ол бұрынғы кез ғой, қазір бәрі басқаша ғой дейтіндер табылар. Бірақ қай заман болса да бала үшін ата-ананың орны бөлек. Себебі сәбидің көзін ашып, көргені, өзіне ең жақын тұтары ата-ана, сондықтан олардың не айтып, не қойғаны, жүріс-тұрысы, тәлім-тәрбиесі көкейінде қалады. Ұлы ұстаз Ахмет Байтұрсыновтың “Баланы ұлша тәрбиелесең - ұл боп өседі, құлша тәрбиелесең құл боп өседі” деген сөзі бар. Ендеше өзінің артында қалатын ізінің, халқының азаматының, елінің болашағының қалай болмағы ең алдымен ата-анаға байланысты. “Отан от басынан

басталады” дегендей, еліміз де отбасылардан құралады. Демек, баланың елін сүйген, патриот азамат болып өсуінде ата-ананың ролі орасан зор. Атақты ғұлама Сократтың: “Балаларыма алтыннан да қымбат мұра - Отаныма деген махббатымды қалдырдым”, -деуі сондықтан болса керек.

Әрине, адам өмірінде қара танытып, қатарға қосатын мектептің, баланың ошағынан сыртқы ортаның берері көп екені сөзсіз. Ұстаздарға үміт пен сенім артып, шәкірт жүрегіне жол тауып, еңбегімен көрінгендеріне көп құрметі зор. Германияда бастауыш сынып мұғалімі болу үшін жеті жыл оқиды екен. Бұл білім мен тәрбие негізінің бастауышта қаланатынын байқатады. Шынында баланың көбінесе бесінші, жетінші сыныптардан бастап мінезі, сабаққа құлқы өзгереді. Тіршіліктің таусылмас күйбеңімен жүріп, бала тәрбиесін ұмытқан ата-аналар өз перзенттерінің өтпелі жасқа жеткенін, енді бірге жүрген ортасының ықпалында екенін кеш біліп, бармақ тістейді. Жаңаөзен қаласында тұратын кезім, бірде подъезге кіріп келе жатсам тоғыз-он жас шамасындағы бала қолындағы істік темірімен қабырғаны ойып тұр. “Әй, балақай, қабырғаны бүлдіруге бола ма?” деп едім, сөзге құлақ түрер түрі жоқ, барып қолынан темірін алып, өзін білегінен ұстап подъезден шығарып жібердім. Біраздан кейін сыртқа шықсам, бір орта жастағы әйел мені көріп, таяп келді де: “Кішкентай балада не алмағыңыз бар, менің баламды неге ұрасыз”, -деді әй-шәй жоқ. Мен болған жайды түсіндіріп айтып ем, баласын ақтап сенбегендей түр байқатты. Бір-екі күннен кейін қызметтен келе жатсам әлгі бала қап-қара бояумен үйдің сыртқы қабырғасына баттатып, бірдеңе жазып жатыр. Не дерімді білмей тұр едім, дүкен жақтан қолында пакеті бар шешесі келе жатыр екен. Алдынан шығып, баласының жанына ертіп апардым. Шешесі айқайға басып, баласы далаға қашып, абың-күбің боп қалды. Әрине, баласын жаман көретін немесе ол жаман болсын дейтін ата-ана жоқ, дегенмен, әлгіндей теріс қылығы үшін біреулер ескерту жасаса немесе мектепте мұғалімі ұрысса, баласын жазғырудың орнына, оны судан таза көріп, тұра жүгіретін ата-аналарды көріп жүрміз. Мұндайға арқа сүйеген бала түзеле ме? Сондайдан аулақ болғысы келе ме қазір мектептерде тентектерді тәртіпке шақыру жағы бәсең сияқты. Мәселен, біз жоғары сыныпта оқып жүргенде бірде тоғызыншы, оныншы сыныптардың ер балалары екі жаққа бөлініп, оған училищенің оқушылары қосылып, үлкен төбелес болғаны бар. Сонда біздің бір сыныптасымыздың шекесі жарылыпты. Сол-ақ екен мектепке ішкі істер органдарының қызметкерлері келіп, төбелескендерді анықтап, олардың әрқайсына отыз сомнан (ол кезде аз ақша

емес) айып пұл салды. Мұнымен де қоймай ата-аналар мен қоғамдық ұйымдардың өкілдері қатысып, жиналыстар өткізді. Ол кезде бала тәртіпсіздік жасаса ата-анасының жұмыс орнына хабарланатын. Мектеп ұжымы ата-аналармен жиі бас қосып, қоян-қолтық жұмыс жүргізетін-ді. Нәтижеде өрескел тәртіп бұзушылық болмайтын. Қамысты бос ұстасаң қолыңды, тіледі, дегендей мектепте оқушыларға еркіндік береміз дегенде жеткеніміз бүгінгі жағдай ма? Осы тұрғыда көп болып ойласқан жөн сияқты. Бірде келе жатсам үш-төрт жас шамасындағы үш бүлдіршін бос бөтелкелерді асфальтқа ұрып сындырып жатыр. Келіп қалған мені байқамай қалды. “Оу, міне, жақсы балалар екен. Бірақ бүйтіп бөтелкені көшеге шақпаңдар. Әне қоқыс салатын жәшікті көрдіндер ғой, соған апарып тастаңдар”, - дедім. Үшеуі жарыса жүріп айтқанды орындады. “Үнемі бос бөтелке көрсендер сындырмай қоқысқа апарып тастаңдар, бола ма?”, - деймін. Олар бастарын изеп, көп іс тындырғандай мәз-мейрам. Мен баламен балаша сөлесе білген жөн-ау деп ойладым.

Мұнан үш жылдай бұрын, онда № 29 шағын ауданда тұратынмын, даладан у-шу дауыстар естілгендей болды. Сыртқа шықсам елу-алпыстай жасөспірім қолдарында таяқтары бар өріп келеді. Үй жанында тұрған автомашиналарды таяқтап, тепкілеп барады. Үш-төрт жас полиция қызметкерлері қолдан келер қайран жоқ, әлгілермен қапталдаса жүгіріп келеді. Қолындағы келтегін оңды-солды сілтеп, айқай салып жүрген бір жасөспірімді екі полиция қызметкері білектен ұстай алып, тоқтатып еді. Жоғарғы қабаттың балконынан қарап тұрған бір-екі әйел: “Әй, баланы жібер, жолдастарыңды полиция ұстап алды! Не қарап тұрсыңдар оны, әкетіп барады!” - деп айқай салды. Оларға кейбір әйелдер де қосылып, байбалам салды.

Елдің тыныштығын, жастар тәртібін көздеген жандар сөйте ме?! Байқап жүрміз, полиция қызметкерлеріне жақсы ат жоқ, олардікі дұрыс та болса бұрыс. Мұндай жағдайда олар тәртіпті қалай күзетеді, мүмкіндігінше оларды қолдап, көмектесудің орнына, бұра тартатынымыз қалай?

Баланы есі кіре бастағаннан-ақ жақсы әдеттерге, имандылық пен инабаттылыққа, адалдық пен әділдікке баулыған жөн. Ал, балабақша, онан кейін мектеп баланың отбасында алған тәлім-тәрбиесін дамытып әкетуі тиіс. Сондықтан бала тәрбиесіндегі жандардың өзі халықтық педагогикамен сусындаған жандар болса құба-құп. Ең қиын кезең, баланың өтпелі кезеңі дейтін он үштен он сегізге дейінгі аралық. Бұл кезде мектепке қоғамдық ұйымдар, жасөспірімдер ісі жөніндегі мекемелер көмекке келіп, тәрбиелік сипатта жұмыс жүргізсе дейміз. Әдетте олар алдын алудың орнына жасөспірім бірденені бүлдіргеннен кейін барады. Бұл жаста жігіт

болуға ұмтылып жүрген жас әрнәрсеге құмар келеді. Әсіресе, арақ пен темекіні бойларына жолатпаған дұрыс. Ертеде бір жас жігіт жолаушылап келе жатып қонаға жапандағы жалғыз үйге тап болыпты. Басқа барар жер жоқ, үйге кіріп отырғаннан кейін, үй иесі әйел: “Жігітім бұл үйге үш шартымның бірін орындасаң ғана қонасың, бесіктегі сәбиді өлтіресің, болмаса менімен бірге жатасың немесе мына құмырадағы шарапты ішесің”, -дейді. Жігіт ары-бері ойланып, шарапты іше салуды жөн көреді. Ертеңіне есін жиса сәбиді де өлтірген, өзі әйелдің қойнында жатыр.. Осы аңыз әңгімеден-ақ бар бәленің басы-арақ-шарап екенін ұғуға болады. Ішкі істер органдарының мәліметтеріне жүгінсек, қазіргі күнде жасалып жатқан қылмыстың, жол-көлік апаттарының 90-95 пайызы ішімдік ішкеннің кесірінен болып отыр. Арақ ішкен адам ең кемінде үш нәрседен ұтылады екен. Біріншісі - денсаулығы, екіншісі - ақшасы, үшінші-алтын уақыты. Қазақтың қаншама дарынды адамдары, келешегінен үміт күттірген небір жайсаң жігіттері осы зәһардың құрбаны болды десеңізші?!... Сондықтан да өткінші қуанышынан да әкелетін қайғы-қасіреті басым ішімдіктен, есірткіден жастарымызды барынша сақтандырайық, қорғайық.

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйініне келер болсақ, қазақ сынды талай қырғынды бастан кешкен халыққа бүгінгі әрбір бала қымбат. Өйткені, біз азшылықтан қорлық көрген халықпыз. Небір жақсылар, аузымен құс тістеген ғұламалар, біртуар дарындар қай кезде де көптен шығады. Бүгінгі жас ертеңгі отбасы иесі, ел азаматы. Оның қандай болмағы өскен ортасына байланысты. Қазақстанға, халқымызға болсын дейтін әрбір отаншыл адам, ұрпақ тәрбиесіне, демек, өз болашағына жүрдім-бардым қарауға тиісті емес. Осыны әркез есте ұстайықшы дегім келеді.

ОТАНШЫЛДЫҚ ПЕН ҰЛТЖАНДЫЛЫҚ *сөзімізден ғана емес, ісімізден де көрініс тапса*

2008 жылғы қаңтар айында Астанада Мәдениет және ақпарат министрлігінің кеңейтілген алқа мәжілісі өтіп, оған Қазақстан Республикасының Премьер-министрі Кәрім Мәсімов қатысып сөз сөйледі.

-Мәдениет және ақпарат—елдің әлеуметтік-экономикалық өсуіне ықпал ететін мемлекет саясатындағы маңызды бағыттарының бірі. Ол сонымен бірге ұлт қауіпсіздігі мен тұтастығын, нығайтуда айрықша рөл атқарады. Осыған орай, Мәдениет және ақпарат министрлігі алдына мынадай міндеттер қойылады, - дейді Үкімет басшысы, -Алдымызда тұрған басты міндеттің бірі-өмірлік ұстанымы бар, өз Отанының мақсат-мұратына сәйкес қызмет ете алатын жоғары білікті, озық ойлы ұрпақтың қалыптасуына жағдай жасау. Олардың бойына халқымыздың киелі дәстүрі мен әлемдік мәдениет жетістіктерін, ұлттық идеалға негізделген рухани құндылықтарды сіңіру қажет.

Осындайда ойға оралады, сенгіш, еліктегіш, адал да аңғал қасиетімізден бе біз қазақтың өз елі мен жерінен гөрі он бес республиканың басын біріктіріп отырған ортақ отанымыз - Кеңестер Одағының патриоты болыппыз. Сол он бестің ішінен Қазақстан алдымен ауызға алынып, “достық лабораториясы” атанғанына мәз болдық. Қазір қарап отырсақ бұл әр нәрсенің байыбына ой жүгіртпейтін, әсіре патриоттық екенін өмір дәлелдегендей болып отыр. Керісінше, одақ дегенге мән беріңкіремей, тұра шаппай, өз қазанында қайнаған көрші республикалар сол кезде де, қазір де елдігін, ұлттық тілін, салт-дәстүрін жоғалтпай-ақ, замана көшінен қалмай алға асып барады. “ Көже қарын тояр-ау, көңіл қарын болмаса”, деп Мәтжан би айтқандай, ұлттық рухын биік тұтып, рухани құндылықтарын көзінің қарашығындай сақтап келе жатқан елдің ел боларына өз басым сенемін.

Осыдан отыз жыл бұрын, ҚазМУ-дың журфагында оқып жүрген кезіміз. Алматыдан ауылға Ташкент арқылы ұшуға тура келді. Ташкент аэропортында асхана-дәмханалар түнімен үзіліссіз жұмыс істейді. Жұрттың бәрі асығыс. Дәм алуға бірнеше адам қабат келіп қалдық. Кезектің алдында тұрған мен Алматыдағыдай орысшалап, керегімді айтып тұрмын. Сатушы қас қылғандай маған көзі түспей, менен кейінгілерге қызметтеніп жатыр. Шүлдірлеген маған тіпті адам екен деп көзін салар емес. Қысылғаннан “ағатайлап” қазақша сайрадым. Сонда ғана елең еткен өзбегім, бетіме күлімсірей қарап, сұрағанымды берді. Арада отыз жыл өткеннен кейін, 2006 жылдың күзінде Ташкентте тағы да болуыма

тура келді. Жиырма жеті миллион халқы бар өзбек елінің астанасы, екі миллионнан астам адам тұратын Ташкент баяғыша өзбекшелеп жүріп жатыр. Ең азы көшелері, біздегідей “тығын” емес, ағылған шетелдік машинаны да көре алмадық. Бәрі-өзінікі.

Тағы бір мысал, сексенінші жылдардың басында туристік жолдамамен Бакуде болдым. Сауда орындарының мандайшалары, көше атаулары, басқа да жазбалар бәрі өз тілінде - тек қана әзірбайжанша. Орысша сөйлесең, аяушылықпен, мүсіркей қарап, зорға жауап қайырады. Олардың орысша жақсы білгенімен де сөйлемейтінін сонда байқадым.

Ал, 1990 жылы әскердегі жиенімнің артынан Украинаның Кривой-Рог қаласына ұшып бардым. Ұшақтан түскенде алғаш көргенім аэропорт ғимаратының төбесіндегі “Криві ріг” деген жазу болды. Содан кейін Донецк, Днепропетровск қалаларында болдым. Қайда барсақ та сол кездің өзінде украин тілі үстемдік алған. Одақтың ең көп таралымды, басты басылымдары “Правда”, “Известия” газеттерін газет сататын дүңгіршектерден іздесек те таба алмадық. Сатылымнан кілең украин тіліндегі газет-журналдарды ғана көрдік.

Бізге көршілес, бейтарап Түрікменстан да жұрт не десе о десін бүгінде дамудың даңғыл жолына түсті. Көшсе қазақ, орыс көшті, түрікмен қозғалған жоқ. Бұл елдің табиғи ресурстары бір басынан жетіліп, артылады. Тілі жүз пайыз қолданыста, салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы сақталған. Шекаралас жатқан бұл елге бірнеше рет барып келуіме тура келді. Бірнеше ақын-жазушыларымен достық қатынастамыз. “Түрікмен халқының халықтығын танытатын төрт асылы бар. Олар-ахалтеке арғымағы, қолдан тоқыллатын ою-өрнегі, көз тартатын кілемі, алабай төбеті, дәмі тіл үйіретін охарман қауыны”, - дейді мақтанышпен түрікменнің белгілі ақыны Рөвшен Тағанов. Бұған келіспеске лажымыз жоқ.

Ал, жоғарыда аталған елдерден еңсеміз биік деп жүрген бізде көңілді алаңдатар жайлар да аз емес. Ең бастысы ұлттық рухани құндылықтарымызды жұртқа ұқсап төбеге көтеріп отырмыз ба? Қаншама айтылып, жазылса мемлекеттік тіліміздің қолданысы әлі де көңілдегідей емес. Жаһандандырудың әсерінен бе ұлттық салт-дәстүрлеріміз де көмескіленіп барады. Текті ата-бабаларымыздың парасат пайымы, елдікті мұрат тұтқан асыл қасиеттері ұмыт болуда. Өзіміздің алтынымызды көрмей, өзгенің мысына ұмтылғанымыз сияқты жас ұрпақ санасын ұлтымызға жат ұғым жайлады. Адамгершілік, имандылық пен инабаттылықтың орнын қатыгездік, безбүйректік, өзімшілдік, үлкенге иба мен кішіге ізеттің жоқтығы басып барады. Ал, мұны көрсе де көрмегендік, білсе де білмегендік немесе шарасыздық одан сайын асқындыратындығы анық.

Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаевтың “Қазақстан халқының әлауқатын арттыру-мемлекеттік саясаттың басты мақсаты” атты жуырдағы Жолдауында еліміздің әрбір азаматының алдына елдік мақсат-мұраттарымызды жүзеге асыруда зор міндеттер қойды. Бұл маңызды құжатта көп сөзден гөрі нақты істерге ерекше мән беру және барша отандастарымызды соған үндеу бар. Мәселен, Жолдаудағы: “Бүкіл қоғамымызды топтастырып отырған мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін оқыту сапасын арттыру қажеттігіне ерекше назар аударғым келеді”, деген жолдар ел ертеңін бүгіннен қолға алуға, жас ұрпаққа мемлекеттік тілді оның бар құнарын, қадір-қасиетін сақтай отырып оқытуға саяды. Және Елбасымыз бұл үшін қазіргі заманғы озық бағдарламалар мен үздік әдістемелерді енгізу қажеттігін айтады. Ендеше құр сөздің заманы өткенін кім-кім-де түсінетін кез жетті. Елдігімізді көтеретін қай істе де жұдырықтай жұмылып, заман көшінен қалмаудың қамын ойлайық, ағайын.

МАЗМҰНЫ

Бірінші бөлім Өмірдің өзі — новелла

Жезде	4
“Әулие”	9
Тізім	12
Базардың “әдісі”	13
Бердібайдың алғысы	14
Ұтқыр сөз ұмытылмайды	15
“Біреуі - жатыр, біреуі - қайтты...”	15
“Бәрі бір бөшкеден...”	16
Өлеңнің құдіреті	16
Ерік күшіңіз мықты болса	19
Әдет қалмайды дегендей... ..	21
Прогресс	22
Өлімнен де күшті	22
Мұқағалимен үшінші көрісуім (эссе)	25
Алпысбайдың “айласы”	28
Үлкемама	28
Интервью	30
“Сен сондайға таптырмайсың...”	32
“Орындыққа отыра кетіппін...”	33
Әке	34
Сый	35
Ру	36
“Мылқау”	37
Ақша деп ар-ұяттан безбейік	37
Мақалды да ескермейді	38
Болатбек	39
Әпке	40
Ақ қайың	41
Бойтұмар	42
Қайран, Аяз би	43
Күйеу	43
Қамшы	44

Кітап	44
Құдалық	45
Палуандар	46
“Әр елдің салты басқа”	47
“Орыстың малы”	48
Әкім	49
“Бәрін таниды...”	49
Қара мая	50
Алыстағы атеист	51
Алғыс	52
Әллеке	53
Ақ әже	57
Күлкілі оқиға	60
Дәрекең	60
Фибрат	61
Дәмдестіктен – сыйластыққа	62
Алпамыс	63
Құрсау	66
“Танымасын сыйламас” дегендей..	68

Екінші бөлім

Тіршілік деген бір тылсым

Сынықтың пірі	70
1. Сөз басы немесе бір үзік сыр	70
2. Жүсіп Бердіғұлұлы Жанұзақовтың айтқаны	73
3. Шегем Қожагелді Шәудірұлының айтқаны	75
4. Беріш Құдайберген Көпеков марқұм айтқан-ды	77
5. Сөз соңы немесе рухыңмен қамдай жүр, көке!	79
Есенғали Шайыр	83
Жүректерге жол тапқан	89
Тот баспайтын шын асыл	92
Дүркіреп өткен жыр-нөсер (Арқалы ақын Қалбай Әбдіраманов жайлы үзік сыр)	94
Қайта оянған Жанартау	98
Гүл апа	101
Өзінің алтын қазығын тапқан жампозым	105
Мұрат мұрасының жаршысы атанған	108
Шабытын күй –атаның шарықтатқан Маңғыстау өңірі екенін білеміз бе?	113
Жақсыдан шарапат	116
Сазгер (Жалғас Кеңесұлы жайында үзік сыр)	117

Тағдыр тоғыстырған Уәйіс ақын және Саламат Мұқашов жайлы бір үзік сыр	119
Он жетіде от кешкен	123
Майдангер	127
“Шаңырағын көтеріп, керегесін керген едік” -дейді еңбек ардагері Киікбай Рзаханов	130
Анам айтқан әңгіме немесе бір ауыз сөз үшін... ..	133
Өнегелі өмір	135
Дүйсеке Әбілұлы	140
Құралай	143
Парасат биігінен көрінген абзал азамат Бесімбай Хибасов жайында үзік сырлар	145
Біз қуғын көрген ұрпақтан тарағанбыз	151
Анаңдай ардақта, қарағым	153
Ұрпақ тәрбиесінде “сенікі, менікі” жоқ.....	156
Отаншылдық пен Ұлтжандылық сөзімізден ғана емес, ісімізден де көрініс тапса	160

Әдеби-көпшілік басылым

Темір Мыңжас

АҚ ҚАЙЫҢ ЖЫЛАП ТҰР

Қысқа әңгімелер мен мақалалар

(қазақ тілінде)

Редакторы А. Жапарова
Компьютерде қалыптаған Д. Насипова
Көркемдеуші-дизайнері Р. Жапаров

Теруге берілген күні 14. 07. 07. Басуға қол қойылған күні
15. 09. 08. Қаріп түрі Times Kaz. Шартты баспа табағы 12,0
Есепті баспа табағы 10.5 Таралымы 1000 дана. Тапсырыс №2148

Қазақстан Республикасы, ЖШС “Баянжүрек” баспасы,
050009, Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143 үй.
Байланыс телефоны: 242-25-97

Тапсырыс берушінің файлдарынан
Қазақстан Республикасы “Атамұра” корпорациясы”
ЖШС-нің Полиграфкомбинатында басылды.

050002, Алматы қаласы, М. Мақатаев к-сі, 41 үй.

“Баянжүрек” баспасынан 2007 жылы жарық
көрген кітаптар:

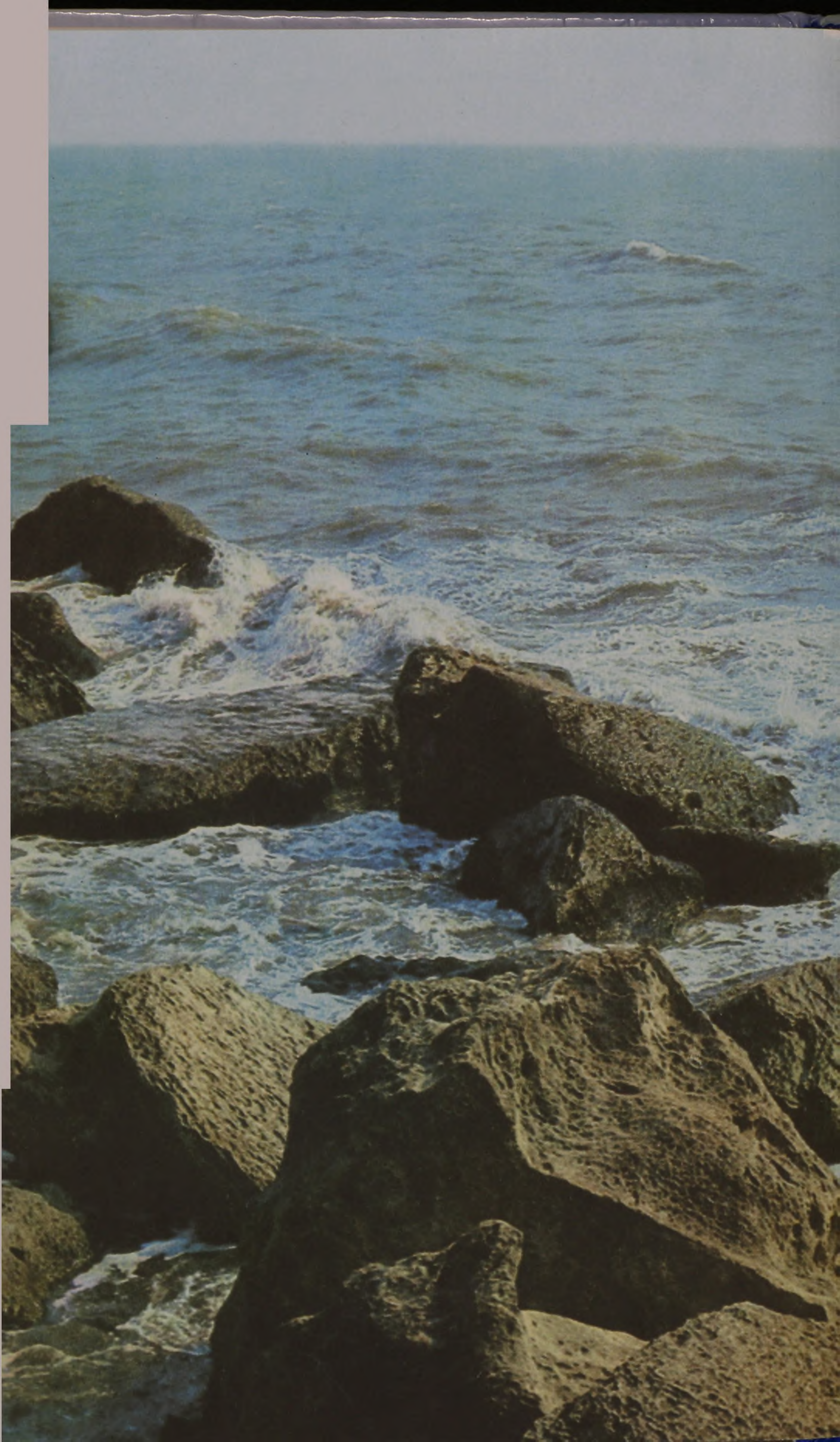
Гүлбану Қосымова
“Шешендік өнердің негіздері”
(оқу құралы)

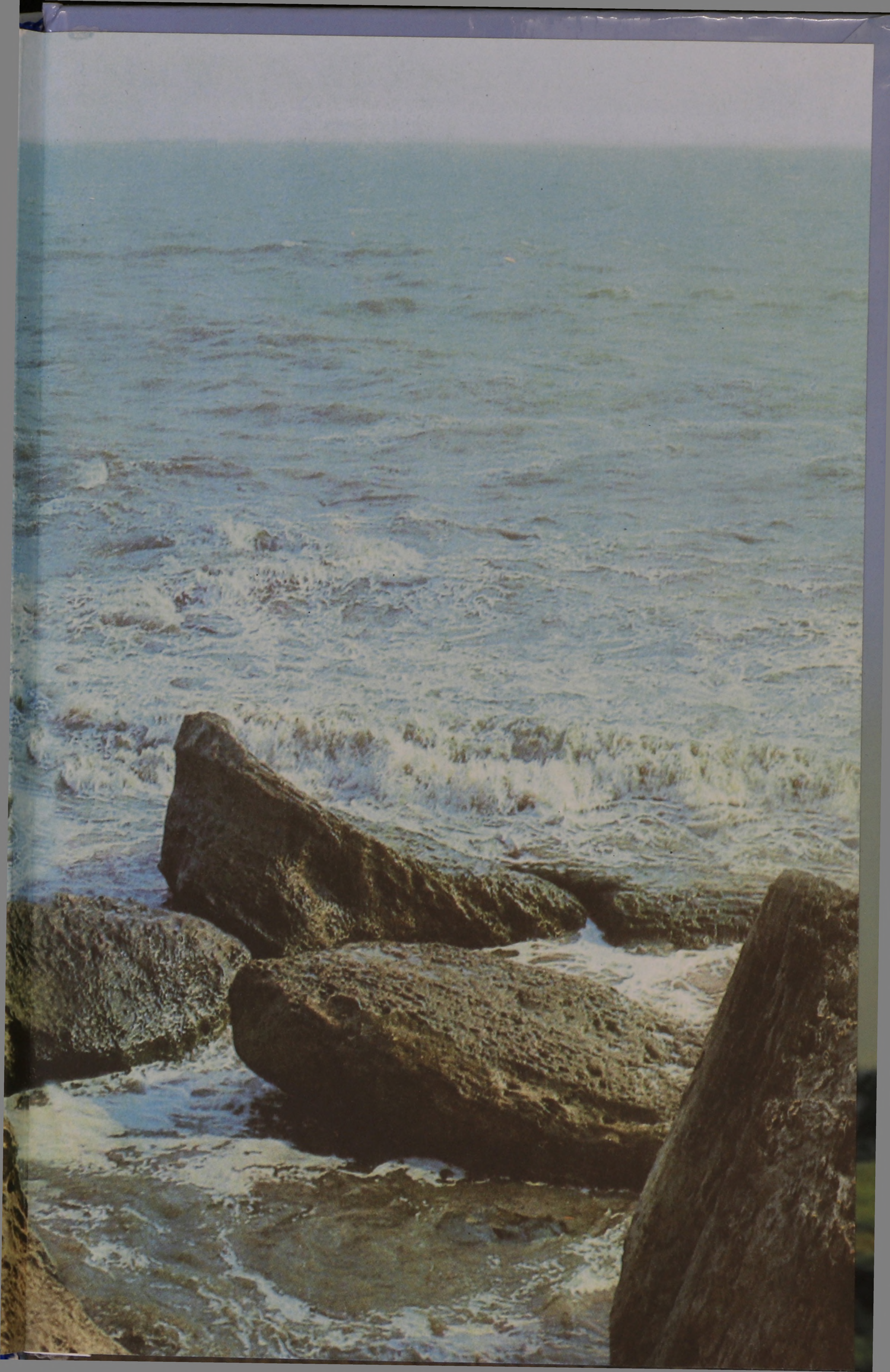
Ізтілеу Сәрсенғалиев
“Әпуажанның түсі”
(ертегі)

“Кәусар бұлақ”
(повестер, әңгімелер мен өлеңдер)

Асқар Сәрсенбайұлы
“Қыр баласы”
(әңгімелер)

Баспаға кітап соңындағы мекен-жай мен телефон
нөмірі бойынша хабарласуға болады.

Темір Мыңжас

1952 жылы туған. ҚазМУ-дің журналистика факультетін бітірген. Аудандық, қалалық, облыстық газеттерде, түрлі мемлекеттік мекемелерде жауапты қызметтер атқарған. Қазір Маңғыстау облыстық “Маңғыстау” газеті Бас редакторының орынбасары “Бойтұмар”, “Атамекен”, “Жүрек сөзі”, “Сені іздедім” сынды кітаптардың авторы.

ISBN 978-601-7008-09-3

9 786017 008093